

58.617

42.

PROHÁSZKA PÁLYÁJA

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ

IRTA

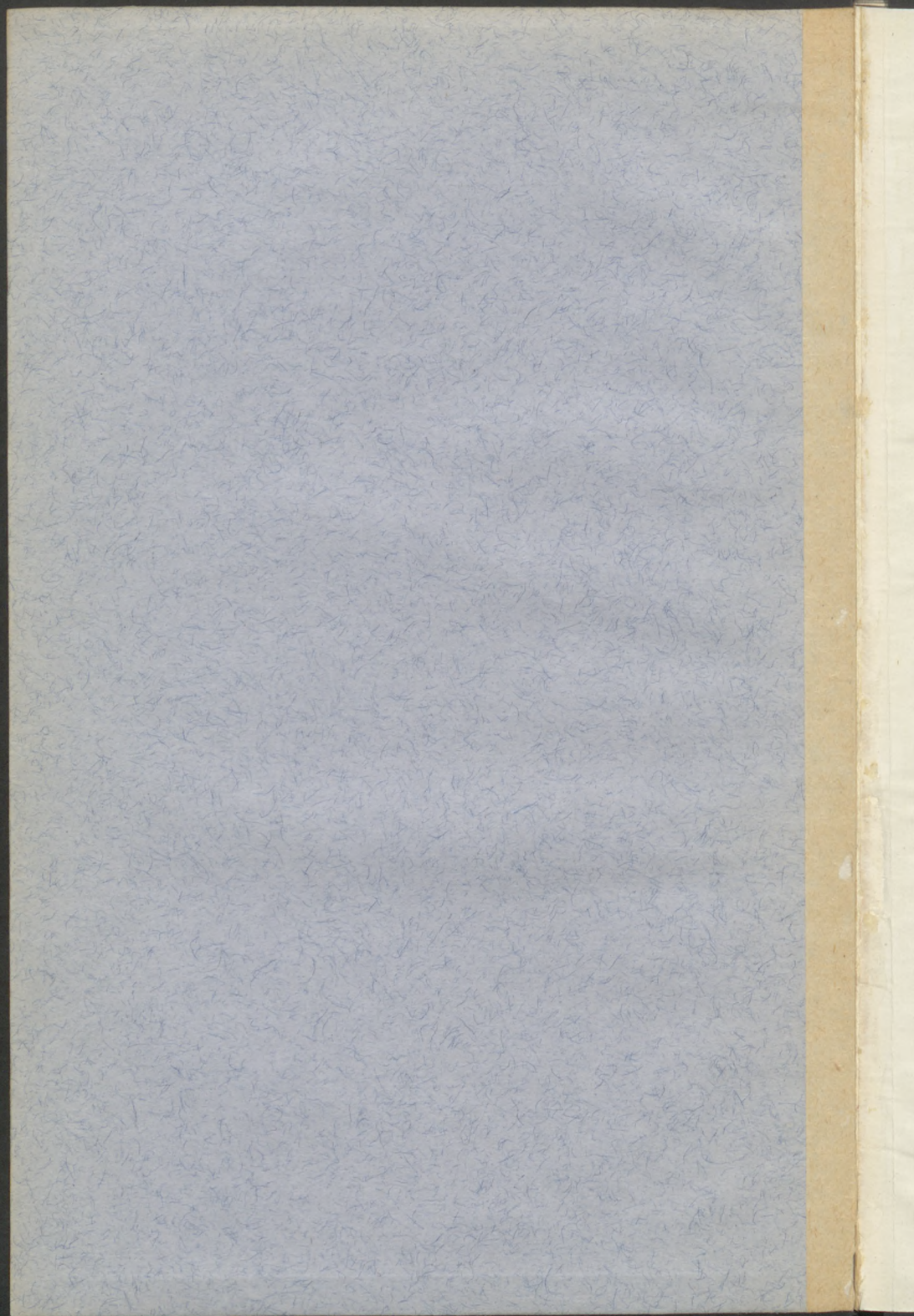
SCHÜTZ ANTAL

Hat műmelléklettel.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

1929

REPRODUCED FROM THE
ORIGINAL MANUSCRIPT

PROHÁSZKA 1926-BAN

PROHÁSZKA PÁLYÁJA

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ

IRTA

SCHÜTZ ANTAL

Hat műmelléklettel.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

1929

Különlenyomat *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkáinak*
25. kötetéből.

A magyar piarista tartományi főnök 1026/1929. sz. engedelmével.

Nihil obstat.

Dr. Theophilus Klinda
censurum praeses.

Nr. 2880.

Imprimatur.

Strigonii, die 6. Augusti 1929.

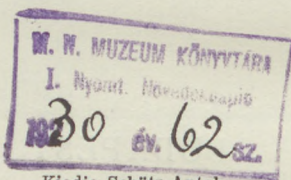
Dr. Stephanus Breyer
eppus, vic. gen. ad int.

58617

~~1. 314~~

Kiadja Schüttz Antal.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

I.

Itt az írás...

A következő nemzedékeknek elsősorban az Összegyűjtött Munkák mondják majd meg, ki volt Prohászka. Más, ami az unokáknak beszélni szokott letűnt nagyokról, itt néma vagy igen szűkszavú. Hatalmas intézmények nem őrzik nevét; egyéniségét és működését — a kortársak bámulatának és elragadtatásának tárgyát — lassan belepi az idők pora. S kérdés, támad-e majd életírás is, mely megküzd a feledés hatalmával. Írásainak azonban lesznek olvasói, míg a Duna-Tisza táján laknak, akik magyar nyelven keresik kifejezését az ember örök vívódásainak és vágyódásainak.

És ezek vajjon mit olvasnak majd ki Prohászka műveiből? Akik belenéznek hosszan, mélyen, látni vágyó szemmel abba a betű-árba, hol sorok és lapok és kötetek hullámként torlódnak egymásra: azoknak végül is milyen kép jelenik meg a sorok között és mögött?

Gondolom, mindenekelőtt reájuk borul *a teljesítménynek nagysága*, mely szinte szédít arányaival és gazdagságával. Az a 25 kötet megannyi hosszmetset; úgyszólván mindegyik egy új vonását mutatja be Prohászka szellemének.

Aki kézhez veszi az első köteteket (1 2),* régifajta, bár finom veretű theológust sejt. A következő kötetekben (3 5) azonban már teljesen új hang üti meg fülét: itt a modern apologéta áll ki a természettudomány, bölcelet és kultúrműveltség teljes fegyverzetében, aki ismeri a mai ember lelkének minden vergődését és útvesztőjét, s aki a régi szent kereszténységet úgy tudja bemutatni mint orvosságot és életutat. Aki aztán beleütközik tudományos folyóiratokban megjelent bölceleti és hittudományos dolgozataiba, melyek egy majdnem ötvenéves irodalmi munkásság egész tartamát ölelik föl, abba a hiedelembe eshetik, hogy itt

* A zárójeles számok az Összegyűjtött Munkák megfelelő kötetire utalnak; ami vessző után jön, lapszámot jelez.

egy éles elméjű, bő érű gondolkodóval van dolga, aki a metafizika és ismeretelmélet örök problémáit szövögeti magafeledő tárgyba-merüléssel (14), aki Isten-adta spekulatív tehetségének sasteekintetét nem fél a kinyilatkoztatott nagy titkoknak is napjába mereszteni (15): tudós, akiben szerencsés szinthezisben egyesül a tudományos multnak termékeny tisztelete s a jelen kérdései iránti nyílt tekintet és szívós elemző, elmélyedő tehetség.

De csakhamar nagy ámulatára arra ébred, hogy itt voltaképen egy misztikai mélységű és tűző imádkozóval van dolga, aki a lelkiélet régi nagyjainak, egy Szent Bernátnak, Assisi Szent Ferencnek, Szent Gertrudnak, Katalinnak, Teréznek bensőségével és gyöngédségével tud fölolvadni a hit nagy tényeiben és titkaiban; aki azonban egyúttal biztos kézzel tud keresőket és tapogatózókat is hitre, magába-szállásra, krisztusi életre vezetni (6 7 19 24).

Ha erre beleringatná magát abba gondolatba, hogy itt egy a világtól elzárkózó modern remetére és askétára akadt, aki nyilván imádság és tudományos kontempláció közt osztja meg idejét, nyomban tudomásul kell vennie, hogy Prohászka mindenestül benne áll korában és környezetében. Nincs ennek a kornak egyházi, társadalmi, szociális, nemzeti, sőt politikai kérdése és eseménye, nincs kultúrproblémája és ténye, melynek jelentőségét ő meg ne látná, velejét föl ne tárná és felülről jövő megvilágítását meg ne adná. Korunk lelkét (10) a vátesnek biztonságával érezte ki és éreztette meg; a kor akarásaiban, tétovaságában és tapogatózásaiban iránytű (22) a szava; az eminenter modern probléma, a mai szétszaggatott társadalom legégetőbb kérdése, a munkáskérdés nem hagyja pihenni (11 22). De nincsenek lánglelkétől távol a konkrét napikérdések sem, amint azokat egy nép élete folyton fölveti; beleáll itt is az igazság napszámba (21); s a szárnyaló gondolkodó, a halk járású elmélkedő, az előkelő hangú esszéista könnyű fegyverzetű, mindig kész, mindig csattanós publicistává lesz.

De a napi igényekbe belekapcsolódó tevékenysége középett is hű marad lelkivezetői tisztéhez: a nagy fordulók és események alkalmával mindig megtalálja azokat a gondolatokat és vonatkozásokat, melyek azokat igazi ünnepekké

avatják (12 25); az Úr házáért (20) védelemre, irányításra, építésre mindig készen állt; atyai lelke sürgeti, hogy híveinek fáradhatatlanul szegje az evangélium kenyerét (9). A ragyogó esszéista és magányos magaslatokon járó gondolkodó megmutatta, hogy tud a szó legnemesebb értelmében néptanító is lenni.

S mindezt a munkásságot még egyszer összefogja beszédeiben és előadásaiban (13 17 18 22 25). Gazdag lelkének összes melódiáit itt mintegy újra eljátssza, más fekvésben, az élő előadásnak húrjain. Amit a fáradhatatlan gondolkodó, a lángoló lelkű imádkozó és apostol a magányban megérelt, az itt az élettel való közvetlen érintkezésben, az életszerűségnek és a fakadó mának üdeségével és erejével még egyszer elvonul előttünk csodálatos képsorozatban: Prohászka az esztergomi szeminárium kápolnájában kispapjai közt, a bazilikában a primás és káptalanja előtt, a környék falusi templomaiban; azután az országnak úgyszólván minden nagyobb templomában, elsősorban a budapesti egyetemi templomban és majd minden városnak előadó termében, elsősorban megint a katolikus nagygyűlések izzó levegőjében — és ontja szakadatlanul, meg nem fogyatkozó bőségben és frissességben szellemének kincseit minden rendű és rangú hallgatóságnak.

De ha ennek alapján meggyökeresednék, még pedig joggal, az a fölfogás, hogy íme egy Isten kegyelméből való apostol, a katolikus életfölfogásnak és életalakításnak apostola, aki ritka szellemét és szónoki képességét teljesen ennek a hivatásnak szolgálatába állítja: ezt a képet megint ki kellene egészítenie új és nem várt vonásokkal, mikor kézhez veszi a Magasságok felé-t (8), vagy az Utak és állomások-at (16). Itt ugyanis megjelenik egy egészen sajátos költő és szemlélő, aki lelkét tágra kitarja az élet, a természet, a történelem, a hitvilág minden hatásának, mindent bevon fogyhatatlanul gazdag képzeletének káprázatos, eredeti színeivel, át-meg átszövi sokhúru, tengeremény, szenvedelmes és egyben szent érzelmi életének aranyszálaival; imádságos lélek, tele a természetfölötti világ ihletéseivel, azonban a teremtésnek is minden érintésére rezonál; s emellett tökéletes művész: elmélkedő, borongó, omló, olvadó, táguló, égbefeszülő lelke

minden rezzenésének tud szinte fogható, testszerű kifejezést adni. Persze ezt a sajátos alakító erőt és költőiséget nem lesz nehéz megtalálni az előző művekben sem, különösen gazdag ereken az Elmélkedésekben, a Föld és ég-ben, a Diadalmas világnézetben és a beszédekben.

És ez a Prohászka — keveset mondok, ha azt mondom : a költő Prohászka — megint koncentrált kiadásban jelen meg a naplókban (23 24). És ide torkollanak az író Prohászka gazdagságának összes folyamai ; itt fakadnak, hullámszerű, tornyosulnak összes problémái ; itt pattannak, rügyeznek, lombosodnak élményei és meglátásai ; itt tárul föl az apostol és vátes műhelye ; itt nyílik meg az aszkéta és misztikus benső kamarája.

S itt újra és élesebb vonásokban, mert kisebb területre szorítva élénk döbben, hogy ez a tartalmi gazdagság nem parttalan szétömlés ; annak van biztos medre és határozott sodra. Prohászka nem írt és nem szólt olyant, ami nem a szó legmélyebb és legegységesebb — katolikus — értelmében vett istenességet szolgált. Isten, még pedig a kinyilatkoztatás Istene, aki a teremtés útján és mérhetetlenül fölségesebben a kinyilatkoztatásban, Jézus Krisztus, az egyház, a kegyelem útján a világosságra és életre szomjas embereket mind hívja a Szentháromság örök életközösségébe : ez az az *iránypont*, mely felé konvergál Prohászka minden problémája, minden gondolatösszevonása, minden írása.

Ennek az extenzív gazdagságnak megfelel az *intenzív*. Akármely kötetet üljük föl, szinte elnyom a témák változatossága, az egyes témáknál a gondolatoknak és szempontoknak bősége, és ami talán még meglepőbb, a tárgyalásnak teljes szakszerűsége. Ha az ember a Föld és ég-et forgatja, az a hiedelme támad, hogy itt egy teológus életének szabad óráit rászánta, hogy a geológiának annyira idegen területébe teljes biztonsággal beledolgozza magát, mint pl. tette a dogmatikus J. Pohle a csillagászatban. Ha, mondjuk, a Kultúra és terror-t veszi elő, meglepetve látja, hogy itt egy teljesen fölkészült szociológus beszél ; az Ünnepnapiakban az irodalom, művészet, a kor és történelem nagy emberei és eseményei részesülnek épenességgel nem dilettáns méltatásban. Így minden egyes kötet Prohászka szellemi orga-

nizmusának egy-egy hosszmetszete, mely egy egész embert mutat: teológust, filozófust, elmélkedőt, gyakorlati lelkipásztort, szociológust, nemzet-irányítót, kultúrfilozófust, felsőbbes eszéistát, vátest, költőt, misztikust, szellemes utazót és talpraesett publicistát s felsőbbes szónokot a szónokság egész területén: homiléta és egyházi ünnepi szónok, konferencia- és lelkigyakorlat-vezető, ünnepi kultúrszónok, szövetkezeti agitátor, politikai debatter, értekező előadó.

Hiányzanék egy lényeges vonás ebből a gazdagságból, ha a Prohászka életén vagy életének nagyobb szakaszain áthúzódnó irodalmi hosszmetszetek mellett elfeledkeznénk a keresztmetszeteikről, ha a kronológiai adatok során nem keresnők, miről írt és szólt pl. 1896-ban vagy 1906-ban vagy 1920-ban. E mellett nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy Prohászka nem veszi igénybe az írónak azt a jogát, hogy kiírja önmagát. A nyilvánosságnak szánt kész írásaiban ezt úgyszólván nem teszi soha; az utólag kiadásra került előadásokban is föltűnően ritkán.

Az Összegyűjtött Munkák áttekintésében Prohászka szeleme fejedelmi folyamnak tűnik föl, melynek fölszínén tükröződnek a nagy lét- és életproblémák hegyláncai, a lelki elmélyedések völgyei és szakadékai, a legtisztább költészet ligetei; medrében fakadnak az élet forrásai, beléje torkollanak a hit és egyház, az élet s természet nagy tanulságai és adottságai; árában mindez új szépségbe és erőbe öltözik és ellenállhatatlanul sodródik torkolata — Isten felé.

Ennek a folyamnak tükréből határozott vonásokban emelkedik ki Prohászka *írói képe*.

Ami ezen a képen már a kortársakat első tekintetre megragadta, és ami mindannyiszor belenyilallik majd a későbbi olvasóba is, valahányszor egy-egy jellegzetesebb írás kerül kezébe (pl. a Diadalmas világnézet, Magasságok felé, Elmélkedések, egy beszéd főként a 900-as évektől kezdve, egy napló-darab különösen 1911-től kezdve), mindig az a megállapítás: ilyen íróval még nem találkoztam; itt egy új szellem nyilatkozik meg: új, de nem vásári; eredeti, de nem eredetieskedő; más mint a többi, de nem csinált, hanem tősgyökeres, teljes és egyöntetű; ép ezért megfog és nem

ereszt többé; sebet üt mint Amfortason a szent lándzsa, mely meg nem gyógyul többé, hanem a szent Grál beteg-jévé tesz.

Mi az az új, ami Prohászka kortársaihoz az élő egyéniség nyelvén szólott, és ami írásaiból is halványabban bár, de plasztikus körvonalakban lép elénk?

Irodalmi bemutatkozása és kibontakozása idején, a századfordulókör mindenestre új volt szellemi világának az a végtelenre beállított perspektívája, mely mint bizonyos barokk menyezet-festések, minden konkrét mozzanatból a hitnek távoli és mégis oly közeli titokzatos világába vonzott. Új volt a katolikumnak mint egyetemes életelvnek az a következetes és diadalmas fölvonulása az egyéni és közösségi létnek egész vonalán, mely a jozefinizmusból még ki nem lábolt és a liberalizmusban megrekedt magyarok lelkére mint az elfeledett szülőfalunak újra megszólaló harangszava hatott. Új volt a természetfölötti életnek az a közvetlensége, mely Prohászka minden szavából és gesztusából az átélt és el nem disputálható valóságnak erejével szólt. Prohászka úgy állt ott a kortársak előtt, mint aki más világból jön, alakjában és arcán a hosszú, kemény aszkézisnak félreismerhetetlen karakterével, szemében az elmélkedőnek misztikai csillogásával, hangjában a küldetésnek sajátos akcentusával, mely varázserővel tudta életre kelteni a lelkekben a rég elhalt mennyei honvágyat.

Mindez új volt — nálunk. Hanem ami szerencsésebb országokban is az igazán újnak, az érték-gazdagodásnak erejével hatott volna, ami tehát Prohászka újszerűségét az abszolút értékek szférájába emeli, az a látásnak és kifejezésnek eredeti és művészi tökéletességű módja.

Prohászka tágra nyílt, tiszta gyermekszemmel és egyben nem hunyorgó sastekintettel nézett a valóságok világába, — hogy testi szeme még 69 éves korában sem ismert szemüveget, itt szimbolum, — még pedig a teljes valóságba: abba is, mely a természetben, az életben és történelemben tárul föl színpompával és változatossággal mindenkinek; de abba is, mely belül, a lélekben fakad és hullámoz, küzd s halódik és újra támad, és magasba tör és mélységekbe száll; abba is, mely természetben és történetben túl nyílik eszmék,

erők és elvek alakjában és az őselvbe torkollik: a metafizikai világba; és abba is, sőt elsősorban abba, melyet a hit világossága láttat meg, melyet a szentírás és az egyháznak immár közel kétezeréves élete mutat be s a megtestesült Ige fog össze mint nap és forrás és gyökér: a természetfölötti világba. És Prohászka meglátta e világok titkos rokonságait és összefüggéseit, meghallotta egybecsengésüket; és géniusza ezt a szédítő harmóniát meg is tudta szólaltatni. Meg tudta szólaltatni úgy, hogy e nagy harmóniaknak sejtelmét vagy legalább vágyát föl tudta ébreszteni másokban is.

Az ő szemében a természetnek minden jelensége, az életnek minden jelenete metafizikai és kegyelmi valóságoknak lett szimboluma — Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis —, sőt több: valamilyen megtestesülése, mely fogható, sokszor egészen hétköznapi valóságában, de ép ezért plasztikus szemléletességben, test-lelki természetünk minden húrjával együttzengő hangon beszéli, leheli, illatozza, sugározza azokat a hitbeli és metafizikai valóságokat, melyek a legtöbb mai ember lelke előtt elmosódottak és ezért határtalan távolban ködlenek. Az ő alakításában a hitnek tanításai és tényei, a hitéletnek igazságai és eszményei és igényei, a másvilág tájai és lakói fogható közelségbe léptek, szinte testben járó személyes lényekké lettek, melyek a lélekre szinte ráborulnak és gyöngéd erőszakkal vonják a maguk világába. A legtöbb ember számára néma a hit világa; itt egyéni hangokon szólal meg; a légiesnek hitt és ezért könnyen ignorált vagy éppen letagadott vallási igazság itt el nem disputálható valóságnak, sőt az igazi, mélyebb, maradandó, gazdagabb valóságnak bizonyul: Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis. Csak tessék elmerülni egy-egy nagybőjti elmélkedésben, az 1922 óta írt naplókban, A Pilis hegyén-ben!

Ezt a sajátos látást modern pszichológiai szóval úgy kell jellemeznünk, hogy *eidetikus* világ-nézés. A kép, *εἶδος*, itt nem hideg másolat, hanem a szellemi tartalomnak közvetlen, eleven, plasztikus megtestesítése: miként a finom struktúrájú test minden vonalával és vonatkozásával, minden alakulatával és mozdulatával a léleknek közvetlen kifejezése és sugárzata. A képek itt életet lehelnek és — minden élmény képekbe öltözik. Ez az eidetizmus, minden igazi

művészi tehetségnek és alkotásnak gyökere, jellemzi Prohász-kát az író teljesen kivételes arányokban. A pszichológiai és esztétikai kutatásnak itt nyílt tere van — hálás tér!

Az eidétikus látás azonban a művészi kiválóságnak szükséges föltétele ugyan, de nem elég hozzá. Kell ide még megfelelő kifejező akarat és erő; s Prohászkaiban ez is szokatlan mértékben volt meg.

A legegyszerűbb kifejező eszköz, mely az eidétikusnak úgy szólván veleszületett öröksége: a metafora. Prohászka e tekintetben újító számba megy a magyar irodalomban; de itt is várja avatott felfedezőjét. Az ő kezében a szók és kapcsolatok úgyszólván újjászületnek; fölolvadnak alakító hevénnek tüzeiben és új zománcokkal és új verettel kerülnek ki onnan. A legegyszerűbb népies szólások is egyszerű parasztruhájukban beállítanak a metafizikai és hit-eszmék tróntermébe és ott meglepő biztonsággal mozognak; nemcsak, hanem új színeket és új életet visznek be. Óriási átfogó és kombináló ereje folyton új kapcsolatokat teremt, sokszor a legtávolabbeső dolgok közt; közismert jelenségeknek és irodalmi utalásoknak is meglepő új jelentéseket ad; mindig üde és csattanós asszociációja bármikor nem várt fordulással a gondolat vagy hangulat világának egészen más tájára tud átsapni — ebben gyökerezik, amit Prohászka szellemességének lehet mondani, ami nála sohasem keresettség vagy csillogni-akará.

Eidétikus szemlélete arra képesíti, hogy mindenütt, tényeken és témákon eredeti vonásokat lásson meg, nevezetesen olyanokat, melyeken tisztán tükröződnek egyetemes értékek; ezeknek kiemelésével aztán szinte szoborszerű plaszticitást tud adni képeinek. Illusztrálásra szolgálhat pl. Márianosztra (8, 47), vagy a híres tulipán-beszéd eleje (13, 334). Két rövid idézetet nem tagadhatok meg magamtól: «A világ forog, hol gyorsan, hol lassan; néha meg oly gyors iramban perdül az idők kereke, mint az óráé, melynek fölhúzott sulyka rohamosan leszalad s egyszerre tizenkettőt mutat. Éjfél-e vagy delet? A szerint, amint nézzük. Némelyek éjfél, mások delet látnak a mi világ-elváltozásunkban is» (22, 199). «A liberalizmus a hitetlen tudomány fattyúja, melynek fejébe nyomták a múlt század forradalmaiban a

frigiai sipkát, s mikor a forradalmak elültek, frakkot és cilindert adtak rá, s megtették alkotmányos miniszternek» (21, 191). No de ilyeneket ezer szám lehetne idézni!

Teljes biztonsággal kezeli a legkülönbébb kifejező formákat; rendelkezésére áll a könnyed oktató előadás, melyben fesztelen gondolatszövéssel, a főgondolatoknak sohasem unalmas vissza-visszaidezésével szinte belénk lopja mondani-valóját (kitűnő példák a Föld és ég-ben, a szociológiai értekezésekben: 10 11 14 15 20 21 22) — csak a szinte matematikai merevséggel haladó szófukar értekező stílus nem áll géniuszához; de egyformán engedelmeskedik neki a dithirambusi lendület és szónoki áradás, a vízió, elbeszélés, kép, leírás, párbeszéd, önvallomás. Legsajátosabb írói jellege egészen eredeti, tőle alkotott irodalmi formában is jut kifejezésre, melynek számos példáját adja a Magasságok felé; legtisztább típusa A Pilis hegyén.

A *művészi egységet* megteremti nála egy jellegzetes és egészen eredeti ritmusosság, melynek ezek a fő elemei: a kifejezés alapelemeinek numerózus rövid egységekben való halmozása, többnyire bővítő vagy ellentételes menetekben; az eidétikus alapélménynek fakadás- és bokrosodásszerű szerkesztése; a művészi önkorlátozás, mely a mondatok, sokszor a kifejezések között szándékkal réseket hágy, melyeken át az ember ellenállhatatlan vonzatással önmagába és a végtelenbe kényszerül tekinteni; a nagyobb részeknek klimaxszerű fölépítése és befejezése. Az egészet pedig átjárja az alapélményből mint gyökérből és forrásból folyton föl-föl-törő életlűktetés, melyet csak az egészséges fiatal szervezet palpitációjával tudok párhuzamba állítani; eleven vibráció rezeg és remeg az egészen, mely azonban nem kápráztat; haladó, törtető ütemesség ragad magával, mely sürget, de nem idegesít; szóval egy egészen egyéni életritmus. Ez különben jellemzi Prohászka egész lényét, nemcsak írásait, hanem kezeirását és járását és beszédjét; s annyira jellegzetes, hogy akibe egyszer belezsongott, már pusztán erről megismeri Prohászka hiteles írásait, sőt az esetleges idegen elemeket is nyomban ki tudja választani.

Ez a ritmusosság annyira kivágódik Prohászka legszebb írásaiban, hogy az ember kísértésbe jön versnek minősíteni.

S csakugyan lehet kérdezni: Miért nem próbálkozott *verssel* az a Prohászka, aki egy irodalmi formát sem utasított el magától, és aki értő lélekkel idézi a halálra készülő Sokrates vers-írását (23, 290).

A feleletet abban kell keresnünk, hogy Prohászka mint író is Krisztus követe, aki lelkeket akar nyerni. Orpheusnak tudta ő magát, aki a vergődő modern embert tapogatózásának és kínjainak alvilágából a kinyilatkoztatás éltető napfényére hivatgatja. Ő tehát nem olyan éneket énekel, mely neki magának gyönyörűség, hanem, amelynek hangjaira bűnös lelkek indulnak. Ez az akarása egész lényében, írásai-ban is, mint hódításra kiinduló lendület, mint keltegető és hivatató elevenség, mint magával sodró báj és erő jelentkezik, mely körülzsongja, hullámozza, viharozza a lelket: valamely hullámába vagy örvénylésébe okvetlenül bele kell kerülnie. Ehhez a földathoz nem igen áll a kötött mértékek koturnusa és zubbonya. Aki lelkeket akar fogni a magasabb életre, az nem lehet ugyan el ama hódító varázs nélkül, melyet csak a múzsák adhatnak, de nem engedheti magát láncba verni, ha az mindjárt rózsalánc volna is.

Különben is kérdés, vajjon a mai életnek vágatató árja meg tud-e, meg akar-e húzódni abban a szűk és sokszor meredek mederben, melybe belekényszerítik a kötött formák? A modern költészet nem azért vágyódik-e a szabadabb formákba, mert gazdagabb és gyorsabb ütemű tartalmának hajlékonyabb és tágabb keretet keres? S Prohászka itt is, mint annyi egyéb téren nem úttörője és elővételezője-e jövő fejlődéseknek?

Prohászka nagy író. Nyilván a legnagyobbak közül való, kiket magáénak vall a magyar irodalom, hol hivatva van egészen külön helyet foglalni és alighanem hosszú időig versenytárs nélkül betölteni; de világirodalmi relációban is a vallási irodalom legnagyobbjai közül való, kit egy Szent Ágostonnak, Pascalnak, Newmannak melléje, részben föléje kell helyezni. Mindazáltal az utókor egyoldalú képet rajzolna róla, ha őt csak mint írókat akarná méltatni; épen úgy, mint kortársai közül is sokan az eltorzításig egyoldalúan ítélték meg, mikor egyszerűen nagy szónoknak minősítették. Prohászka ugyanis nagy írói képessége és teljesítménye dacára sem tar-

tozik azok közé, kik egyéniségük egész tartalmát vagy akár csak a javát is mindenestül beleviszik írásaikba.

Tagadhatatlan, hogy megvolt benne az írói *pathosz*. Ambícióval, lelki szükségből, gyönyörűséggel írt. Legkeservesebb óráit azzal jellemzi, hogy az írás nem megy és nem ízlik (23, 270 ; 24, 59). Az írás kísérté húszéves korától haláláig. Be volt állítva rendes napi munkának, kitöltötte legértékesebb óráit. Ha nem volt útban, a kora reggel két első órája után, melyet mindig elmélkedés és szentmise foglalt el, 2—4 óra hosszát írt. Erre az írásra készült : a délután szabad idejét, még a sétáját is olvasás és az épen aktuális téma át-elmélése foglalta el ; azt hordozta, érlelte, szálait szövögette magánbeszélgetéseiben is, abba beledolgozta megfigyeléseit, a hallott megjegyzéseket, az esetleges olvasmányokat. Egy-egy jelentősebb írására — ha mindjárt kisebb terjedelmű is volt, mint pl. A Pilis hegyén — példátlan szorgalommal készült ; nem sajnált ilyenkor ritka, nehezen hozzáférhető könyveket fölhajtani, szakembereket kikérdezni. A mondott délelőtti órákban aztán az előző napokban megérlelt anyagot leírta, hihetetlen gyorsasággal ; ami nyomtatásra volt szánva, azt átdolgozta, akárhányszor 2—4-szer is ; a kifejezéseken ugyan ritkán csiszolt, inkább újra fogalmazott némely részt, mást meg áthelyezett, ismét másutt betoldásokat tett ; aztán újra tisztába írta az egészet. Már a kilencvenes évek óta, de főként 1900 óta sokfelől kértek tőle dolgozatokat a legkülönbébb lapok és folyóiratok ; amennyiben nem voltak erkölcsi nehézségei, sohasem mondott nemet és sohasem késett meg. Ha nem volt ilyen vállalt föladata vagy nem dolgozott önálló művön, szorgalmasabban kereste föl naplóját. A legrészletesebb napló-följegyzéseket ilyen irodalmi paúzáknak köszönhetjük.

Vegyük hozzá, hogy az alakítás lelkének mélyen meggyökerezett igénye és gyönyörűsége volt. A szépet tudta élvezni és becsülni, mint kevesen ; az irodalmi szépet is ösztönös célbiztonsággal kereste és találta meg. Fiatal korából vannak írott hagyatékában följegyzések, melyek jellegzetes kifejezéseket és fordulatokat gyűjtenek modern magyar regény- és novella-írókból ; naplóiban állandóan följegyez jellegzetes kifejezéseket, idézeteket, fordulatokat ; a benne

ősgazdagsággal és eredetiséggel fakadó gondolatok és eidetikus élmények szemmel látható törekvéssel keresnek egyre hatásosabb és tökéletesebb művészi formát naplóiban, beszédeiben, de még társalgásában is. Fiatalabbkori napló-följegyzéseiben ki-kitör a vágy rendelkezni a szó hatalmával; már 1883-ban akar sokat és nagyot, de érzi, hogy kifejezése hiányos (23, 38); 1886-ban így ír: «Azért van bennem mindig az oly vágy, hogy a hit bennem és szavamban erős, velős és zúzó hatalommal találjon kifejezésre... De eddig nagy hiányt érzek úgy a gondolat metsző élet, mint a szó csattanós és bő és eleven és folyékony egymásutánját illetőleg. Reménylem, hogy ez még megjön; mert különben nem tudnám okát érzékem ez irányban való tetemes kifejelettségének» (23, 87). Írásra mindig volt ideje és kedve, legnagyobb elfoglaltságai közepett épúgy, mint pihenőben és úton. Az esztergomi időben szenzáció volt a kispapok közt, ha egyszer valakit nem tollal kezében, álló íróasztalánál (62 éves koráig csaknem minden munkáját ott írta!) fogadott.

Mindazáltal Prohászka sokkal hatalmasabb és gazdagabb egyéniség, semhogy teljes tartalma maradék nélkül elfért volna az írói működésnek keretei közt. Ő maga sem így látta magát. Nincs kétség benne, hogy az írást ő eszköznek nézte a római idejében kialakult apostoli eszmény szolgálatában, és írásainak tárgyát, terjedelmét, sokszor még irodalmi formáját is külső hatalmak, illetőleg célgondolatok szabták meg; s a magyar irodalomnak külön szerencséje, hogy ez egyszer a szándékoltság a pathosszal úgy egyesült, hogy ez a frigy érdekházasságnak soha semmi nyomát nem mutatta.

Érdekes, hogy Prohászka maga nem tartott valami sokat irodalmi tevékenységéről. Napló-följegyzéseiben tükröződik az egész mindenség és egy gazdag léleknek sokszor fürgeteges, mindig tenger-mély élete; s alig néhány utalás sejteti, hogy e naplók írója filozófiaiilag, theologiaiilag, szociológiaiilag érdekelt gondolkodó és író. Ha helyel-közzel szóba is kerül, írkálásáról, írka-firkáiról beszél. Harmincéves írói jubileumát az öt efféle dolgokban jellemző magától-értetődőséggel veszi; még csak az ép abban az időben nála oly gyakori visszamemlékezésre sem érez indítást. Irodalomról, sajtóról sokszor nyilatkozik, azonban csaknem mindig a lelkipásztor és nép-

nevelő szerepében. Tulajdon írásait nem gyűjti; a legtöbb-ről nincs sem kézirat, sem nyomtatott példány a rendelkezésére. Ha mások elébe hoznak valamit régibb dolgozataiból, akárhányszor őszinte csodálkozással nézi, hogy ő valaha ilyent is írt. Amilyen odaadással és lelkiismeretességgel készíti elő dolgozatait, annyira a sorsukra hagyja, ha megvannak: a korrekturázást átengedi másoknak, készséges, de sokszor nem épen képesített szolgáló szellemeknek; kész dolgait engedi dilettánsoktól gyűjteni, szabdaltatni — sőt «átsimítani». Műveinek kiadói jogával és sorsával szuverén módon nem törődik: alamizsnaként adja annak, aki épen kéri. Aki magát kizárólag vagy csak elsősorban is írónak tekinti, annak valóban «nem ily anyagból kén' szerkesztve lennie».

Prohászkaiban tehát az író csak egyik, mindenesetre adekvát hajtása egy mélyebb és gazdagabb gyökerű életnek; és ép ezért benne az író is csak egy írón-kívüli álláspontból lehet igazában méltatni. Itt az *írónak kulcsa az egyéniség*, melyben ritka színhézzel valósult egy zseniális fokon álló sokoldalú tehetségnek két pólus körül áramló élete: a misztikai távlatokba mélyülő bensőség és önalakítás szenvedelme egyfelől, és a kifelé törő, világot alakítani akarás páthosza másfelől; s mindkét irányban páratlan zseniális alakító erő érvényesül. Itt őseredeti életfakadással van dolgunk, melynek egyik árama az írói tevékenység. Prohászka egyénisége a legnemesebb és legtisztultabb természeti és természetfölötti életnek remeke, és ennek az életnek egyik sugárzása Prohászka, az író.

Az író Prohászka nyitja tehát Prohászka az ember; az ember, nem sztatikai szemléletben, mintegy megkövült állásban, hanem abban a fakadásban és fejlődésben, mely a teremtetett életnek egyetemes alakja és törvénye. Prohászkat az író is csak az emberen keresztül tudjuk megérteni, amint az az idő folyamában és a kortörténet árában született és nőtt és teljesedett. Ez Prohászka pályája.

II.

Tanulóiévek.

Prohászka életidejét a legújabb magyar történetnek két jelentős, és pedig gyászosan jelentős szakasza öleli körül; az ú. n. Bach-korszak látta születését, a Trianon-utáni megcsonkult Magyarország halálát. Talán azért választotta a Gondviselés ezt a sötét történeti háttérrel, hogy annál fényesebben emelkedjék ki Prohászka alakja és pályája!?

El lehet azon tünődni, hogy a nagy történelmi megrázások sokszor milyen végzetesen sugárzanak bele a kis életbe, a családok és egyesek sorsába. Az a földrengés, mely 1755-ben rombadöntötte Lissabont, ugyanaznap a Bécs melletti Badenben egy gazda telkén kitűnő meleg kénforrást fakasztott, mely neki kincse, sokaknak mindmáig áldása lett. A Bach-kor is rombadöntötte az önálló alkotmányos Magyarországot, s vele sok-sok magyar érték és remény mintha örökre elsüllyedt volna. S mégis — ez a történelem-rengés fakasztotta az újraéledő és biztosabb ethikai alakulás felé tapogatózó Magyarországnak legbővebb áldás-forrását: Prohászka Ottokárt.

Atyja Prohászka Domonkos, cseh-német földműves szülők gyermeke, 1817-ben született s mint vadásztiszt került Magyarországba. Pozsonyban egy bál alkalmával megismerkedett az 1838-ban született föltűnően szép, sudár termetű Filberger Annával, egy nyitrai pékmester lányával; megkérte kezét, és mert sem neki, sem menyasszonyának kaucióra nem telt, lemondott katonatiszti állásáról és pénzügyőri felügyelőséget vállalt; és így 1857-ben a 40 éves nyugalmazott cseh származású osztrák katonatiszt házasságot kötött a 18. évét alig betöltött nyitrai, valószínűleg svájci eredetű német polgárlánnyal.

Ebből a házasságból három gyermek született: 1858 október 10-én Ottokár, Nyitrán, az anya szülőházában; 1860-ban Rózsahegyen, ahová az atyát a kormányzat abban

az időben áthelyezte, Mária, aki 1890-ben Nagy Alfonz miniszteri tanácsoshoz ment férjhez, és özvegyen él Fehérvárt; 1862-ben Gusztáv, aki kereskedő lett, később a püspök uradalmában volt alkalmazva; a püspök halálakor már nagybeteg volt és néhány héttel később meghalt.

A család újabb áthelyezés következtében 1866-ban Losoncra, három év múlva Nyitrára költözött; innen csakhamar a vorarlbergi Feldkirchbe helyezték át a magyar nyelvben nem jártas tisztviselőt. A közszeretetlen álló, szellemes és temperamentumos Prohászka Domonkos itt 1879-ben tüdőizzadmány következtében meghalt — Ottokár akkor Rómában volt mint teológus; az özvegy anyja a lányával Nyitrára költözött rokonaihoz, és ott 1888-ban meghalt gégesorvadásban.

Ezek a külső családi viszontagságok írták elő Prohászka első iskoláztatásának is külső kereteit. Az elemi iskolát 1863 őszén Rózsahelyen kezdte (tanítójára, Moiséra még öregkorában is hálával gondolt); a negyedik elemi már Losoncon járta, és ugyanitt a négy osztályos kálvinista gimnáziumban a gimnázium két első osztályát is. Harmadik osztályra Nyitrára került a piaristákhoz, kik közül a buzgó és nagy tudományú Császka Imre igazgató volt rá nagy hatással. Itt édesanyja legidősebb bátyjánál, Felekinél lakott, (tizen voltak testvérek, kiknek egyrésze Felekre, más részük Faludira magyarosította a Filberger nevet), aki tekintélyes kereskedő volt és később Császka kassai püspök jószágkormányzója lett Kelcsén, Zemplén megyében (lásd 8, 26). Itt együtt kellett tanulnia a vele egyidős és gyöngébben tanuló Géza unokaöccsével. Az ötödik osztályra 1871 őszén alapítványosként Kalocsára került a jezsuiták konviktusába. Itteni tanárai közül különös hálával volt az igazgató, P. Votka és magyar tanára P. Raile iránt. A hatodik osztály elvégzése után 1873 őszén felvételt nyert az esztergomi kissemináriumba, hol a szeminárium tanári állományába beosztott világi papok tanították a növendékeket (többek közt Maszlaghy Ferenc író és Hetey a későbbi püspök), kik aztán a bencések gimnáziumában tettek magánvizsgát. Az 1875 nyarán fényes eredménnyel letett érettségi vizsgálat után főpásztora Simor János hercegprímás filozófiai és teológiai tanulmányokra Rómába

küldte a jezsuiták vezetése alatt álló Collegium Germanico-Hungaricumba.

Ennek az aránylag változatos diáksorsnak első fázisában főként két mozzanat volt nagy hatással Prohászka későbbi alakulására.

Első tanulóévei a Felvidéken folytak le. Ennek a körülménynek kell tulajdonítanunk Prohászka *nyelvkezelésének* egy ugyancsak nem lényeges, de kortársaitól sokat emlegetett és sokszor hibásan értelmezett sajátságát: ú. n. «tótos» kiejtését, mely sok hallgatóját eleinte zavarta. Alakuló félben lévő történeti legendákkal szemben a valóság az, hogy Prohászka anyanyelve német. Anyja német eredetű; atyja német műveltségű ember, aki kifogástalan németességgel beszélt és írt; a szülői háznak és később is a testvérek egymás közötti érintkezésének nyelve jobbára a német volt; Prohászka szülőivel németül levelezett életük végéig. Gyermekkorában tót dajkától és cselédektől megtanult valamennyire tótul; de ezt oly alaposan elfelejtette, hogy mikor férfikora delén túl kötelességének tartotta nemcsekély számú tót híveihez saját nyelvükön szólni, újra meg kellett tanulnia — természetesen nem teljes eredménnyel. Magyarul Losoncon tanult meg, és itt sajátította el a mély zárt *a*-nak azt a palócos kiejtését, melyet utóbb sokan «tótos»-nak minősítettek. Sajátos hanghordozása és hangsúlyozása, mely a kölcsönszókat legtöbbször eredeti hangsúlyukkal, és a magyar szokat is sokszor nem az első szótag kiemelésével hangsúlyozta, a római évek hatása, s részben Prohászka sajátos beszéd-dinamikájának folyománya. Azt persze nem lehet tagadni, hogy nyelvének és stílusának magyarossága szempontjából döntő szerepe volt annak a ténynek, hogy legfogékonyabb tanulóévei a Felvidéken folytak le, Kalocsán folytatódtak, hol — a Bach-korszak közvetlen közelében — némely tanára nem tudott kifogástalanul magyarul (pl. maga P. Votka, az igazgató sem), s Esztergomban fejeződtek be, a magyar és felsővidéki nyelvterület határán; azután a legtermékenyebb ifjúkor hét évét olasz földön töltötte, latinnyelvű iskolában. Mindez eléggé különös útja a készülő magyar nyelv- és stílusművészeknek.

S hogy Prohászka *nyelvtudásának* kérdésével végezzünk:

hibátlanul és zamatosan kezelte írásban és szóval a németet; ugyancsak tökéletesen elsajátította Rómában az olaszt és latint. Franciául elég jól beszélt és még jobban írt. Franciául sokat és szívesen olvasott; ilyenkor jegyzetei is sokszor franciák; sőt élete utolsó éveiben avatott vezetés mellett nekiállt francia tudását kifinomítani. 1904-es amerikai útja előtt angollal is foglalkozott; de az elemeknél többre itt nem vágyott. Meghitt társaságban szívesen évdőött idegen nyelven, többnyire egyéni vagy nemzeti sajátosságok mesteri utánzásával; különösen szerette utánozni az olaszok latin beszédjét.

A másik hatás *tanulmányaiban* mutatkozott.

Első középiskolai évei a hatvanas évek derekára esnek, mikor a Bach-korszak tagadhatatlan iskolaszínvonal-emelő hatásai már mutatkoznak; de csak azokban az iskolákban, melyek közvetlenül a kormányzat irányítása alatt állnak. Az autonóm iskolák jobban tudtak védekezni a kormányzatnak németesítő hatása ellen, de egyben elzárkóztak pedagógiai és didaktikai áldásai elől is. Érthető tehát, ha a losonci kálvinista gimnázium, «rettenetes egy elmaradt intézet» (23, 227), két tantermével és 3—4 tanerőjével komoly megalapozást nem tudott adni. Nyitrán egy régi tanítószerzetnek pedagógiai hagyományai elevenen éltek, és modern pedagógiai reformok nélkül is jelentős eredményekkel dolgozhattak. Itt a gyengén megalapozott és komoly tanuláshoz nem szoktatott fiúra eleinte kellemetlen meglepetések vártak; elégtelen dolgozatok és feleletek keserítették. Azonban már akkor megnyiladozó világos elméje, példátlan lelkiismeretessége és szorgalma csakhamar kiköszörülte a losonci csorbákat; egy-kettőre legjobb tanulója lett osztályának, és később is mindig hálával emlegette, hogy latinra és általában komoly tanulásra a nyitrai piaristák tanították.

Jeles tanuloságát Kalocsán és Esztergomban megtartotta. Már Kalocsán föltűnést keltettek magyar dolgozatai, Esztergomban pedig a finom érzékű és író-ember Maszlaghy nyilvánosan fölolvastatta dolgozatait. Jellemző, hogy Esztergomban a köteles mértéken fölül sokat foglalkozott mennyiségtannal és fizikával; de bizonyos, hogy alapos latin és görög tudását is már akkor szerezte meg.

Biztosra kell venni, hogy első tanuló éveinek színhelye a már akkor magába-mélyedésre hajló fogékony fiúnak öntudatlanul is megtermékenyítette lelkét és megvetette alapját annak a meleg természetszeretetnek, mely később szinte misztikai intenzitást öltött. «A rózsahegy templomban voltam először az Oltáriszentség előtt, az első szentmisén; s ott tovább vágtat neki a Zsebrádnak a Vág... Hát lelkem a hegyen találkozott a misztériummal; nézte azt naív gyermekszemmel s nem értette, hogy mennyire veszi bele magát a szeretet, mely hegyekről jön és a hegyeket nem felejt; sőt megérezni rajta a legunalmasabb laposságban is a hegyek tempóját. Azért megyek bátran és bízvást, mint aki a hegyről jövök lendülettel s a hegyek energiáját érzem» (24, 142). Ezeket a gyermekkori, félig még az öntudat alatt kötő és feslő élményeket kiegészítették a feldkirchi, tiroli és svájci utazások, melyeket diákvakációiban ott rendesen rokonok társágában tett.

Vegyük hozzá, hogy tanárai a legkülönbözőbb szabású emberek voltak: losonci kálvinisták, nyitrai piaristák a hetvenes évekből, jezsuiták, kik akkor álltak a magyar világba való begyökézésük küszöbén, esztergomi paptanárok, egy ma már letűnt típusnak képviselői, kik szellemet, tudást, forgolódottságot egy sajátos liberalizmustól átszőtt egyházas-sággal szűrtek egybe — elég változatos hatás a fogékony és plasztikus lelkű fiatal Prohászka számára.

Az a magábavonuló, szerény és szegény fiú nem közönséges szellemi és jellembeli képességet hordozott lelkében. Ha igaz, hogy «*beati bene nati*», Prohászka kétszeres hálával tekinthetett szülőire. Egészséges testet és vért örökölt tőlük, a betegséget abban az időben nem ismerte, és szerencsésen egyesültek és fokozódtak benne mindkét szülőjének értékes tulajdonságai. Atyja temperamentumos, tüzes, tetterős ember volt; levelei nem közönséges kifejező tehetségre vallanak, szellemet, humort, eredetiséget árulnak el. Anyja szép természetű, szelíd lelkű, csöndes nő volt, maga a megtestesült anyai gondosság. Prohászka az ismert goethei szabállyal ellentétben atyjától örökölte a szellem élénkségét és a kifejezés csattanósságát s anyjától a termetet és szívjótságot, a szorosabb értelemben vett jellemtulajdonságokat — természetesen

amennyiben az öröklés egyáltalán megmagyaráz valamit a zseniből. Amennyire vissza felé és oldalt el lehet menni a két családban — «útkaparó és péklegény-nemzetség» (24, 232) — derék polgár-embert sokat találni, de kiemelkedőt rajta kívül egyet sem.

Föltűnő azonban, hogy a családban aránylag sok a pap : Prohászka édesatyjának testvére tisztelt és dicsért plébános volt Csehországban ; ugyanígy egyik unokaöccse ; egyik nővére szentség hírében állt a környezetben ; anyjának is két testvére és néhány unokaöccse pap volt. Sőt anyja révén Prohászka Császka és Samassa érsekekkel is magyar sógor-ságba került : a fönt említett Felekinék felesége Császkának nővére és Samassának unokatestvére volt. Prohászka szülői komolyan hívő, gyakorló katolikusok voltak ; nem nagyobb fokban persze, mint a múlt században a liberalizmus szökő-árjának idején általában azok a polgári családok, melyekben régi hagyományok még hatottak, de új indítások még nem jöttek.

Prohászka maga már kis korától kezdve igen határozott, intenzív *vallásosságot* mutat. Mint kis gyerek szeretett testvéreivel misét és szentségi áldást «játszani». Már nyolcéves korában meglepő intenzitással foglalkoztatta az ember más-világi sorsa és a tökéletesség útja (24, 22). Ennek a mélyről jövő lelkiéletnek fejlődésére nagy áldás volt, hogy a romlatlan, jámbor fiú mindenütt komolyan vallásos emberek közé jutott. Ilyen volt a család, ilyenek a nyitrai rokonok, a jámbor fölvidéki lakosság ; a buzgó nyitrai gimnáziumi igazgató olvasó-imádságra, keresztútra sokszor gyűjtötte egybe épen a jobb tanulókat ; s Prohászka ennek a gyakorlatnak hatásait nem felejtette el. Mindenütt egy a modern gyakorlati materializmustól ki nem kezdett, ha a kispolgári nívón átlag fölül nem is emelkedő vallásosság uralkodott a környezetében ; ellenkező tények pedig a rendkívül kegyeletes lelkű, minden frivolságtól és kriticizmustól ment fiút nem tudták egy percre sem zavarni.

Ez a zavartalanul fejlődő gyöngéd vallásosság tüzet fogott, mikor az amúgy is e szempontból fordulót jelentő korbba, a serdülés korába érkezett fiú Kalocsára került. Itt a jobbára szláv és német eredetű jezsuitákban gyöngítetlenül

lobogott Szent Ignác intranzigens katolicizmusa, mely évszázados tapasztalatok tanulságaival, szívós tervszerűséggel körülölelte és megfogta a tanulóknak minden külső tevékenységét és belső élet-mozdulását. A finom, kegyeletes lelkiismeretű Prohászka hozzá volt szokva, hogy a felülről jövő indításokat és útmutatásokat úgy vegye, amint kínálkoznak. Bensőséges lelke tovább szötte és komoly életelvvé változtatta, amit itt hallott a tanításban, gyónásban, magán-számadáson és lelkigyakorlatban, és megérlelődött benne az a gondolat, hogy neki is jezsuitának kell lennie. Valószínűleg szülői hatásra ettől elállt. Atyja ugyanis számot vetett korával és ingatag egészségével és tehetséges elsőszülöttében látta anyjának és hugának jövőendő támaszát. De mikor atyja tovább ment, és rá akarta venni, hogy csak érettségije után döntsön végleg pályájáról, ez az atyai tanács megtörött a tizenöt-éves fiú határozottságán.

Prohászka 1873-ban július 20-án olvasta atyjának intelmét, és augusztus 4-én megjelent Esztergomban, hol Simor János hercegprímás fölvette az egyházmegye *kispapjai* közé. Esztergom megkapta hosszú századokra leghíresebb papját, és a család nem vesztette el támaszát és büszkeségét. Prohászka mindig a leggyöngédebb figyelemmel és szolgálatkészséggel volt övéi iránt, anélkül, hogy kísértésbe jutott volna értük hivatását vagy hivatási lelkiismeretét csak egy percre is kockáztatni. Hosszú római távolléte alatt sűrűn ír haza, s levelei gyöngédséget és komoly szeretetet lehelnek; szüneteiben első útja haza viszi. Különös, egyik szülőjének sem adatott meg, hogy utolsó nagy útja előtt tőle vehesse búcsúját, tőle, ki utóbb annyi téveteg vándornak lett révkalauza az örök hazába.

A középiskolai tanuló Prohászka jellemében az uralkodó vallási orientáció, lelkiismeretessége, szorgalma és szelíd alázatossága mellett föltűnik nagy magának-valósága. Kor- és tanuló társai egy szívvel-szájjal magasztalják szelídségét, vidámságát, figyelmességét, mely mindenkinek jót akart és senkinek kedvét nem rontotta. De mind kiemelik, hogy közvetlenebb vonatkozásokba nem bocsátkozott; a szórakozásokban általában részt nem vett, hanem inkább magának dolgozott, szíves magatartása dacára közlékeny nem volt,

magába-tekintéseket nem igen engedett, nem barátkozott a szó szokásos értelmében — olyan vonások, melyek ellenkező látszatok dacára a későbbi Prohászkt is jellemzik.

Érdekes ellentétben áll ezzel a szinte szégyellős magabavonulással, hogy mikor szerepelni kellett előadással, szónoklattal, verssel, akár a családban, akár az iskolában, a félénk fiú bátran kiáll, és a meggyőződés hevét sugárzó lendületes előadásával elviszi a pálmát nemcsak otthon, hanem a Kalocsán divó versengésben is (a Gracchusok anyjának beszéde fiaihoz); és mikor Esztergomban kispapnak jelentkezik, Aranyshájú Szent János egyik beszédének eredetiben való elmondásával ejti bámulatba a vizsgáztatókat. Ime, the child is father of the man!

Az esztergomi diákévek már teljesen megállapodott lelkületű ifjúnak mutatják Prohászkt, kinek szellemi felsőbb-ségét hallgatag tisztelettel elismerik társai, vallják szülői és meglátják előljárói. A hercegprímás nem győzi magasztalni a Collegium rektorának az odakészülő ifjút; atyja tisztelettel idézi a nyocadikos diáknak egyik leveléből «die so wahren schönen Worte: Die Dankbarkeit schaut in die Vergangenheit, die Liebe blickt in die Zukunft» (1875 jan. 24-i levelében).

Nem csoda, ha ez az ifjú, kiben a hitnek szent tüzei parázslanak, ki sértetlenül megőrizte lelkének tiszta virágát és az idealizmus lendületét, áhitattal tekint Róma felé, hol a híres *Collegium Germanicum*-ban hét évre várja őt a legintenzívebb papképzés, melyet egyházi intézmény abban az időben egyáltalán adhatott. «O Roma nobilis... te benedicimus; salve per saecula! Hányszor mondtam e verset magamban, midőn az esztergomi szeminárium folyosóján sétáltam föl-alá a hetedik és nyolcadik osztály klasszikusait forgatva... A Salve azután a képzelet lepkeszárnyain gyorsan átrepült tengeren és Appenineken, elandalgott Róma falai mellett, körülrepkedte tornyait, földbesüppedt kapuit, elcsatangolt utcáin és kérdezte: nem volna itt hely egy ifjú lélek számára, ki néha álmában is elsuttogja: Te benedicimus; salve per saecula!?» (16, 159).

Prohászka alakulásában és általában élete művében a Collegiumnak döntő szerep jutott. Életének semmiféle más eseménye vagy szakasza megközelítőleg sem markolt bele oly

mélyen, maradandóan a lelkébe, mint az a hét év, mely miként Jákobnak a Ráchelért való hét évi szolgálat, néhány napnak tünt föl előtte — «prae amoris magnitudine» (16, 251).

Ennek az eredménynek elérésében megtette a magáét a hírneves ősi intézmény, meg maga Prohászka is. Az intézmény odakínálta neki pedagógiai kincseit, melyeket soha meg nem fogyatozott apostoli buzgóság és céltudatos tapasztalat évszázadokon keresztül gyűjtött; és az ifjú egy ritka fogékony léleknek és a föltétlen önátadásnak minden rostjával belégyökérett ebbe az áldott talajba.

Az intézmény Szent Ignácnak nagyszabású elgondolása szerint arra volt szánva, hogy a XVI. századi vallásújítástól leginkább pusztított területnek, nagyjából a német-római császárság területének adjon olyan papokat, kik jellemben és szellemben mindenestül föl vannak szerelve arra a nagy föladatra, hogy az újításnak gátat vessenek, hol az ár még fenyeget, és energikusan visszaszorítsák, hol a katolikus restauráció már megindult. Evégből főként három eszközt látott célravezetőnek: az ifjú levitákat tudománnyal és dialektikai készséggel úgy fölfegyverezni, hogy az újítók támadásait daldalmasan vissza tudják verni és eredményesen vállalkozhasanak az ellentámadásra; olyan lelki képzést adni, mely a hitnek és erkölcsnek érintetlenségében meg tudja őrizni ezeket a hitharcosokat az élet kísértései közepett is, és ébren tudja tartani bennük a buzgóság és elszántság tűzét; s végül kiirthatatlanul beléjük gyökerezni az egyházhoz, Szent Péter utódjához és a pápaság testőr-capatáához, a Jézus-társasághoz való ragaszkodást.

Ezeknek a céloknak biztosítására egy minden részletében átgondolt és kipróbált pedagógiai rendszer az ifjakat kiemelte otthonukból és hazájukból, beleállította az örök városnak, Szent Péter székének légkörébe és egy évszázados tapasztalatokban kiérlelt lélekformálásnak állandó sugárzatába, melynek fő elemei: szigorú napirend, szilencium, barátkozások kikapcsolása, aszkétikai gyakorlatok, főként azonban a naponkinti tüzetes elmélkedés Szent Ignác módja szerint, és ugyancsak e módszer szerinti évenkénti nyolc napos lelki gyakorlat.

A kollégiumi életnek e kereteiről és az e keretekben lük-

tető életről, mondjuk szabatosan a Collegiumnak platonai értelemben vett ideájáról, úgy amint az a valóság hatása alatt egy érintetlen, képzékeny, nagyarányú, egy prohászkaik lélekben tükröződik, ő maga ír utólérhetetlen művészettel (16, 150). Aki Prohászka fejlődését meg akarja érteni, nem mehet el a Collegiumnak e legragyogóbb apológiája mellett, mellyel versenyre kelni az életírónak hiábavaló vállalkozás volna.

Épen ez a leírás arról is bőséges bizonytságot tesz, milyen lelket vitt oda Prohászka. Elsősorban azt, amin a kollégiumi nevelés sikere fordul: a föltétlen bizalmat az intézmény és előljárói iránt, a teljes odaadást a behatások iránt és az olt-hatatlan vágyat a kollégiumi eszmény hiánytalan megvalósítására. Ahol a determináló valóság és a befogadó alany ilyen harmóniában összezsenedülnek, ott a nevelés sikere biztosítva van.

Prohászka mintanövendék volt, kinek kiválóságát előljárói, tanárai, társai és itthoni följebbvalói teljes mértékben értékelték, és kihez joggal fűztek nem közönséges reményeket. Magába Prohászka pedig ez a nevelés kitörülhetetlenül belevésődött; beszövedött lelki struktúrájába. Erős egyénisége idővel magára eszmélt és öntörvénye szerint nőtt tovább; de a germanikus hatások bordáit könnyű fölsimerni a későbbi évtizedek szedimentumai alatt.

Ami mindenekelőtt a *tudományos kiképzést* illeti, Szent Ignác szándéka szerint a bölcseleti és a spekulatív teológiai iskolázás volt a tudományos képzés gerince, és a skolasztikai szillogisztika keretei közé szorított rendszeres vitatkozás volt az éltető ere. Prohászka nyílt elméje, szívós elmélyedése, kitűnő absztraháló tehetsége és fenomenális memóriája e területen csakhamar fényes diadalokat aratott, melyeknek csak külső megkoronázása volt az 1878 aug. 17-i fényes filozófiai doktorráavatás.

Ez a biztos spekulatív képzettség és készség jó útravaló volt a későbbi írónak és tanárnak; a kényes korkérdésekben is biztos és könnyed eligazodást adott neki és megóvta a dogmatikai megcsúszásoktól. Mikor az index-eset után 1913 őszén Rómában járt és Rampolla kardinális célozgatott neki a német teológia megbízhatatlanságára, jogos önérzettel

felelhette a meglepődő kardinálisnak : Eminenciás uram, én római theologus vagyok ! S csakugyan az volt és maradt élete végéig, még pedig molinista theologus. A XVII. századi nagy jezsuita theologusokat jól ismerte, és a molinista theológia alapelveivel nyúlt a nagy spekulatív kérdésekhez. Ha élete utolsó szakában egyszer azt mondja : «Egyre inkább thomista leszek» (24, 80), ezt a benne egyre jobban elmélyülő misztikus mondatja vele, aki természetszerűen egyre inkább Istent tolja előtérbe a kegyelmi életben. Mikor a thomista elvek alkalmazásáról van szó, mint pl. a kérő imádság hatékonyságának nehéz kérdésében, nem tud mit csinálni a thomista elvvel (lásd 24, 108).

De nem kell félreérteni a szót. Prohászkat Isten-adta lelki alapstruktúrája a fényes elme dacára nem szoros értelembe vett bölcselőnek és elméleti theologusnak szánta. Már közvetlenül a Collegium elhagyása után a fiatal Prohászka céltudatos értést és rokonszenvet mutat a modern tudományos törekvések, problémák és módszerek iránt ; dehát ez végre is nem lep meg egy Palmieri, Secchi, Ballerini tanítványánál, egy oly intézetben, hol még elevenek Passaglia, Tongiorgi és Franzelin hagyományai. De már 1885-ben azt írja : «Néha semmi tudományos olvasmány nem ízlik ; nem talállok benne zamatot és nedvet. Utóvégre minden termékenységek talaja az élet, melybe gyökereznek a tudomány is és fölhajtson egészen az égbe. Az Isten országa egy nagy terebélyes fa, gyökerében örök élet, minden íze és ága az életbe nyúlik s egészen él» (23, 69). S hovatovább egyre energikusabban nyomatékozza a hit ügyében az akaratnak és érzésnek szerepét ; a dialektikai és metafizikai gondolatmenetek helyett egyre inkább előtérbe állítja az aszkétikai, misztikai, sőt esztétikai mozzanatokat. Nem szűnt ő meg skolasztikus lenni elméletben ; de az életben és nevezetesen a lelki vezetésben és apostolkodásban inkább Szent Ágoston és Pascal alapelvehez igazodott : a hit fő nehézségeit nem az ész, hanem inkább a rosszra hajló és bűnös szenvedélyektől fűtött szív szolgáltatja, s a hitnek, illetőleg hitéletnek gyakorlati fölendítése nem a tételes ismeret, hanem az egész lélekkel átölelt és lelkiségtől átjárt, megélt igazság. A molinista voluntarizmust tehát igen komolyan és következetesen átvitte a gyakorlatba.

Ebben tovább ment mint mesterei, de hűtelen nem lett hozzájuk.

A Collegiumban Prohászka sokat és odaadással tanult. De még nagyobb odaadással szolgálta a kollégiumi nevelés másik célját, az *önmegszentelést*. Mint harmadéves filozófus kezdi naplójegyzeteit, kifejezetten lelki naplóknak; és azok beszédes tanúságot tesznek arról a hősiekségségről, következetességről, sőt kiméletlenségről, mellyel Prohászka nekilátott teljesen az elvek uralma alá törni a testet és az alsóbb embert az egész vonalon, és aztán lobogó lánggá szítani buzgóságát. Különösen lelkigyakorlatainak gyümölcseit rögzítő följegyzései szinte megrendítő bizonyosságokkal szolgálnak e tekintetben. Ezek a följegyzések azt is tanúsítják, hogy gyorsan és alaposan elsajátította a szentignáci elmékedésnek biztos és eredményes kezelését; és bár misztikai közvetlenségre hajló intuitív lelke később a szentignáci kereteknek némely fokát friss lendülettel átugrotta, élete végéig mindennap legkevesebb félórát szánt rendszeres, témás elmélkedésre; és hogy ezekben az áldott órákban mit hozott fölszínre lelke mélységeiből, arról eleget beszélnek az Elmélkedések, Élet kenyere, Élő vizek forrása és a Soliloquia.

Külön ki kell emelni, hogy az Oltáriszentség, Jézus legszentebb Szíve, Szűz Mária és a szentek iránti meleg, olvadó áhitata már abban az időben teljes jellegzetességgel kifejlődött és olyan kereteket öltött, melyeket soha többé el nem hagyott: mindennap elimádkozta az olvasót, mindennap legkevesebb egy órát töltött a Szentség előtt, csütörtök éjjel rendszeres szentségi órát tartott. S hogy ezekben az órákban mit kapott, csodás színekben tárják föl a Soliloquia 1921-től és a posztumus Élet kenyere. Tehát életének erről az áramáról is el kell mondani: áhitata a Collegiumban megszokott szentignáci keretekhez hű maradt élete végéig, ha egyre intenzívebb misztikai lelkiélete nem is fért meg mindenestül e keretek közt, amit különben meg kell állapítani a nagy jezsuita misztikusokról is, egy Rodriguez Alfonzról, Lallemandról stb.

Ugyanezzel az odaadással járta Prohászka az aszkézis útját. Az észszerű, de nem egészen könnyű napirend: a korai kelés, az étkezésben, társalgásban, szórakozásban való állandó

önellenőrzés és racionalás szinte második természetévé lett. Ebben hűségesen támogatta szívós, hajlékony és munkabíró szervezete is. Késő öregkoráig korán, többnyire ötkor vagy még előbb kezdte a napot, mely szigorú program szerint folyt le; ezt még étkezésében, társalgásában, látogatásaiban is, a későbbi Prohászkanál gyakran megbámult külső fesztelenség dacára a fogékony szemnek nem volt nehéz észrevennie. Mikor jóval az ötvenedik évén túl először volt kénytelen egészségi előírásokra ügyelni, nagyon nehezeére esett «az aszkétikából átmenni a higiénikába». Bizonyos, hogy testét és annak minden mozdulását teljesen hatalmában tartotta, és egész szervezeti életét a szellemnek, imádságnak és munkának föltétlenül engedelmes szolgájává tette. A teljes fegyelmezetség annyira kiverődött járásán, arcjátékán, minden mozdulatán, beszédjén, hogy alig lehetett észre nem venni.

Hogy aztán ez a tudományos és aszkétikus fölkészültség teljes határozottsággal az *egyház* nagy ügyének szolgálatába állott, ilyen intenzív szentignáci nevelés mellett magától értetődik. 1895-ben ezt írja: «Nem fogom-e szeretni az egyházat? Nem fog-e könnybe lábadni szemem az egyház ellen induló ostromon? Nem fogom-e fölpanaszolni a mult és jövő nemzedékeinek, hogy volt valamikor korszak, a jelen siralmas epochája, mikor ezt a szent, apostoli, fönséges egyházat porba dönteni, rózsáit széttörni, oszlopait szétrepeszteni akarták? S nem fog-e megszállni egy szent furor szelleme, hogy kiállok magam, ha nincs más, ez ostrom elé, s mondom: eszeveszettek, ide csak testemen át juthattok» (12, 265). Ez a hősi lelkület ott csirázott ki és gyökerezett meg «Szent Péter árnyékában». Aláfestette az örök Róma állandó hatása mellett főként három tényező:

A vatikáni zsinat ép akkoriban tette volt rá az egyházi szervezet alappilléreire, a pápaságra a dogmatikai zárókövet; és amint a trienti zsinat hatása alatt, most is a katolikus országokban új élet indult meg; a liberalizmus mákonyától és a szociáldemokrácia meg szabadkőművesség zsvajjától elbódult lelkek föleszméltek és a politikai és társadalmi életben kezdték nyomatékozni IX. Pius pápa Syllabusának tételait. XIII. Leo pápa pedig ép akkor ütötte meg nagy katolikus kultúr- és szociális programjának *ouverture*-hangjait;

és a fiatal Prohászka, aki 1891-ben le is fordította a nagy pápa megnyilatkozásait, egyszersmindenkorra eljegyezte magát ezzel a hatalmas programmal, melynek átütő ereje az a sajátos paradoxon, illetőleg helyesebben polaritás, hogy egyik kezével a modern szellemi irányokat, nevezetesen a keresztény bölcséletben és teológiában, milyent akkor híres jezsuiták is képviseltek (Tongiorgi, Carbonelli, Secchi, Palmieri), energikusan Szent Tamáshoz utalta ; másik kezével pedig kitért az egyház kapuit a legmodernebb szociális és kultúrfőladatoknak. Prohászka, aki lelki struktúrájának útmutatása szerint nem elméleti tudósna indult, hanem életalakító apostolnak, ifjú lelkének egész hevével ölelte át a nagy pápának ezt az utóbbi irányát, és az előbbitől nem érezte magát érintve.

A Vaticanum-tól és a XIII. Leótól eredő indításoknak mintegy konkrét illusztrálása és koncentrálása volt a német kultúrharc és benne a német katolikusok hősie viselkedése. A hitvalló német püspökök többnyire megfordultak a Germanicum-ban, és tiszteletet parancsoló megjelenésük, példájuk, nem egyszer allokúciójuk a nyomasztó élettapasztalatoktól még ki nem kezdett ifjú levítákra olyan hatással voltak, mint az ősegyházban a vértanúk az ifjú nemzedékre. Kipirult arccal olvasták a centrum lapjait, lobogó lelkesedéssel vettek részt lélekben a katolikus nagygyűléseken, rejtett vággyal tekintettek föl a harcos német püspökökre és papokra.

Ezt a szent tüzet ébren tartották és élesztették az évenkénti nyolcnapos lelkigyakorlatok. Hogy Prohászka mikép végezte azokat, minden leírásnál jobban megmondják följegyzései. Ez a lelkieszköz is második természetévé lett : soha el nem hagyta évenkénti lelkigyakorlatait ; püspöksége előtt többnyire jezsuita kolostorokban végezte, azután ott-honi magányában ; és amint módját ejthette, ilyeneket kezdett vezetni, először papoknak, azután lassan mindenfajta világiaknak is szerte az egész országban.

Igy viseli a későbbi, egyénisége egész varázsában ragyogó Prohászka is élete végéig eredetének jól fölismerhető anyajegyeit. Ehhez az anyához élete végéig hűséges gyermeki szeretettel és hálával vonzódott. Áhitattal és vágyakozással tekint reá vissza papsága első éveiben, nem gyöngülő vonzódással és hálával gondol reá későbbi korában ; boldog bor-

zongásban megrezdül lelke, valahányszor ez a húr érintve van; csüggetegségében azzal embereli meg magát: scimus qua simus origine nati; germanikus vagyok!

Egy árny borongott ifjúságának e boldog egén. Azt írja 1885-ben: «Este a szacellumból jövén elővontam az én iskola-társaim fotografiáját, melyet a nyolcadik osztályban készítettünk. Szerettem volna fejemet lehajtani és sírni. Ime, Ottokár, ez voltál te tíz év előtt; és mért hagyott az Úristen annyi ballépést, annyi csalódást rád? Miért nem vezetett tiszta, derült, nagylelkű szívek útján, miért úgy fejlehajtva, mintha egy köszénbánya alacsony folyosóin haladnék?» (23, 66). És már 1882 augusztus 12-én közvetlen visszatekintésben: «Az első években nagy teher nehezedett lelkemre és elfojtá az ifjú kedvet» (23, 31).

Mi volt ez a teher? Semmiesetre sem hitbeli vagy erkölcsi nehézségek; a legintimebb följegyzések is teljesen kikezdetlen, tiszta, bensőséges, hitében soha meg nem rendült, szinte szentalajosi lelket mutatnak. Hanem igen, találni ott efféléket: «Gyakori az ingerült kedélyalapöt, és akkor jön a kapkodás»; «néha oly féktelen hangulatot érzek magamban»; máskor lehangoltságról panaszkodik, ismét máskor kishitűségnek és némi skrupulozitásnak nyomai mutatkoznak. Mindennek közvetlen forrása nyilván egy rendkívül érzékeny lelkiismeret, mely még nem erősödött meg, és egy sok húrú finom érzelmi élet, mely még nem találta meg a helyét. Végelemzésben azonban ezek azok a kínok, melyek velejárnak a bensőségebb és erősebb egyéniség kibontakozásával; az ifjú ilyenkor önmagát nem érti, a világgal, az emberekkel, sokszor az elvekkel is nem tud igazában mit csinálni, igazi megértésre nem talál; és így kínjával magára marad: kiforratlan ítéleteire és még biztos mederbe nem jutott lelkiismeretére. Az igazi férfiú mindig kinnal születik meg az ifjúból, s a génusz születése ezeket a kínokat megsokszorosítja. Ezekről Prohászka sem maradt ment; s az ő számára ezek jelentették azt a lelki-éjtszakát, melyen a szentek életének tanúsága szerint minden mélyebb lelki embernek át kell mennie. Életének további folyamán útja egyenes és lépése biztos: töretlen vonalban halad fölfelé; szenvedések és megpróbáltatások itt-ott megfésztik még könnyel és vérrel, de irányából többé ki nem zökkentik.

Maga Prohászka is így nézett vissza: «A szenvedés alatt nem satnyultam el, de tanultam tűrni és ismerni az emberi szívet». «Forró hála emelkedik szívemből és még forróbb csókot nyomnék azon atyai kézre, mely oly csodásan vezetett» (23, 31). Mindig a leggyöngédebb szeretettel és vággyal tekint vissza küzdelmei és diadalai első arénájára.

Ez több volt mint honvágy. Nyilván már Rómában föllángolt első kalocsai szerelme: *jezsuitává* lenni. És mikor az apostoli buzgóságtól égő, aszketikus gyakorlatokkal körülbástyázott, következetesen kegyelmi régiókban élő, az evangéliumi szegénységért hevülő ifjú pap megjelent Esztergomban, ott egy a jozefinizmustól és liberalizmustól leforrázott, ellaposodott világot talált, immel-ámmal dolgozó papokat, tétova levitákat. Csoda-e, ha «szerte nézett és nem lelé honját a hazában!?» Csoda-e, ha egészen új varázssal jelent meg nagyra szomjas lelke előtt a Collegium kolostorszerű élete, melyet az ő illetetlen szűzies lelke foltalan fényben látott; csoda-e, ha különösen néhány germanikus társának belépése után elemi erővel borult lelkére a vágy: követni őket; sőt, ha lassan elhatározássá lett? Fölvételért folyamodott, 1890 július 7-én ki is állotta Lainzban a szabályszerű vizsgálatot. Azonban valaha atyjának könyörgése, most püspök-atyjának, Simornak határozottsága tartotta vissza. Simor, aki nagyon tisztában volt Prohászka értékeivel, nem engedte el az egyházmegye kötelékéből, hanem módot adott neki a Collegiumban kialakult papnevelési eszményeinek korlátlan érvényesítésére. De még 1911 július 31-én, egy nehéz órában is így ír: «Szent Ignác napja! Mennyire szeretem, tisztetem az Istennek e legracionálisabb, legdialektikusabb munkálóját, ezt a self-made-man-szentet, ki a szentségbe a lovagias érzést, a férfias erőt, a gazdag természetet vitte bele, s azontúl a Szentlélek iskolájában önálló stílusban fejlődött. Első misémet is sirján végeztem; mindig tisztetem s szeretem. Fölséges oltárának vonalai lelkemben vannak meghúzva; óraszámra térdeltem előtte, s tudtam, hogy mily drágakövekből, mozaikokból, hegyi kristályokból áll. Akarok hű fia maradni! Úgy szeretem a Jézus-társaságot is; hálás vagyok a Kalocsán töltött két évért is. Mennyi kegyelmet kaptam ott és Rómában!» (23, 224).

Ez azonban az események elővételezése. Prohászkt még Rómában találjuk, hol zavartalan ütemben halad növendék-pályája. 1875 mindenszentek böjtjén kopogtat a Collegium kapuján, 1878 aug. 17-én bölcsleletdoktor, 1881 okt. 30-án szentelik pappá a Trinità ai Monti templomban, 1882 júniusban megkapja a theológiai doktorkalapot, ugyanennek a hónap végén hagyja el az intézetet — egyelőre nem annyira a jövőbe néző vágygal, mint inkább visszatekintő epedéssel.

Pedig itthon várták. A hét évi távollét alatt nem felejtették el. Atyja nem sokkal halála előtt jezsuitákkal utazott; mikor meghallják nevét, mindjárt kérdik, ismer-e egy azonos nevű római növendéket, és kezdik magasztalni. Mazella bíboros, volt tanára, akiről oly kegyelettel emlékezik meg naplójában, azt mondta róla röviddel távozása után: Prohászka olyan nagy elme, hogy milliókra fog hatni. Ha eretnek lenne, milliókat zavarna meg; ha pedig mindig ilyen buzgó marad, rendkívüli szolgálatokat fog tenni az egyháznak. Sőt a Vatikánig eljutott a pirosreverendás magyar növendék híre. XIII. Leo pápa a nála tisztelgő Császkának jelezte: *Habes cognatum in Collegio Germanico*; s némi gondolkodás után: *Borasca vocatur*; ez az elvétel nem jelentés nélkül való (az olasz *burrasca* annyi mint vihar). És a kitűnő emberismerő Simor, mikor a Rómából épen hazatért fiatal papot asztalánál látta és utána egy ablakmélyedésben beszédbe elegyedett vele, azt mondta távozása után aulistáinak, kik között ott volt Csernoch János, a későbbi prímás: Meglátjátok, ebből a fiatal emberből nagy ember lesz.

Ilyen előkészület után és ilyen auspiciumok mellett vonult be Prohászka működésének első színterére, Esztergomba. A magyar Sion ormára fölkerült a jel, melyet nem nagyon sokára «népeknek» kellett meglátni (cf. Izaj. 2).

PROHÁSZKA MINT HETEDÉVES THEOLOGUS 1881-BEN

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

III.

Sion hegyén.

Aki oly tágra nyitott, oly fogékony és szomjas lélekkel hét évig szívta a Collegium szellemét, az hiába lép ki az élet porondjára apostoli nagy elhatározásokkal és feszülő szent tettvággyal; az intézet géniusza mindenüvé követi és folyton készteni visszanézni az elhagyott otthonba. Prohászkat az intézet emlékei körülzsongták, mint egy megtapadó melódia, melytől lehetetlen szabadulni. Ha papokkal akad dolga, azokat akarva-nemakarva összehasonlítja kollégiumi előjáróival és társaival; az ünnepélyes istentiszteletről a Collegium kápolnájának «angyali» asszisztenciájába kívánczik vissza; és a világ, ha mindjárt jól vezetett plébánia is, nem Collegium, nem pattanós rúgókra járó intézet!

Prohászka idegennek érezte magát abban a világban, melybe beleszakadt; idegennek az esztergom-belvárosi plébánián, hol gróf Csáky Károly, későbbi váci püspök alatt 1882 aug. 18-án kezdett káplánkodni; idegennek a szemináriumban, hová nem egészen egy hónapra rá (szept. 10-én) mint a gimnázista kispapok latin-görög tanára került. Melankóliával nézett vissza az elhagyott fészekre, és mikor néhány volt társa, közöttük az ismert Hilgers is, jezsuita lett, benne is megérlelődött ez a szándék, és esztergomi elhelyezkedését átmenetinek tekintette.

De nem engedte át magát meddő ábrándozásoknak. Csakhamar ráeszmélt, hogy «nem anyja ölén válik tökéletessé az ember; hogyha a gyümölcs érik, leválik fájáról. Kezdetben ugyan úgy vagyunk hangolva, mint akik végig akarnának a Collegiumban lakni; de később beigazolva látjuk önmagunkon, hogy tejjel a gyermeket táplálják, s a küzdőknek, qui in stadio currunt, erősebb táplálék szükséges» (Anhäu-pl-Andorhoz írt levél 1892 ápr. 4-én). Hisz a Collegium egész nevelése arra irányult, hogy az egyház nagy föladataiért minden tetre és áldozatra kész apostolok és harcosok kerüljenek

ki falai közül — nem remeteségbe vagy kolostorba, hanem a világba. S Prohászka lelkébe lángjegyekkel be volt égetve ez az eszmény, melynek aztán tapasztalatok, elmélések és tanulmányok, az intézet falai közül kikerülőnek erősebb érveréssel ébredő génusza, személyes élmények konkrét határozott irányt és jelleget adtak.

1883 okt. 7-én azt írja naplójába: «A primás beszéde a kor rémületes nyomorának és bajainak öntudatára ébresztett. Rettenetes és vészthozó az ár, mely elnyomással fenyeget. Messze estünk az elmúlt korok vallásosságától, mindenfelé a hitetlenség kísért; az olvasó nem köríti a fővezér kardját, nem imádkozik olvasót a törvényhozó testület; ó, de mennyire van csak a gondolatjától is. Messzire estünk az Istenfeledés és feledettség sötét, vigasztalan zűrzavarában.

Én a kor rettenetes állapotát fölfogni törekszem, s annak borzadalmas veszélyeit, melyekben máris milliók el-elsüllyednek, lelkem előtt tartom. Ime a te munkád, a te föladatod! Szívedben fölébredt a borzalom; öntudatod elé idéztetett a rémületes helyzet. Segíts magadon, segíts társaidon, annyi millió lelken. Tudod, mennyire távoztatok Isten és a parancs útjától? Tanuld azt, nézd azt, ne felejtsd, hogyan kellene lenni, és szólj úgy, ne gyáván, de ültess a meggyőződést homlokod- és ajkaidra. Imádkozzál és tűrj lelkedben. Ez a tűz a forró kívánság heve lelkemben; száll belőle az ima; de a tűz éget és emészt! Ó, csak emésszen; ily nagy célokért e pillanatban áldozom föl életemet. Mint a háborgó tengeren, a halál öntudatával állok a veszély elé; látom mint süllyed millió lélek, s mennyi menthető. Egy örökkévalóságra szóló műhöz fogtam. Keresztülviszem az utolsó pontig, éltem végső lehelletéig, az utolsó csepp fölázdozásáig. E célból följánlom a rózsafüzért. Fölajánlom a Bakács-kápolnában tisztelt Szűznek az imát, a szót, az írást, a szenvedést» (23, 49).

Tágas kapu nyílt meg Prohászka előtt, mint a Makedóniába lépő Apostol előtt: a hitetlenségből és hitközömböségből fölrázni és ismét termékeny és öntudatos hitéletre vezetni az intelligenciát, talpraállítani a népnek elhanyagolt vallási életét, mindkettőbe lendületet és következetesebb természetfölöttiséget vinni; aztán a gazdaságilag és társadalmilag elhanyagolt, politikailag elnyomott népet az evangélium

szellemében, XIII. Leo keresztény-szociális programja szerint az egész vonalon emelni, és az így újjászervezett sereggel erőteljes kísérletet tenni a nyilvános életnek is visszakeresztényesítésére s az egyház jogainak és igényeinek IX. Pius Syllabus értelmében való érvényesítésére; s természetesen ennek a seregnek megfelelő vezéreket adni egy életszentségben tündöklő, evangéliumi szegénységet élő, buzgó és elszánt papság alakjában.

Nem egyéb ez, mint a XIX. századi katolikus restauráció programja, mely nálunk, mint minden nyugati szellemi mozgalom, félszázaddal késésben volt. Ez a mozgalom Franciaországban közvetlenül a forradalom után indult meg s a 40-es években már észrevehető sikereket ért el; Németországban olyan vezért kapott, mint Görres József, és a kultúrharcban kiállotta a tűzpróbát; Ausztriában Hofbauer Kelemen és Rauscher bíboros álltak az élére, Angliában az Oxford-mozgalomba kapcsolódott belé, Olaszországban Rosmini, Manzoni s más jeles írók szították. Nálunk azonban Széchenyi korában a nemzeti erőfeszítések és gazdasági kérdések kötötték le a jobb lelkeket; a Bach-korszaknak e tekintetben is üdvös kezdései a nemzeti ellenállás miatt nem tudtak gyökeret verni; a kiegyezéssel pedig vágatva beözönlött az egész vonalon a liberalizmus, és Tisza Kálmán hosszú kormánya alatt minden törőlmetszett katolikus megmozdulást elfojtott s szinte kiölt minden egyháziasságot, amit a nemzeti fölbuzdulás és Bach-korszak alatt egyformán zavartalanul tovább ható jozefinizmus még meghagyot. Egyes emberek tevékenységének, mint Fogarassy, Ranolder püspökök, Nogáll János, Hoványi, és névtelenek buzgóságának ilyenformán nem lehetett átütő ereje.

De a katolikus restauráció útban volt; történeti szükségesség készítette útját, és nálunk a Gondviseléstől kiszemelt előmunkása volt az az aszkéta külsejű, tüzes, mély nézésű, idegen fiziognómiájú és akcentusú félénk fiatal pap, aki 1882 aug. 17-én mint káplán könnyű poggyással és nehéz szívvel bekopogtatott az esztergom-belvárosi plébánia kapuján. Senki le nem olvasta volna homlokáról azt a történeti küldetést, melyet a Gondviselés titkos jegye már akkor ráírt. Legkevésebbé ő maga. Hisz az az idegenség, melybe belekerült, az

első nehézségek, melyektől a kezdő nem marad megkímélve, főként azonban az az űr, mely minden ideális ifjú előtt föl-tárul a növendékélet eszményei és a valóság közt — űr, melybe nem egy reményteljesen induló ifjú beleszédült, vagy legalább idealizmusát dobta belé: mindez természetszerűen önmagára terelte. A szemináriumban megállapodott, biztos föllépésű, elhelyezkedett emberek társaságába került, kiknek egész mentalitása idegen volt tőle; ezek az ő nekifeszülését meg nem értették, vagy mint fiatalos túlzottságot hamar el-intézték, és felsőbbeséges retorikával képviseltek olyan papi és egyházi eszményt, melyet ő nem tudott és nem akart magáévá tenni.

Ilyenformán sok vívódás és szenvedés várt rá. Természettől fogva érzékeny volt szeretetlenség, értetlenség, hátrátétetés, kudarcok iránt. Ez az érzékenység Prohászkat élete végéig kísérte. Hatalmas önfegyelmezése természetesen lefojtotta nyilvánulásait és elrejtette a fölületes világ előtt, izzó Isten-szeretése mindannyiszor elég hamar magábaolvasztotta kitöréseit, de soha ki nem égette gyökerét. Hozzájárult, hogy utolsó volt egy népes, szellemes és hangos testületben, hol függősége, támasztalansága, nem egyszer tanácsstalansága és még végleg ki nem alakult modora is csüggesztette; megoldatlanul meredt eléje az a probléma, melyet minden ideális irányú kezdőnek magának kell megoldani: lelki világában, ítéletalkotásában, gondolkodásában, szeretésében és buzgóságában az életnek kemény, sokszor durva realitásait úgy elhelyezni, hogy az eszmények tisztasága és ereje kárt ne szenvedjen.

Hamar megtapasztalta, hogy «nehéz kórók közt pálmának lenni» (23, 158); de meg tudott mártózni abban a sárkányvérben, mely a léleknek megadja a sebezhetetlenséget és el nem veszi érzékenységét. Római nevelése megnyitotta számára azokat a kapukat, melyek menedéket adnak a legveszesebb ellenség, a tépelődő önkínzás és önmagán való kétségbeesés ellen. Ha környezete meg nem értette, megértette az Úr Krisztus, akinek örökmécsébe ott a szemináriumi kápolnában az 1875-ös év volt bevésve — germanikus születésének éve; és ez neki szimbolum és biztató jel volt (23, 72); ha tapasztalatok csüggesztették, fölvillanyozták a természetfölötti világ szépségei, melyek mindennap új varázssal nyíltak előtte elmél-

kedéseiben ; és ha kudarcok és nehézségek, főként a népnek a kegyelemmel szemben való érzéketlensége, az intelligencia lapossága és a papság lagymatagsága fojtogatták buzgóságát és szent tettekkészségét, fölszították azt a naponkénti lelkiismeretvizsgálatok, a havi «reformáció»-k, az évi lelkigyakorlatok.

S így a mostoha viszonyok Prohászka duzzadó fiatalságát arra szorították, hogy önmagára támaszkodjék, önmagából, illetőleg közvetlenül a lelkiélet ősforrásából merítsen ; és — lelke árama el nem apadt abban a pusztában, melybe került, sem homokba nem futott, hanem viruló oázist teremtett. «Nem akarok a világ előtt föltűnni, mert megvetem ; hanem Isten világossága, Isten ereje legyen szívemen és lelkemen kifejezve» (23, 85). «Önálló, határozott, emberi tekinteteknek oda nem néző leszek» (91). És ez a megduzzadt tetterő a meglátott nagy föladatakra összpontosult. «Megszáll az erély és a működés vágya : menj ki a világba és lázíts ; áldozd föl magadat és mozgasd az embereket» (178). «Az óriási harcokra, melyek küszöbön nyugtatják már fegyverüket, nagy erőre és méltóságra lesz szükség» (91). «Ha a szó hatalmát bírnám, lelkemet kikiáltanám ; halálom hadd legyen ordítás, dörgés, mely a világon végig lejt» (85).

Ez a nagyratörő szellem természetesen be nem éri részletmunkával ; föl akarja ölelni a katolikus restauráció egész programját. Prohászkat külső elhelyezkedése egyelőre a papságnak az ő eszménye szerinti formálására hívta, hisz kétévi gimnazista tanítás után 1884 őszén mint a lelkipásztorságtan és erkölcsstan tanára a theológusokhoz kerül. A sikeres papnevelés azonban sok külső tényezőtől is függ, melyekre a kezdőnek semmi irányító hatása nem lehetett ; sőt állása és kezdő volta egyelőre még ama közvetlen egyéni ráhatásoktól is jobbra elzárta, melyek különben erős és gazdag egyéniségeknek a legmostohább viszonyok közt is rendelkezésre állnak.

Egyelőre tehát maradt számára az önkéntes lelkipásztorkodás és — amire állása is szinte ráterelte : az írás. Mindkettőből bőven kivette részét.

Háromhetes káplánkodásának vége korántsem jelentette népies *lelkipásztorkodásának* végét. Szívesen győntatott és

prédikált, ha hívták. Sorra járta a szomszéd plébániákat, hol helyettesített húsvéti szünetekben és egyébkor. Sokat járt Űrményben, Zebegényben, Táthon, Piskén stb.; de nincs Esztergom környékén plébánia, mely 1882—90 közt nem részesült volna buzgóságának áldásaiban. Nagy öröme és vigasztalása volt Márianosztra, hol 1882 karácsonyán fordult meg először; a pálos templom és kolostor, a szentéletű és önfönláldozó apácák, a vidék, a buzgó plébános (Böhm, utóbb clevelandi pap), a május 4-i búcsú a legédesebb hangulatokba ringatták lelkét, melyek egy emberöltő után is gyöngítetlenül éltek és zsongtak lelkében: «Elzarándokoltam (1922 máj. 2-án) Márianosztrára, gyalog Szobról, szép májusi délutánon. Mily ünnepem volt ez nekem, s mily kíséretben haladtam? ! Fényes génuszok, meleg, sugárzó emlékek ! Áhitattal s illattal volt tele a levegő. Nem lehet azt leírni. Nem országúton mentem, hanem hímes réten, s aranyos virágok égtek körülöttem s annyi bájjal s meleggel néztek rám. Kedves testvérek szíves arcát láttam belőlük felém fényleni, s a madárdal s a patak csobogásából felém csengett régi gyermeknevetés, édes kacagás. A hála, az imádás elfogódottságával róttam lép-teimet, ki nem fejtett, valahogy túlságosan összepréselt lelkem régi éveit, aggodalmait éltem át. A paradicsom — mondja a Kelet — a kardok árnyékában van; hát talán erre jó volt a sok kard s az árnyék, ez alatt húzta meg magát az ifjú pap tisztasága s paradicsomi öröme. Mert igazán azt élveztem akkor. Mily egyszerű s naív volt itt minden; Böhm apó s pipája, mely reggeltől estig lógott fogai közt, szívbeli jósága s inkább aggódni mint örülni tudó lelke, s Dominika főnöknő s Klotild nővér, ki 61 évig volt Nosztrán s Speciosa nővér s Sarolta nővér s azok a karácsonyi énekek ilyen stílusban: «Kit szült nekünk a Szűz a szénán». Itt csupa naívság s tisztaság lakozott. Hát én bizony gyalog jöttem erre; de voltaképp térden csúszva jött a lelkem, sok évtized imádása, hálája! S a pacsirtákkal énekeltem s a hegyekkel emelkedtem s a patakkal lassan folydogáltam, mert kár kimenni e völgyekből a hiúság vásárába, amit világnak hívnak» (24, 105; v. h. 23, 213).

Az e korból való szentbeszédei, melyeket gondosan átmeditált és leírt, már mutatják a későbbi Prohászka valóság-szerűségét, mely a hitigazságokat beleállítja a konkrét életbe,

a szellőzetlen szegénylakásokba, verejtékszagú emberek, megörbült hátú anyókák közé ; a meglepő fordulatok és gondolatok, az eidétikus megcsendülések, főként azonban az átéltség melege és a meggyőződés heve — mindez mint ígéretes hajnal ott borong ezeken a sokszor még a régi sablonok közt mozgó beszédeken. Meg is tették többnyire a hatásukat, és a fiatal papot nem egyszer vigasztalták állásbeli munkájában, nevezetesen kárpótolták papnevelési sikertelenségeiért.

Azonban Prohászka élénken átérezte, hogy nemcsak a népnek lett adósa Krisztus evangéliumával, hanem a tanul-taknak is ; s erre a hivatására állandóan készült. «Tanulni nyakra-főre a korunkban elkelő tudományokat ! Hadd nyílják most föl szívem, lelkem huszonnyolcadik évében» ! (23, 93). Ezek a tanulmányok nem a szorosán vett hittudományra irányultak. A jezsuitáktól vezetett tudományos képzés Szent Ignác elgondolása szerint elégséges theológiai fölkészültséget ad a későbbi lelkipásztori és apostoli működésre. A további tanulmányoknak csak az a hivatásuk, hogy a mindenkori aktuális igényekre szereljenek föl. Prohászka is így fogta föl tanulmányait ; annál inkább, mert a theológiai tanárság, melybe most került, olyan szakot juttatott neki, mely érdeklődésének és hajlamának kevésbé felelt meg ; a morális és pasztorális theológiának sokszor kazuista, sokszor jogász kezelése ellenére járt az ő egyre határozottabban biológiai, misztikai és esztétikai irányban előretörő szellemének. Annál inkább vonzották a korszerű kérdések és tudományok, amennyiben azok akár elméletileg, akár gyakorlatilag a hit-élettel függnek össze : a kultúrtörténet, mely akkoriban kezdett világnézeti tudománnyá lenni ; a természettudományok, nevezetesen a fejlődéstan, melyeknek hitromboló világnézeti erőfeszítései túl voltak ugyan a delelőn, de nálunk a szellemi áramlatok megkésett fázisa miatt épen akkortájt nem kis mértékben járultak hozzá az értelmiség hitbeli elközönyösítéséhez ; s végül a törtető fiatal szociológiai tudományok, melyeknek a marxista szociáldemokrácia félelmes térfoglalása végzetes korszerűséget adott.

Ezeknek a tanulmányoknak részben indítója, részben irányítója volt a *Magyar Sion* folyóirat, mely a derék és önzetlen Zádori Jánosnak, a szeminárium dogmatika-taná-

rának szerkesztésében havonként jelent meg, s az akkori Magyarországnak egyik leggazdagabb tartalmú és legélénkebb folyóirata volt, elsősorban egyháztörténeti, tehát az élettől távolabb álló dolgozatok számára. De mikor Prohászka 1882 őszén Assisi Szent Ferencről írt dolgozatával belépett munkatársai közé (1887 óta szerkesztő-kiadói közé), két évtizedre a magyar papságnak szellemi irányítója lett, az aktuális theologiai, apológiai, sőt a gyakorlati egyházéleti és népmozgalmi kérdésekben is.

Maga Prohászka beszéli, hogy Zádori Szent Ferenc jubileumára dolgozatot kért tőle, könyvet is adott tanulmányozásra; a kész dolgozattal igen meg volt elégedve (cf. 12, 125), azonban az volt a nézete, hogy «Prohászka» névvel a «Magyar» Sionba írni nem lehet; majd ő ad alkalmas írói nevet. Néhány nap múlva Prohászka nagy érdeklődéssel és meglepéssel tudomásul vette, hogy Pethő lett a neve. Ez a név csakhamar fogalommá lett a Sion-olvasó papság előtt; tíz év múlva fogalommá a kispapok előtt is, kik spirituálisukat csak ezen a néven emlegették egymás közt; és sokan a Sion későbbi olvasói közül meglepetve vettek tudomást egy Pethő nevű elsőrendű íróról, akinek rendkívülsége nyomban föltűnt, aki maga azonban a Sionnal együtt letűnt. Nem nagy dolog, mégis sajátságos jelenség: a nagy királyok miért szeretnek álruhában belopózni alattvalóik szívébe?

Prohászka 22 éven keresztül a Sionnak nemcsak legjelentősebb munkatársa volt — jellemző, hogy régi példányokban az ő dolgozatai mindig gondos tanulmányozás nyomait viselik —; hanem legszorgalmasabb is. Úgyszólván minden számban van tőle legalább egy ívnyi dolgozat és több könyvismertetés a legkülönbözőbb területekről (kb. 60 értekezés, 160 könyvismertetés 2000 lap terjedelemben). Első dolgozatai még jól fölismerhetően viselik az iskolának — nem épen porát, de mindenesetre — szagát; csakhamar azonban mind a tárgyak, mind a tárgyalás arról tesz tanuságot, hogy itt olyan ember szólal meg, akinek van új mondanivalója, és aki úgy szól, hogy föl kell rá figyelni (pl. Németországi útivázlatok, A Collegium-ban).

A harmincéves Prohászkat ezek az írások kiérett, önmagát megtalált embernek mutatják, aki lassan hozzájut

ahhoz a külső kerethez is, mely legcentrálisabb hajlamának és törekvésének megfelel : 1888 őszén megkapja a dogmatikát és ezzel a döntő teológiai szakot ; 1890 őszére Simor kinevezi spirituálisnak. Simor élénk figyelemmel és értéssel kísérte Prohászka papnevelési reformgondolatait, melyeknek programját először mesteri módon a Collegiumról írt nagyszerű dolgozatában göngyölte ki. Egyben belement azokba a legszükségesebb külső változtatásokba is, melyek nélkül Prohászka az intenzív papképzést nem gondolhatta ; ezek jellemzők a szigorú askéta Prohászka : jobb ellátás az egész vonalon, okosabb intézeti életrend, kápolna fűtése.

Igy Prohászka abba a helyzetbe jutott, hogy megvalósítsa azt a *papnevelési reformot*, melynek riadóját oly kitarással fújta a Sionban.

Ami mindenekelőtt a szellemi képzést illeti, mint a Collegium Romanum teológiai és filozófiai doktora meg volt győződve, hogy igazi teológiai képzettség nélkül nincs biztosítva a papnak minden vihar és megpróbáltatás közt helyt álló hitélete és apostolkodásának hódító ereje ; az alapos teológiai képzettségnek pedig gerince a szolid spekulatív dogmatikai tudás és föltétele a skolasztikus bölcséleti műveltség. A régi nagy szerzeteknek ez megszakítatlan hagyománya ; XIII. Leo és X. Pius ismét érvényt szereztek neki az egész egyházban, úgy hogy a mai nemzedék előtt ez magától értetődő követelménynek hangzik ; minálunk azonban akkor ismeretlen volt. A magyar teológiai oktatás még mindenestül a jozefinizmus vágányain járt : belső jelentőségük figyelembevétel nélkül gépiesen egymás mellé állított tárgyak közt a dogmatika a rendszer szerves egészéből kiszakítva, bölcséleti előkészítés nélkül gyökértelenül tengődött. Prohászkanak sikerült a magyar egyházi közvéleményt meggyőzni, hogy a dogmatikáé a vezérszerep, hogy arra az addigi egyévi heti kilenc óra nem elég, és mindenekelőtt, hogy rendszeres bölcséleti előképzés nélkül eredményesen nem tanulható (16, 192 ; 20, 240). Először az esztergomi és lassan a többi szeminárium e szerint formálta tanítási rendjét. De Prohászka ezzel be nem érte ; sürgette a teológiai tanításnak a modern tudományokkal, nevezetesen természet-tudományokkal való elevenebb kapcsolatát (15, 179) ; és

mert ezt intézményesen biztosítani nem lehet, példájával és könyveivel (Föld és ég, Isten és a világ, Diadalmas világnézet) és dolgozataival (15, 20) tört új utat.

Még jelentősebb, amit Prohászka a növendékpapok lelki életének emelése és nevelése terén művelt. Hitéből és hitében élő, igénytelen, önfeláldozó, a néppel érző, lendületes papság volt az ő ideálja. Tulajdon nevelése és későbbi tapasztalatok meggyőzték, hogy ennek főeszköze az önálló rendszeres elmélkedés Szent Ignác előírásai szerint. Meggyőzte ő erről Simor primást is, aki azonban azzal intézte el a fiatal papot, hogy nincs előjáró, aki ezt meg tudja csinálni. Mikor azonban őt kinevezte spirituálisnak, az ügy megkapta a mesterét. Prohászka fáradságot nem kímélve, haladéktalanul nekilátott nehéz föladatának. Minden este $\frac{1}{2}$ 9-kor adta azokat a «pontokat», meggondolásokat, melyeket másnap reggel a növendékeknek a kápolnában csöndben, kinek-kinek a maga tehetsége és igénye szerint félórán keresztül elmélkedve át kellett dolgozni. Hogy mik voltak ezek a pontok, és milyen az «adásuk», arról elég azt mondani, hogy belőlük nőtt ki az «Elmélkedések az evangéliumról». Tevékenységével és példájával az elmélkedésnek mélységes tiszteletét és szándékát oltotta növendékeibe; az ő szemében az volt egy pap egyéni értékének és pasztorációs eredményeinek fokmérője, hogy elmélkedik-e rendszeresen és adorál-e.

Emellett bőségesen fölhasználta a személyes irányítás eszközeit: rendszeresen végigbeszélte a növendékeket az ú. n. directio-ban; lelkiügyben mindig nyitva volt az ajtaja és szíve. Érett, bensőséges és gazdag lelkiélete, tudása és gyarapodó tapasztalata bőségéből mindig meg tudta adni a megfelelő orvosságot. De — s ez világiaknak szóló későbbi lelki vezetésére is vonatkozik — Prohászka nem volt pedagógus abban az értelemben, hogy az elveket a mindenkori konkrét egyéni szükség szerint fölaprózta és adagolta volna, és hosszas aprólékos munkával, mondjuk nevelői technikával iparkodott volna a konkrét egyéni nehézségeket lépésről-lépésre elhárítani. Ez a gyalogjáró, kissé mesteremberizű kezelés ellenkezett az ő erőteljes, zseniális lendületű egyéniségével. Ő határtalan tisztelettel volt mindenki iránt, teljes bizalommal elfogadta, amit gyónók vagy növendékek magukról mondtak,

fogyhatatlan jóakarattal és részvétellel hallgatta meg a legügyetlenebb előadást és a legidétlenebb problémát is, de mint mindenben, itt is önmagát adta: az eléje tárt esetre rövid, jól megfogalmazott, együttérzést és bensőséget lehelő feleletet adott, nagyon nehéz esetben az őszintén vergődőnek egy-egy percre megnyitotta a maga lelkének féltve őrzött szentélyét is; de aztán hirtelen fordulattal áttért olyan valamire, ami az ő szellemét ép akkor töltötte el; és így hatott a maga tüzeinek közlésével. Előtte áll egy márciusleleji estén egy idősebb növendék, ki a papnövendék legaggasztóbb nyomorúságában, önfertőzésben vergődik. Néhány rendkívül komoly, hivatásra, ítéletre appelláló szóval elintézi; aztán nyomban kimutat az ablakon átszűrődő fölséges napnyugtára, elragadtatással kezdi leírni; s aztán hirtelen odafordul az előtte álló fiatal-emberhez: «Ah, kegyed ezt nem látja; kegyed beteg».

Ebben persze egy felsőbb, nagyobb szabású, alkotó pedagógia van, melyet szellemi érték-nemző hatásra fölfokozott az ő egyénisége. Amit elmélkedésről, adorációról, szentmise méltóságáról tanított, annál sokkal többet, sokkal hatásosabbat mondott őt elmélkedni, imádkozni, misézni látni. Próhászkat misézni látni lelkigyakorlat, mondotta még utolsó éveiben is egy kispapja; és így volt ez már akkor. Micsoda tanítás ér a nyomába annak a leckének, melyet akárhányszor kaptak olyanok, kik az intézeti rend ellenére éjjélig is könyv mellett ültek, és mikor aludni tértek, ott látták a folyosó fölkéjében a feszület előtt vagy a Szűz Mária szobor előtt, vagy a kápolnában mozdulatlanul, teljes elmerültségben térdelni spirituálisukat — a leghidegebb télben is egy szál reverendában, s a legrosszabb térdelőn is egyenes, szabad és mégis mélységesen áhítatos tartásban!

És arról a spirituálisról tudták, hogy amiért egy ifjú levita szív hevülhet, amiről mint papi föladról és kiválóságról álmodhatik, azt ő mind hősi fokban, zseniális eredetiséggel, sokszor merészséggel megvalósítja: a Krisztus igazáért mozgósított szónak és tollnak már akkor versenyen kívül álló mestere, Esztergom szegényeinek és betegeinek alamiznája Szent Jánosra emlékeztető segítője, az akkor már félénken előretapogatózó keresztény-szociális, egyesületi, szövetkezeti, politikai mozgalmaknak theorétikusa, útmutatója

és munkása, az igazságnak félelmet és emberi tekintetet nem ismerő harcosa kifelé és fölfelé is ; és emellett maga az igénytelenség. Ő elmondhatta magáról : «Mit kívánnék? Pénzt és javadalmat? Ah, mily boldog vagyok, hogy szívem őszinteségében azt mondhatom, hogy nem. Püspökséget, nagy szónoki nevet? Ah, mily boldog vagyok, hogy azt mondhatom : nem !» (23, 156) ; s neki elhitték. Ez valósággal szentferenci missió volt a kitüntetések, javadalmakat, karriért hajhászó akkori magyar egyházban.

Ily körülmények között nem csoda, hogy Prohászka, illetőleg Pethő neve csakhamar fogalomná lett az esztergomi fiatal papság körében ; a kispapok tűzbe mentek érte ; az ő szemükben a «fekete prímás» volt. S akiben csak némi neme-sebb indulat moccant, vele álmodott és belőle akart valami lenni ; kezdték utánozni, még külsőségekben is ; lassan híre ment, és onnan a magyar Sion halmáról a 90-es években egy legenda aurea rózsafelhője kelt szárnyra az esztergomi spirituálisról, mely egy addig nem ismert új tavasznak sejtelmeivel és erőivel töltötte el az ifjú levitákat.

De a papnevelő falai közt végzett csöndes munkásság csak egy ága volt annak az egyetemesebb tevékenységnek, mely átölelte a magyar egyházat összes korszerű föladataival. Prohászka abban az időben már az érett papi lélek irgalmas szemével nézett végig az alélt lelkeken, és megszánta az életre éhes sereget. Tiszta lánggal lobogott benne a Szentlélek szerelme, mélységes fájdalommal látta Krisztus jegyesének megalázódását, a lélek-járás alacsony állását, és mindenképen segíteni akart. Szárnyaló szelleme dacára nem maradt előtte rejtve, hogy a hitélet föllendülésének megvannak a szociális és gazdasági föltételei. A magyar polgári társadalomban csaknem elsőnek fogta föl egész jelentőségében azt a szociális mozgalmat, mely Marx Károly zászlója alatt indult, elsősorban nem hódítani, hanem rombolni. Elsőnek tanulmányozta teljes alapossággal ezt a mozgalmat, fölismerte és föltárta gyöngéit (11) ; de egyben látta azt az igazságtalanságot és anomáliát is, melyből táplálkozott toborzó ereje ; szívből szánta a szegény népet, a kereszténységgel meg nem egyeztethetőnek ismerte föl a modern kapitalizmust ; elszánt és következetes szószólója lett a keresztény demokráciának,

az emberméltóság gyakorlati megbecsülésének, levonta annak konzekvenciáját a politikában és a társadalmi életben, lelkes és fáradhatatlan apostola lett a szövetkezeti eszmének.

Szent méltatlankodás szállta meg, mikor látta, hogy a liberális országkormányzat milyen szégyenletesen függő helyzetbe hozta az egyházat itt Magyarországon az állammal szemben, és még jóval előbb mintsem vészfelhővé sűrűsödött volna az egyházpolitikai törvények kérdése, IX. Pius Syllabusának szellemében kezdte sürgetni az egyháznak függetlenítését a liberális állammal szemben és mint annak egyik eszközét az autonómiát, s odaadta szeplőtelen egyéniségét, elméjét és tollát a *néppárti* szervezésének. Ma már kevesen tudják, hogy Zichy Nándorral és Molnár Jánossal annak ő volt az egyik alapítója, és talán még kevesebben, hogy miként a szociális téren, itt sem érte be írással, irányítással és buzdítással, hanem a cselekvés terére lépett. 1888-ban megalkotta az esztergomi katolikus legényegyesületet, mely abban a papi városban első szerve volt a nép és a papság társadalmi közeledésének; 1892-ben támogatta Frey Ferenc néppárti képviselő-jelöltségét; 1896-ban a vágvecsei kerületben maga is föllépett, és csak ama hirhedt Bánffy-féle választás terrorja buktatta meg. Ugyancsak 1896-ban Csernoch Jánossal és Keményffy Dániellel megalapítja az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilapot, és amit csöndes tanulmányban és elmélésben addig kérielt a keresztényszociális föladatokat és katolikus politikai program terén, azt itt a napi események és kérdések ütközőjében fölváltotta apró pénzre (21). Itt ragyog föl először nagy arányokban félelmes szellemi felsőbb-sége és dialektikája, fogyhatatlan szellemessége és tudása. Fővárosi lapok is sűrűn idézték abban az időben a vidéki hetilap vezércikkeit.

Igy áll előttünk a 90-es évek Prohászckája. Az a szellemi gazdagság, az az átfogó program és teljesítmény, melyet a későbbi Prohászckában bámultak kortársai, és amelyet tükröznek írásai, már teljes kibontakozásban van: az elmélkedő és imádkozó, a lelkievezető és spirituális, a megbámult tanár, a fogyhatatlan irgalmú szamaritánus, a mindig rendelkezésre álló titokzatos hatású gyóntató, a minden szószékre és dobogóra termett új erejű szónok, az egyesületi és szövetkezeti

vezető, szervező és agitátor, a sasszemű szociális megfigyelő és politikai irányító, az érthetetlenül termékeny esszéista és könyvíró (1892-ben jelent meg első önálló munkája: Isten és a világ; rá két évre mint a budapesti hittudományi kartól kitüntetett pályamunka: Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat); mindig győzi gondolattal és tudással, szívvel és készséggel, de erővel is: betegséget, fáradságot nem ismer, 11-kor és még később fekszik, 5-kor és még előbb kel, télen is alig fűt és könnyedén öltözik; hihetetlen munkateljesítménye mellett ráér minden betegágynál ülni, minden gyűlésen és ünnepségen ott lenni, csütörtökön egész napi gyalog kirándulásokat tenni a környékre. Nyaranta nagyobb utakat tesz, főként Németországba, a magyar hazának is minden tájára — nem pihenés végett, hanem lelki gazdagodásra és gazdagításra...

S ugyancsak teljes határozottsággal tör elő szellemi fiziognómiáján az eredetiségnek az a bélyege, mely a 80-as évek Prohászka-jában még félénk kezdésekben kopogtat; írásában, gondolatmeneteiben, témáiban új hangok szólalnak meg, melyekre fölfigyelnek. Az emberek kezdik megsejteni, hogy a magyar Sion tornyán olyan őr áll, ki messzebbre és mélyebbre lát, mint bármely kortársa; először papnövendékek és a fiatalabb papok, lassan az idősebbek és világiak is megérzik, hogy a magyar égen új csillag támadt, hogy itt valaki egyéni stílusban, zseniális eredetiséggel megoldotta azt a súlyos problémát, melyben akkor már nem egy tehetősebb ifjú pap vajúdott: az új időknek hangosan kopogtató, még teljesen föl sem ismert föladatai és nehézségei közepett kolostori elzártság nélkül, de teljesen a régi papi eszmény erejében élni nagystílus, hódító s imponáló papi életet.

Prohászka úgy jelent meg ezeknek az embereknek ítéletében, mint egy reveláció: a szokatlan értelmet sugárzó magas homlok, az élesen meglátott közeli valóságokon keresztül is más világba néző, titkos öröm tüzeiben égő tekintet, a virrasztások, önfegyelem, összeszedettség műhelyében acélmetszetfinomságra kidolgozott rendkívül szellemies, kifejező és aszkéta arc és alkat, a lelkeséget, erőt, finomságot és gazdagságot sugárzó mozdulatok, az erős, érces és mégis sajátosan lágy egyéni hang és szuggeráló előadás, az eredeti merész

képek és gondolatok, régi igazságoknak és eszményeknek egészen új megvilágításai, a meggyőződés, átéltség és bensőség heve — s ezek a vonások valami nem földi ragyogást kaptak attól az imaélettől, melynek a szemináriumból híre ment, természetesen az ő tudta és akarata ellenére, attól az apostoli buzgóságtól, melynek megnyilvánulásait már volt alkalmunk megismerni, és attól a Fioretti-be illő irgalmasságtól, mely egészen az önkiüresítésig ment. Mint szentvince-egyesületi tag maga vitte a hóna alatt az összekoldult csizmákat és ócska ruhákat a szegényeknek, télvíz idején egy szegény mesterlegénynek odaadta új télkabátját és maga felöltöbén és raktári ócska kabátban járt, a kispapok asztaláról maradt kenyereket összeszedte és galléros köpönyege alatt vitte a tamáshegyi szegények közé; a maszatos kisgyerekek szájából kivette a piszkos szópókát, nemsokára újjal, tisztával tért vissza és maga igazította el; szegényeknek kéretlenül adott nagyobb összegeket is, ha volt; és az az öreg tamáshegyi asszony, aki eljött temetésére, mert ő mentette meg annak idején a pusztulástól, mikor huzamosan betegen feküdt: az volt talán koporsóján a legszebb virág...

Ebbe a mérhetetlenül gyöngéd és bensőséges szellemi arculatba egy szinte döbbenetesen kemény vonást vésett bele hajthatatlan *elbessége*. «Hideg legyen a kéz minden baráti kézszorítás közt, rideg az arc minden csábító mosolyra, rettenthetlen az ész ítélete a rosszra, a slendriánra, hallgatás a felelet minden könnyelmű, gyöngyöt és makkot összekeverő beszédre... Csak egy van, ami előtt meghajlom: ez az Isten és az Istenért dolgozó emberi lélek» (23, 55, 57); így ír 1889 júliusban. S egy Damiáni Szent Péter keménységével és egy Szent Bernát tűzével és bátorságával tárta föl a magyar egyház sebeit, nevezetesen a papság jó részének a természetiségben való megrekedését; egy arkangyal páthoszával vette védelmébe a celibátust; az aposztaziák fölött nem tudott napirendre térni. Kegyeletes lelkétől távol állt minden kritikaszterség vagy épenséggel izgágaság; azonban az Úr házáért égő buzgóság nem engedte, hogy a néma eb vádja érhesse.

Amikor elvről volt szó, nem ismert félelmet és tekintetet. Mikor a fönt említett Frey Ferenc ellenében hivatalos

egyházi támogatással föllépett Timon Ákos, Prohászka egy percig sem tántorodott meg. Meg volt győződve, hogy a magyar egyház a politikai rabságból való szabadulását csak a néppárttól várhatja ; fölülről jövő intelmek ellenére kitartott jelöltje mellett, felséges levélben megokolta a maga és elváratai magatartását, és — tisztelet követte. Époly rettenthetetlenül szállt szembe az akkor óriási tekintélyű Samassa érsek híres egyházpolitikai beszédével (20, 154), és — az ő részén volt az egyházas álláspont és az igazság. Még nagyobb próbát állt, mikor 1898-ban Roszival István kanonok, szeminárium kormányzó a stomfai kerületben liberális programmal lépett föl a néppárti jelölttel szemben. Prohászka papoknak ilyen szereplését harakirinek és önbecstelenítésnek tartotta, és a már akkor befolyásos Esztergomban oly élesen támadta meg tulajdon rektorát, kivel egy asztalnál ült, hogy Vaszary primás őt el akarta mozdíttani és falura küldeni plébánosnak. Az alsópapság azonban Prohászka mellé sorakozott, és végre is Roszivalnak kellett távoznia a szeminárium éléről.

Ez a szentéletű, elveiért mindenre kész férfiú egy épen-séggel nem szent és nem elves történeti háttérből emelkedik ki. A Tisza Kálmán hosszú miniszterelnöksége alatt megerősödött liberalizmus és szabadkőművesség leghívebb szövetségeseivel, a kapitalista zsidósággal együtt elérkezettnek látta az időt döntő előtörésre, és készült az egyházpolitikai törvények erőszakolására ; a jozefinizmustól kilúgozott, a liberalizmustól kikezdett papság jórészt még meg sem értette, mire megy a harc. A Bánffy-kormányzat önérzet- és szabadságtiprása nem egy férfiúnak arcába kergette a meggyalázottság szégyenpirját ; de általában hiányzott a politikai gerincesség és az elvekért koplalni tudó elszántság. A társadalom, mely a kiegyezés után hirtelen, előkészület nélkül csöppent bele a nyugat anyagi kultúrájába, jobbára az anyagi boldogulás és társadalmi érvényesülés vizein evezett, és vele tartott a papság jó része ; a lehanyaglott, elaggott irodalomtól és meddő művészettől erőteljesebb eszményi indításokat nem igen kapott, a közéleti elvi kérdések iránt még érzéket sem mutatott, az egyház mellett többnyire közömbösen ment el, támadásától csak nembánomságból tartózkodott, a szociáldemokrácia han-

PROHÁSZKA MINT SPIRITUÁLIS 1899-BEN

1900. ÉVI KÖNYV-TÁRA

gos toborzását és vészesen gyors sikereit nézte mint a kigyótól megbűvölt madár.

Épen ebbe az időbe esett az ezeréves Magyarország fönnállásának ünnepe. De a milléniumi ünnepségek külső fénye a mélyebben látókat nem tudta aziránt megtéveszteni, hogy a sok belső baj vészfelhővé készül sűrűsödni, és aggodva keresték a nemzet ezeréves egén az új évezrednek biztató hajnalpirját. Prohászka a vátes szenzóriumával állapította meg a diagnózist és a próféta bátorságával állította föl a prognózist. Szívből ünnepelte a milleniumot, de egy újabb millénium zálogát nem abban látta, amit a hivatalos és félhivatalos Magyarország kikiáltott, hanem savonarolai tekintete néhány évvel előresiklott, a magyar kereszténység kilencszázéves fönnállására, és ott látta meg a magyar jövő hajnalsugarát.

Már közel két évtizedes munkás életre tekinthetett vissza. Följutott a magyar Sion ormára; s alakját kezdték meglátni szűkebb hazáján túl is. Növendékei itt is, ott is gyujtottak nevének egy-egy szerény mécsesét; és íme, ezekből lassan fényözön lett.

Ő a fiatal papokat, kik kezéből kerültek ki, nem hagyta magukra; fönntartotta velük az érintkezést, tanáccsal, segítségével, biztatással tartotta őket, és ők a maguk részéről egyre többen keresték a kapcsolatot. 1894-ben néhányan közülük megkérték, hogy tartson nekik lelkigyakorlatot; meg is tette július elején; más megyékből is akadtak résztvevők, és kezdetüket vették a rendszeres papi lelkigyakorlatok, melyek ma általánosak és törvényesen vannak biztosítva. Az egyházpolitikai törvények főbeütötték az addig gyanútlan katolikuskokat, és ösztönszerűen kezdtek figyelni arra a férfiúra, aki évek óta oly merész és biztos hangon jelezte a vészt és toborzott a védekezésre. Megalakult a néppárt, és ez a országos mozgalom egyszerre az egész ország színe elé állítja egyik alapítóját és szellemi vezérét. Föléled újra a katolikus autonómiai mozgalom, és ennek országos visszhangjai az ország határáig elviszik régi és súlyos fegyverzetű szószólójának nevét. A magyar katolicizmus, ez az «alvó pimasz», megkapta az üdvös «nyakonütést», ébredezett és rásejtett új földadataira és kezdte érdeklődni azt a fiatal papot, aki

régóta teljes fölkészültséggel, apostoli buzgósággal és zseniális megvilágítással eléje tárta azokat a föladatokat.

Prohászka neve, tekintélye és befolyása észrevétlenül, de a történet logikájának erejével kinőtt Esztergomból és belenőtt az országba. Megindult a katolikus restauráció, melynek ő volt legtudatosabb és legerőteljesebb keltegetője, és hovatovább alkalmassá vált arra, hogy befogadja vezérét. Prohászka számára új tér nyílt, és ezzel élete új szakba lép. Az esztergomi spirituálisból az ország apostola lett.

IV.

Az ország apostola.

Az új évszázad hajnala tehát Prohászka országos hatásának is hajnala volt. A Magyar Sion cikkeiből régóta ismerte a papságnak ép az a része, mely mélyebb szellemi igényeket táplált. A Katholikus Szemlébe írt dolgozataiból pedig megismerte a szélesebb katolikus közönségnek az a része, mely legalább valamelyes érintkezést tartott fenn a katolikus magyar élet szellemi központjával. Az akkori katolikus szépirodalmi folyóiratnak, a Magyar Szemlének olvasóközönsége pedig egy egészen más Prohászka-vel ismerkedett meg, aki nem volt filozófus, nem volt régi szabású teológus vagy aszkétikus író, és nem volt kimondottan szépíró, de valamennyiből volt benne valami — nem elegyesen, hanem egyöntetű szinthezisben: egy sajátosan szép új világ, mely az esztétikailag érdekelt katolikusoknak figyelmét terelte reája. Mikor pedig a gyöngye anyagi eszközökkel rendelkező, de elvhű Alkotmányban a katolikus érdekek számára az újabb újságírás igényeinek megfelelő napilap támadt, és az kivált Túri Béla avatott szerkesztésében egyre több olvasót talált az elvilágiasodott katolikusok között, ezekbe a rétegekbe is belehatolt neve és szellemi világa.

Szimbolum és egyben eredő volt tehát, hogy a századvégi hódolatra és a magyar kereszténység kilencszázéves jubileumára a Szent István-Társulat, a katolikus eszmének vigasztalan időkben is hű szolgálója, vele iratta meg az irányító és termékenyítő «Gondolatok»-at. Ebben a füzetben (12, 45), mely kis helyen ritka gazdag tartalmat sűrít, teljes érettségében mutatkozik be Prohászka nemzet-keresztelő programja, a régi katolikumnak zseniális új kezelése és eredeti írói egyénisége az ünneplő nemzet szélesebb rétegeinek; s az ébredés problémáiban vajúdo katolikusokban, papokban és világiakban, szinte egyszerre tör ki a kiáltás,

mely nemsokára viharként zúgott végig az előadó termeken : halljuk Prohászkát!

A 90-es évek óta (először 1892-ben Szent István napján a Mátyás templomban, 1893-ban a pesti Katholikus Körben : lásd 20, 135) Prohászka szellemet sugárzó alakja ismételtelen megjelent budapesti szószékeken és előadóasztaloknál ; de csak a század fordulóján szövődnek egyre nagyobb számmal azok a szálak, melyek működését végleg idekötik.

A századforduló idején a fennkölt lelkű Pálffy Geraldine grófnő fölkérésére rendszeresen kezd tartani szociális karitatív előadásokat a nővédő patronesszeknek. 1901-ben ezek az előadások nagyobb nyilvánosságot öltenek. A Szent István-Társulat nagytermébe zsúfolt hallgatóság ezeken az előadásokon eszmél rá először a modern társadalmi kérdés teljes komolyságára és a saját szociális kötelezettségeinek egész súlyára.

Ugyanebbe az időbe esik a Philippinum papi egyesület alapítása, melyből csakhamar, 1902-ben kinő a Regnum Marianum. A fővárosban működő fiatal esztergom-egyház-megyei papok, Prohászka vetése, már régebben megkérték volt spirituálisukat, hogy tartson nekik havonként konsziderációt ; most az ő szellemében testületbe tömörültek, főként az ifjúság intenzívebb vallási nevelésére és kérték szellemi irányítását. Ennek főeszköze volt egy havi konferencia, s ezekre csakhamar egybegyült a fiatal pesti papság java a «Damjanich-utcai akácfa» árnyékában. Ennek az intézménynek közvetítésével érintkezésbe került az ország középiskolai ifjúságával ; hisz a Zászlónk-nak haláláig állandó ünnepi munkatársa volt. Ezek a rövid, de tökéletes írások, mint ünnepi harangszó lejtettek végig az országon, s az ifjúság zsváján át is behatoltak ezekbe a még annyira nyitott ajtajú lelkekbe.

Közelebb állott Prohászka életprogramjához a főiskolai ifjúság, melynek lelkesebbjeit egybegyűjtötte az ép akkor Glattfelder Gyula alatt újra éledő Szent Imre-kör. Az imréseknek Prohászka ebben az időben kezdett előadásokat tartani, melyeket szakadatlan sorban követtek más fórumok előtt más előadások, az aktuális apológétikai és hitéleti témákról : evolucionizmus és hit, a modern szubjektivizmus, rela-

tivizmus, utilitarizmus és a katolikus hit meg erkölcs álláspontja stb. Akkor hangzottak el először magyar előadó asztalnál az ősi keresztény fölfogással kapcsolatban Schopenhauer, Nietzsche, Ibsen, Chamberlain stb. nevei, és a hallgatóság, mely ezeket az írókat autopsziából nem ismerte, de öntudatlanul azok bacillusaitól lankadozott, éledő és újjászületésre feszülő lélekkel eszmélt rá, mint emelkedik ki diadalmasan az addig lesajnált és halottnak hirdetett katolikus igazság ezekből a szellemi párviadalokból.

Még nagyobb jelentősége volt azonban két más, szinte rendszeresített szereplésének, melyek Prohászkt elváltatatlannal hozzákapcsolták Budapest ébredő katolikus intelligenciájához: az egyetemi-templomi férfi-konferenciák és a katolikus nagygyűlési beszédek.

1901 farsangjának vége felé nyomtatott meghívók mentek névre, világi férfiakhoz és papokhoz, akiket a katolikus ébredés néhány buzgó munkása, Kanter Károly, Mihályfi Ákos, Molnár János, lelkes hölgyek Pálffyné köréből, néhány buzgó néppárti képviselő, elsősorban az ifjú lelkű ősz pátriárka, Zichy Nándor alkalmasaknak tartottak: Prohászka Ottokár esztergomi teológiai tanár és spirituális a budai vártemplomban a virágvasárnap előtti héten esténként kizárólag férfiak számára *konferenciákat* tart. Ez új vállalkozás volt: csupa férfit templomba hívni konferenciákra! Meg is telt a templom mindjárt első este különféle rendű és rangú intelligens férfiakkal, köztük igen magasállásúakkal is; s számuk napról-napra szemlátomást adott. A kezdetbeli kíváncsiságból csakhamar mélységes bámulat lett, majd áhítat és tette-pattanás. A mögül az előadói asztal mögül, melyet már abban a ciklusban fölváltott a szószék, új melódiákként hangzottak föl régi, elfelejtett vagy eltemetett motívumok: az egész életet átfogó, törtető és diadalmas hitvallásról és hit szerinti életről, a modern ember érzéseivel és igényeivel nem ellentétben, hanem ellenkezőleg, épen legnemesebb aspirációival csodálatos harmóniában, de viszont a modern lelki nyomorúság egyedüli orvosságaként. És az a hallgatóság nemcsak megbámult és megtapsolt lélekben minden meglepő új fordulatot, minden fényesen ívelő új gondolatmenetet, minden tündérvirágként eléje feslő új képet, hanem komoly

számvetésre tért lelkiismeretével és Istenével. A hallgatóság túlnyomó része a konferenciák végén elvégezte — sokan évtizedek óta először — húsvéti gyónását, amire azok a konferenciák voltaképpen céloztak, és utána közösen a húsvéti szentáldozást.

Ez volt a magyar katolikus intelligencia új hitéletre-éledésének születési órája.

A férfi-, nemsokára rá női-konferenciák azóta az országban általánosakká váltak. Fiatalabb társak álltak be a munkába, de a messze kimagasló vezér Prohászka maradt. A következő évben már az egyetemi-templom volt ezeknek a konferenciáknak színhelye (ezekből lett a Dominus Jesus 13, 86), és csakhamar Budapest katolikus — sőt részben másvallású — férfiainak húsvéti lelkigyakorlata. Áldásai egyre szélesebb hullámgyűrűket vetettek. Prohászka talán itt élte át apostoli, papi lelkének legtisztább örömeit. Mindig hálával tekint rájuk vissza, s mikor apostoli tevékenységének korlátozására kell gondolnia, ezt a teret kiveszi: «Megemlékezem még egyszer arról a nagy kegyelemről, melyet ez idén (1920) a feketevasárnap hetében az egyetemi-templomban vettem. Tartottam konferenciákat a szentségekről. Sokan jöttek gyónni... Quid retribuam Domino! Valahányszor gondolok ezek áldozására, elfogódottság tölti el lelkemet. Mennyi fölséges érzelem telíti azt az egyetemi-templomot! Mennyi lélek tapad e falakhoz! Most már nem megyek szerte az országban, de ide függesztem trófeumaimat. Legszentebb emlékeim!» (24, 48) Megtette — hét évre rá; hét szentséges év után...

Más természetű volt a másik kapcsolat, melyet a *nagygyűlések* szöttek Prohászka és a katolikus tábor között. Szónoki sikerei — ha szabad nála ezt a profán ízü szót használni — itt kulmináltak. Aki azt meg nem élte, annak bajos tiszta képet adni róla. Beszédeinek megjelent — teljesen hiteles — szövege (13, 158) nem ad teljes fogalmat még arról sem, amit mondott, nemhogy arról, miképpen szólt. Hisz nem kötötte magát az előre elkészített szöveghez, hanem ott a pillanat termékenyítő hevében alkotott, titáni géniuszának teljes latbavetésével, híven szónoki programjához: «Tanulom-e a beszédeket? Kidolgozom a javát, be is tanulom,

de nem kötöm magam hozzá. A szóközi léleknek az aktusban kell produktívnek, termelőnek lennie, s szóközölni nem annyit tesz, mint szóközöklatozást írni. A szóközöklatozást a szó-akcióban van. De jó előkészület, jó anyag és jó anyagkezelő tudás kell hozzá; azután pedig a szóközi érzéket szabadjára kell bocsátani: alakítson, teremtsen, szórjon tüzet és szórja magát» (24, 13).

Azt meg kellett élni: amint a zsúfolt teremnek és a vég-sőkig fűtött várakozásnak izzó légkörében — a rendezés őt utolsónak hagyta a szereplők közt — orkánszerűen fölzúduló tapsok közt megjelent csupa erő, finomság, lelkiség alakja, azzal a páratlan tartással, mely önértet és mély alázatot sugárzott egyszerre. Ott állt körülözönölve tapsoktól és várakozástól, minden izmán és idegén vibrált a nagy föladat, mely kidöbbenni készült, lefogva a tökéletes önfegyelműzés hatalmától. Aztán megcsendült érces és mégis oly gyöngéd és gazdag hangja. Értekező előadásban kezdte körvonalazni témáját; néma csönd kísérte ezt az ouverture-t. Nem telt bele három perc, megvillantak a fényszórók, és a tájékozatlanok is kezdték sejteni a probléma mélységét és komolyságát. Fölvonultak éles körvonalakkal, szinte személyes plasticitással az ellenfelek. Mikor aztán minden hallgató már bele volt vonva a szellemek csatájába és az arcokon feszült az együttélés: egyszerre megszólaltak a sűrített, de épen-séggel nem letompított ellenérvek, villódzani kezdett a látóhatár, villám villámot követett; egyik zseniális gondolat, kép, ellentét a másik után, közben egy-egy fejtegetés szélcsondja, majd ismét finoman elcsattanó oldalvágások, felsőbbbbséges szatira szikraesője, és közben termékenyítő és üdítő záporoként hullott a régi igazság áldása a lelkekre. Mintha a terem ama szellem-harcoknak vált volna színhelyévé, melyet a Jelenések könyve ír le Szent Mihály serege és az alvilág hatalmai közt. Itt Szent Mihály lovagjának vezérsége alatt a hallgatóság magamagát érezte győztesnek, mikor elhangzottak az utolsó fegyvercsattogások; és az a tapsvihár, mely végigdörgött a termen, csak halvány szimboluma volt annak a viharoknak, mely a lelkeket kavarta föl.

Valóban, az elragadtatásnak és eszmeszületésnek, a katolikus önértet és magáraébredés fogantatásának, a

tettrefeszülésnek és talpraállításnak áldott órái voltak azok. «8—10 ilyen ember forradalmat tudna csinálni,» írta akkori-ban egy liberális ujság. Hát azt a forradalmat megcsinálta ő egymaga, minden egyes alkalommal.

Előadói, konferenciai tevékenysége, növekvő szónoki hire mint bűgő harangszó hívta és vonta a templomba azokat a liberalizmus-szülte intelligens férfiakat, kik templomtól és harangszótól rég elszoktak. De akik hívására jöttek, azokat nem hagyta elalélni az úton. Gondoskodott számukra útravalóról és otthoni kenyérről. Kiteljesedett szellemének megérett irodalmi gyümölcseivel ajándékozta meg őket, és akiket templomba szoktatott, azokat most odaédesgette a theologiai olvasmányhoz — Pázmány kora óta első eset.

1902-ben jelent meg a *Föld és ég*, kutatások a theológia és geológia érintkező pontjai körül. Úgy járt el ebben a műben, mintha geológiát írna; pedig azok a fejtegetések előtte csak oltárlépcső számba mentek, melyeken fölhaladva meggyújtotta a legfelsőbb ismeretnek és egy mindent összefoglaló világnézetnek szent lángját (3, 2 170). Hidat akart verni, a megértésnek a hídját az előretörtető ifjú természettudomány és természettudós számára, és hidat az Írásnak és dogmának hívó és egyben tudományos megvallása számára. Ezt azonban úgy tudta megírni, hogy tüzet fogott az olvasó: fölgördültek a geológia korszakaiban egy, a tudomány színeibe öltöző Divina Commedia jelenetei, és azoktól áradt az olvasóra a Teremtő nagyságának és szeretetének eleven megsejtése. Prohászka már 1892-ben Isten és a világ c. munkájában vette védelmébe az aggresszív evolucionista természettudománnyal szemben a keresztény tudománynak álláspontját. De micsoda különbség a tíz évnyi közzel elválasztott két munka közt! Ott az iskola előírással fegyverzetében, szabályszerű harcban győz meg, de nem visz magával a keresztény természetből-cselő. Itt a maga igazáról biztos felsőbbbiséges szellem bátran megnyitja a hit kapuit az új tudományok számára; nem is annyira cáfolja — bár tételeit kérlelhetetlenül ráteszi a százados keresztény bölcsesség mérlegére —, hanem miként Szent Kolumbán, kinek hittérítő útjaiban teherhordó szamarát széttépte egy medve, már most erre rakta málháját és tette szolgájává: úgy ő is rákényszerítette a modern természet-

tudományt, hogy ezután ő hordozza, nagyobb lendülettel mint a régi tudomány a hívó meggyőződésnek poggyászát. Nagy segítségére volt ebben a zseniket jellemző biztos szak-tudományos eligazodás mellett hatalmas konstruktív képzete, átlelkedő és megjelenítő leíró tehetsége, életet lüktető előadása, mély természetszeretete és hatalmas lírai vénája.

Ez a könyv fölgyújtotta a régóta stagnáló teológiát, és megmozgatta a laikus világot; természettudósaink sorába megtörtént az első betörés az előző emberöltő alatt szinte hivatalossá vált hitetlenkedésbe. Hatásának külső mértéke könyvészeti sikere: még megjelenése évében került a sor második kiadásra, három évre rá harmadikra — ilyen terjedelmes teológiai műnél példátlan eset az utolsó két században.

Alig ült el az e könyvön kelt első izgalom, egy év múlva megjelent a *Diadalmas világnézet*. A hang, a tendencia, a szellem ugyanaz; de a programm tágabb: a modern ember egész problémaköre be van állítva a régi szent kereszténységnek új átélésébe. És a régi igazságnak felsőbbbségét új módon segíti diadalra: nem sokat érvel és nem sokat cáfol; metafizikai és dialektikai gondolatmenetektől lehetőleg megkíméli olvasóját, kiről tudja, hogy nincs ilyenekre sem tehetsége, sem türelme; hanem amint az ő zseniális, érett lelkében él az a régi kereszténység a modern ember legnemesebb igényeivel és legkomolyabb problémáival felsőbbbséges harmóniába olvadva, úgy tárja azt tetőfokára jutott írói tehetségnek összes színeivel és hangjaival olvasója elé. Az élmények mélységével, a gondolatok eredetiségével, meggyőződés sugallta nemes retorikával, káprázatos költői színekkel, kimeríthetetlen alakító erővel olyan művet alkotott, minőt a magyar irodalom addig nem ismert. A *Diadalmas világnézet* egyúttal Prohászkanak ebben az életszakában legegényibb műve. Maga mondja, hogy nem akar magáénak vallani mást, mint az igazi monachos-nak, az egymagában járónak lantját. Valóban a *Diadalmas világnézet*be belehárfázta a maga kimélyült, egészséges, kegyelemmel átitatott, zseniális diadalmas nagy egyéniségét — és ezt a lelket belemuzsikálja olvasóiba is. Sajátságos egy apológia, mely páratlanul áll a világirodalomban.

A Föld és ég és *Diadalmas világnézet* által fölszántott

lelkekbe aztán bőven belevetette a gyakorlati katolikus lelki élet termékenyítő magvát az *Elmélkedések* az evangéliumról, mely 1908-ben látott napvilágot. Prohászka írói kiválóságai itt, ha lehet erről egyáltalán szó, tetőfokra hágnak. De páratlan jelentősége másban van. Egy francia aszketikai történetíró (P. Pourrat: *La spiritualité chrétienne*) fölpanaszolja, hogy mindezekig nincs igazi klasszikus aszketikai munkánk világiak számára. Prohászka ezt megadja. Aki elmélyed az *Elmélkedésekben*, arra a mélységes meggyőződésre jut, hogy Krisztus tökéletes követése végett nem kell kibujdosnia a világból, nem kell otthagynia életpályáját; főként pedig: nem kell megtagadnia a természetnek és kultúrának amaz értékeléseit, melyeket az európai emberiség négyszázados keserves vajúadásban helytállóknak talált. Prohászka az *Elmélkedésekben* nem töri össze a természetnek, az életnek, a művészetnek nemesebb értékeit, hogy azok romjain építsen természetfölötti életet, hanem a teljesen megszentült lélek szuverén biztonságával mindezeket az értékeket megkereszteli és rákényszeríti, hogy a Krisztus-követésnek váljanak engedelmes szolgálivá. Mindamellet a hit világosságával teljesen átjárt lélek realizmusával a bűn sötét hátterében nézi az embert; ismeri a szívnek minden gyöngéjét, a szenvedély valamennyi útvesztőjét, a vágyak összes szirtjeit, a modern életnek minden laposságát és hazugságát, és döbbenetes határozottsággal és elutasíthatatlan konkrétséggel vezet rá, hogy «hoc genus non eicitur nisi in oratione et ieiunio». Így aztán hódító szinthezisést adja a soha idejét nem múló, régi, keményveretű, önmegtagadó aszketikának és a való értékeket igenlő, e világban Isten országát diadalmas optimizmussal építő világfölényességgel, mely eligazít minden nehézségben, belevilágít a szívnek minden zugába, és az örök csillagok alá állítja a modern élet minden megmozdulását.

Ezt a három munkát, melyek hat éven belül jelentek meg, a belső alakító elv és a külső célkitűzés azonossága foglalja irodalmi egységbe. Bennük ennek a korszaknak Prohászka adekvát irodalmi kifejezésre talál. Azáltal is külön csoporttá áll össze ez a három mű, hogy Prohászka ilyen arányú nagyobb mű megírásához többé nem jut. Hisz az ő irodalmi tevékeny-

sége egyetemes élettevékenységének szerves része és annak sorsában osztozik. Egyre szélesedő tevékenységi köre egyre kevesebb időt enged neki arra, hogy egy témánál huzamosabban időzhessen. Későbbben önállóan megjelent művei vagy kisebb alkalmi alkotások (Modern katolicizmus, a külön kiadásos Elmélkedésekben a kiegészítésnek szánt Pünkösdi Lélek, A túlvilág tornácaiban, A szépszeretet anyja — ilyennek volt szánva az Élővizek forrása is), vagy pedig kisebb dolgozatoknak legtöbbször nem is tőle eredő összegyűjtése (Világosság a sötétségben, Magasságok felé, Kultúra és terror, Iránytű, Elbeszélések és útirajzok).

Nem változtatott ezen az ő életkörülményeinek az az új fordulata sem, mely a dolog természete szerint leginkább látszik alkalmasnak tudományos elvonulásra és elmélyedésre: *egyetemi tanársága*.

Bizonyos, hogy erre Prohászka maga soha nem vágyott. «Inkább maradok Esztergomban spirituálisnak s azután megvonulok, mint egyetemi tanárnak Pesten» írja 1901 szept. 1-én (23, 205). Tisztult aszketizmusától amúgy is távol állt minden külső érvényesülés-keresés. Különben is az a Prohászka, kinek a karriér- és distinkció-hajhászása ama korában páratlan distinkciója épen fekete reverendája volt, országos híre és egyre növekvő érdemei mellett, akármilyen karriérrel és distinkcióval a fiatal papság és a laikus többség szemében csak vesztethetett.

Ami papnevelő programja még volt, annak megvalósítására sokkal megfelelőbb tér nyílt az esztergomi szemináriumban mint a pesti egyetem hittudományi karán. Hisz átlagos 160 növendékével már extensive is nagyobb aratást ígért, mint a sokkal kevésbé népes theologiai kar. Azonkívül pedig a magyar katolikus egyház elliberálisodásának egyik végzetes velejárójaként a pesti hittudományi kar akkortájt egyáltalán nem állott hivatása magaslatán — épen Prohászka és egyidőben Karácsonyi kinevezésével kezdődött meg az az újjászületése, melynek maga Prohászka is ismételten kifejezi hódolatát naplóiban. A század fordulója táján az egy Székely Istvánt kivéve a kar tagjai még a merő anyagközlő, nem-hogy egyetemi színvonalú tanítás terén is oly szármalmas színvonalra süllyesztették és az egész theologiai közvélemény

előtt annyira hitelvesztetté tették a kart, hogy a teológiai tanítás szempontjából is sokkal kíváncsabb milliónek mutatkozott a jó erőkkal rendelkező, élettől duzzadó és azt a Magyar Sion hasábjain az egész országra árasztó esztergomi szeminárium, melynek Prohászka már akkor régen elismert szellemi feje volt.

Az akkori pesti huittudományi kar mentalitására jellemző, hogy mikor a tehetséges, de nem dolgos Kisfaludy halálával megüresedett a dogmatika tanszéke, Prohászka a karban nem kapott többséget a legmegtisztelőbb aggregálásra, a meghívásra, mely oly érthetetlenül könnyen jutott ki utódjának, a nem is dogmatikus Dudeknek. Hogy Prohászka a kiírt pályázatra beadta folyamodványát, ily körülmények közt közelebb álló pesti hívei unszolásának volt tulajdonítható. Azok t. i. szerették volna külsőleg is Pesthez kötni azt a Prohászkt, aki már akkor az ország szívében oly ígéretesen megindult katolikus lelki restaurációnak feje és szíve volt. S hogy egyéni hajlamai ellenére engedett az unszolásnak, annak főmagyarázata az a mélységes lelki alázatosság, mellyel Prohászka az ő működésére vonatkozó véleményeket, kívánalmakat, ha jóakarátú emberektől jöttek, Isten ujjmutatásaiként fogadta és tanulékony lélekkel földolgozta — élete végéig. Hozzájárulhatott az a sejtés is, mely tárgyilag még egy Prohászknál is megokolt volt, hogy az immár 14 éve vitt spirituálisságot majd nem győzi hovatovább az eredeti lendülettel és nívóval. (l. 23, 238.)

A kar egyhangú jelölése alapján I. Ferenc József 1904 telén Prohászkt kinevezte a pesti egyetemre a dogmatika nyilvános rendes tanárának, és szinte a főváros egész katolikus intelligenciájának és fiatal papságának sorfalai közt foglalta el 1904 márc. 4-én azt a katedrát, melyet másfél év múlva a püspöki székkal cserélt föl. Előadásai a kiéhezett hallgatóság számára esemény voltak; auditóriumának kisebb részét alkották köteles hallgatói; más évfolyamok hallgatói tanáraik bosszúságára elszöktek — Prohászkt hallgatni, és ami emberemlékezet óta nem történt meg: más karok hallgatói, világiak is, sűrű sorokban lepték el a legnagyobb teológiai előadóterem padjait. Prohászka előadása az akkori magyar teológiai tanításban bevett szokás szerint tankönyvre

támaszkodott, de annak talajáról csakhamar föllendült a maga világába. A szorosán vett theológiai anyagot választékos, folyékony és egyéni színezésű, Szent Bernátra emlékeztető latinsággal adta elő, tömören, világosan, a játszi könnyedséggel kezelt skolasztikus formaságokban nem tagadva meg a Gregoriana volt híres növendékét. Csakhamar azonban magyarrá fordította szót, és egyszerre föltárult a hittitkok misztikai mélysége, étellel teltek meg a skolasztikus keretek, bevonultak a legmodernebb szellem-járások és problémák; a hit szentélye megnyílt, s szellem és élet ősforrásának mutatkozott be az ámuló hallgatóság előtt. Ezek új hangok és revelációk voltak; a hallgatóságban sejtelem kelt arról, hogy itt egészen más valamivel van dolga, mint tantárggyal, melyet a «vizsga» után minél hamarabb el kell felejtetni; megérezte, hogy élete és hivatása forrásánál áll, melytől többet nem szabad elszakadnia; s így Prohászka maradandó nagy eredménytel tanított, jóllehet előkelő, szívből jóakarató szellemétől teljesen idegen volt a «diák-nyúzás»; vizsgálatokon beérte a szükséges minimummal, s könnyen adta a jó «jegyeket». A lelkiismeretlenséggel szemben azonban nem ismert elnézést.

Kartársai tisztelettel fogadták és bámulatukkal övezték; némelyik legjobban szeretett volna hallgatójává lenni, ha ez a Németországban mindmáig nem is oly ritka gyakorlat nálunk nem lett volna annyira lehetetlen valami. Prohászka maga voltaképen nem melegegett föl a karban. Tagjainak nagyobb része tudás és akarás tekintetében mélyen alatta maradt hivatásának, és Prohászka életszomjas szellemének semmit sem tudott nyújtani. Apostolságra beállított lelkétől idegen volt az a sok külsőség, ami a magyar egyetemi tanári étellel jár. Nem belső készítés hozta, nem is kötötte le belső igény. Kiforrott szellemi alkatot és programmot hozott; természetes, hogy ennek a szellemében dolgozott tovább. Ezt várták tőle azok is, kiknek tapsai között tartotta bevonulását.

Tanári kötelezettségének mindenben a leglelkiismeretesebben megfelelt, de virágjában levő ereje számos más téren keresett és talált érvényesülést.

Tanársága révén közvetlenebb kapcsolatba került a világi egyetemi hallgatósággal, melynek kedvéért theológiai tanárok közt elsőnek tartott ú. n. publicumot, egyetlen teljes

egyetemi tanári évének második felében 1905 tavaszán, Istenről és a lélekről heti egy esti órában, az akkori egyetem legnagyobb előadó termében, a kb. 600 hallgatót befogadó «kupola-teremben», melyet az összes karokról és a kívülről jött hallgatók színlúgtig megtöltöttek. Hogy ezek közül aztán az egyetemi templomi konferenciákra is egyre többen jártak, és sokan közvetlen lelkihatása alá kerültek, magától értetődik. Emellett folytatta működését a Katholikus Nővédőegyesületben, lelke volt az akkor nekilendülő keresztény szociális szervezkedésnek, kezdett előadások és ünnepi beszédek tartására járni szerte az országban, lelki vezető tevékenysége egyre több körre és emberre terjedt ki. Közvetlen személyes kapcsolatba lépett a Regnum Marianum-mal, mely amúgy is legközelebb állott lelkéhez; 1904 őszén állandó otthagadásra oda költözött házukba, hogy szellemi fejük és atyjuk legyen. Ennek a lelkes ifjú csapatnak vállalkozó szelleme vitte őt arra is, hogy két tagjával 1904 nyarán Amerikába menjen, az ottani magyaroknak missiókat tartani. Ennek az amerikai útnak értékes élményei és tapasztalatai ki-kicsengenek írásaiából, sőt külön kifejezésre is jutottak (16, 272; 10, 103; 20, 75.)

Ily körülmények között természetesen szó sem lehetett könyveket érlelő tudós magábavonulásról. De Prohászka erre nem is érzett hivatást és kedvet. Már kezdő esztergomi idejében a tudományt csak szükséges eszközhöz nézte és becsülte; később is perhorreskálta a szaktudományossággal, különösen a részletkutatással okvetlenül velejáró beszorítkozást és attól tartott, hogy kivált a «delketlen részletkutatás és számítás» a termelő lelket eltompítja, sőt megöli (24, 244). Épen egyetemi tanársága idején és jóval utána is nagyobb könyvet nem ír, sőt nagyobb tanulmányt sem. Mindamellett mikor 1909 májusában a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta, az ajánló Concha Győző kifejezetten azzal a megokolással ajánlotta levelező és nem a püspöki állással fölkínálkozó tiszteleti tagságra, hogy a zseniális vallásbölcseletnek akarja a legfőbb magyar tudományos fórum koszorúját nyújtani.

Dehát tudós volt-e igazában Prohászka? Mikor a pesti egyetem és az Akadémia úgy gondolta, hogy tudós homlokára

fűzi babérját, nem engedett-e meg magának a közvélemény nyomása alatt egy elvcsúsztatást, és nem az ünnepest szónokot és írótkoszorúztá-e meg, mint 1912-ben a Petőfi-Társaság?

Charakterológiai meggondolás a tudósoknak két fajtáját állapítja meg. Az egyikbe tartoznak azok, kik lemondanak arról, hogy eleven érintkezésben maradjanak az eleven valósággal, kik az élet hullámmzó nagy ócéánjáról visszahúzódnak magányos műhelyükbe és ott rendületlenül róják a fogalmi és rendszeri ismerésnek, a módszeres kutatásnak archimedesi köreit.

Prohászka nem ebből a fajtából való. Ő a valóság egészével való eleven kontaktusról sohasem mondott le; az ő átfogó és fogékony lelkében ott hullámmzótt és duzzadt az életnek egész árja: nagyvilág és lelkeség, eszme és akarás, gondolat és alakítás, föld és ég, természet és kegyelem, múlt és jövő; s életével és művével, tetteivel és tanításával, szavával és frásaival oly művet hozott létre, «al quale ha posto mano e cielo e terra». Ebbe a típusba tartoznak a látók és alakítók; látói új termékeny eszméknek és megsejtői új világoknak és új távlatoknak, szerencsés szövői azoknak a titkos arany-szálaknak, melyek eleven egységbe kapcsolják a részt az egészszel, az eszmét a valósággal, a természetet a kegyelemmel; alakítók, kik a megtestesülés titkának visszhangját és mintegy folytatását állítják bele a világba, kik a legmélyebb látásoknak, a legsúlyosabb eszméknek fogható alakot tudnak adni, kik a gondolatot megtöltik erővel és léttel, akik a részekben meg tudják szólaltatni az egészet. S ha a tudósnak kritériuma, hogy új látással, új eszmékkel gazdagítsa az igazságkutató emberi szellemet: itt kell keresnünk azt az újat, amit Prohászka hozott. Ő a látónak vátesi biztonságával és az alakítónak hódító heroizmusával megmutatta, mi az örök evangélium követelése itt és most, a magyar történelemnek ezen a válságnapján; tanítással és tettel tudta értelmezni az isteni igazságot ennek a kornak és ennek a népnek jelen fázisában; tudott utat mutatni és utat törni, mely a multnak szakadó partjairól átvezet a jövőnek virágos mezőire. Ez az az új, amit ő hozott: az örök igazságnak időszerű értelmezése. És így az Akadémia jó nyomon járt, mikor Prohászkaiban megkoszorúztá a vallásbólcselőt.

No, de ez a probléma ugyancsak nem foglalkoztatta azt

az egyre erősödő katolikus közvéleményt, mely Prohászka tüneményes alakját és működését fölkapta, és egyre dagadó árja föltartóztathatlan erővel ragadta, nem a tudósok tervelte utakon, nem is magának Prohászkának alázata és világmegvetése által előirányzott ösvényeken. Ez az ár sodorta el Prohászkát a Sion hegyéről az egyetemi katedrának magasabb, de hűvösebb régióiba ; ez az ár még egyszer fölkapta, s most még magasabb — magának Prohászkának érzéke szerint még hűvösebb és magányosabb — helyen tette le : a püspöki méltóságban.

Mikor 1905 folyamán három püspöki szék állt üresen, akkor egyszerre, nem mint annak idején Milanóban Szent Ambrus megválasztásakor egy gyerek, hanem az ezer torkú katolikus közvélemény kiáltotta el : *Ottocarum episcopum*. És ebbe a kiáltásba beleállt ez egyszer az épen nem katolikusbarát napisajtó is. Hisz megérezte az is azt a kivételes értéket, mellyel végre is számolni kellett ; szenzáció-éhsége szívesen kötött ki a modern színezetű zseniális papnál, aki tünemény volt a magyar életnek akkor épen nem sok üstökös-járta egén ; máról-holnapra élő rövid lélekzetével Prohászkának jól-rosszul értett modernsége és nagylelkűsége mellett hamar elfelejtette az esztergomi intranzigens liberálisverőt. Az ugyancsak nem népszerű Fejérváry-féle ú. n. darabont-kormány szintén nem idegenkedett attól, hogy népszerűtlenségén enyhítsen a népszerű Prohászka kinevezésével ; és így valószínűleg nagytekintélyű katolikus férfiak nyomásának is engedve, Zichy Gyulával és Balázs Lajossal együtt őt is kinevezettette püspöknek — igaz csak Székesfehérvárra, az akkor legszegényebb püspökségre. Maga X. Pius pápa szentelte 1905 dec. 24-én kedves volt kamarásával Zichy Gyulával együtt a Sixtina-ban püspökké.

A katolikus táboron lázas öröm vett erőt. Közvetlen tisztelői tódultak Rómába, hogy jelen lehessenek szentelésén. Püspök-elődje, a kalocsai érsekké kinevezett kiváló Városv Gyula nem átalította őt a híveknek Keresztelő Szent János szavával bemutatni : olyan utódot hagy, kinek ő nem méltó saruja szíját megoldani. A fiatalabb papság és a lelkesebb világiak szinte csoda-váró áhitattal sulyogatták : mit fog tenni ez a tüneményes ember mint püspök.

Maga Prohászka pedig olyanformán érezte magát, mint Jehu, mikor Elizeus prófétája hirtelen előrántott szelencéjének olaját fejére öntötte: Téged most Izrael királyává kentelek és — futásnak eredt. Alázatos lelke nem kereste és nem kívánta a püspökséget, hanem rettegte: «Kimondhatatlanul méltatlannak tartom magam e díszes tisztre; protestálok Isten színe előtt: Domine, vim patior! S hogy protestációm mekkora és mily elszánt, legjobban jellemzi az, hogy a dísz s a dicsőség szétfoszlik, mint a millia-gyertya széle a láng körül, mint a vízcsepp a befuttatott ablaktáblán a nagy és egyetlen feladattal: a szép lélek kialakításával szemben» (23, 207). S ami jelentősebb: sohasem tudta magát igazán beletalálni. «Tán tovább kellett volna ott (Esztergomban) maradnom? Tán végleg ott maradnom?» — ezt a kérdést visszahangozza lelke még 1913-ban is (23, 251). És 1919-ben: «No, én teljes valósággal látom, hogy én püspöknek való nem vagyok. Mennék is! Aztán az is gondolat: ki tudja, mily érdemes s alkalmas embernek állok útjában!» (24, 29). Mélyen meggyökerezett evangéliumi demokratizmusa idegennek érezte vállán a violapalástot. Nem mintha a tekintélynek, s kívált a hierarchiai tekintélynek őszinte és föltétlen híve nem lett volna. Hanem váteszi lelke már akkor mélységesen átérezte a szociális lelki bajokat, és korát messze megelőző apostoli szelleme meg volt győződve, hogy csak az evangéliumi áldozatoságnak és bensőségnek közvetlen sugárzása, mondjuk a spiritualizált tekintély és buzgóság tud gyökeresen hozzáférni ezekhez a bajokhoz. A püspökségnek sok külső szerepléssel járó méltósága tehát érthetően idegen maradt lelkétől; sőt a kormányzati tevékenységre egyszerűen nem tartotta magát kellően képesítettnek; bensősége húzódott az aktáktól és jog-forszírozástól, papi hivatottsága közvetlen érintkezést keresett a lelkekkel; a magyar püspök pedig közjogi állásával, vagyonával és annak gondjaival, megyéjének nagy kiterjedtsége mellett meglehetősen távol kerül híveitől.

Nem meglepő tehát, ha Prohászka nem adhatott mást, mint ami lényege; ha mint püspök is elsősorban lelkipásztor akart lenni. Soká fogják emlegetni első bevonulását új rezidenciájába: egy szál fekete talárisban, gyalog, breviáriummal a hóna alatt és esernyővel a kezében. Ez nála nem volt

keresettség vagy épenséggel póz — evangéliumi egyenességétől távol volt minden színeskedés —, hanem az apostoli szegénység lelkének mélységes igénye volt. Miként Borromeo Szent Károly, beleilleszkedett a magyar püspökség külső díszes kereteibe. Az ünnepi Isten-tiszteleteket, a fényes külsőségekkel járó bérmlásokat előírás szerint végezte, sőt finom formaérzékevel és bensőségével emelte hatásosságukat. Egyszerű, de nem hivalkodóan leegyszerűsített asztalához sok vendéget látott; lakomáinak fő fűszere persze ő maga maradt. Az ünnepléseket az igazi nagyságnak természetes magátólértetődésével engedte elvonulni maga fölött; lelke azonban mindig távol maradt tőlük. "Εχω, ἀλλ' οὐκ ἔχομαι, kezemben tartom, de rabjuk nem vagyok — ezt méltán elmondhatta a püspöki méltósággal járó minden fényes külsőségről. Gazdasága felé a földnek, az áldott magyar földnek valami szenvedelmes, személyes jellegű szeretetével fordult; de arra sem ideje, sem hivatottsága nem volt, hogy maga vezesse. Ezt iparkodott megfelelő emberekre bízni; és ilyeneket talált Nagy Alfonz sógorában és később a tehetséges nagygazda keresztfiában, Meller Rudolfban. De a kommunizmus alatti és utáni válságos időben minden nagygazdaság leromlott; a földbirtokreform, melyet ő a maga jószántából jövedelmi tekintetek félrevetésével keresztülvitt tési birtokán, aztán a vagyonváltság, Mellernek hirtelen halála, határt nem ismerő alamizsnálkodása, a «Magyar Jövő»-vel kapcsolatban teljesen hibáján kívül rászakadt teher és aztán hirtelen halála a püspöki birtokot olyan állapotban hagyta, mely kelthette azt a hiedelmet, hogy a nagy Prohászka nem volt «jó gazda».

Hogy mégis mennyire az volt, annak fényes bizonyossága az a tény, hogy a fehérvári püspökség szegénységén gyökeresen segített, egy egyszerű, de reális tettel: a szeminárium tartására kapott vallásalapú segélyről lemondott, s annak fejében a fehérvári püspökség számára a veszprémi püspökségtől megszerezte 1917-ben, a széküresedés alatt a tekintélyes ősi birtokot. Evangéliumi lelkiismerete az egyházi vagyonnak mindenáron való megtartását és gyarapítását természetesen nem tartotta célnak, de itt is, miként általában egyházmegyéjének kormányzásában az őt jellemző lelkiismeretességgel megtartotta az egyházi és állami törvények rendelkezéseit. A rideg

paragrafusszerű elintézésért nem lelkesedett; mindenütt krisztusi életet sürgető apostoli lelke az irodás egyház gondolatától irtózott, s azért sok dolgot nem intézett el aktákkal; de egyházmegyéjének minden ügyéről, papságának ügyesbajos dolgairól pontosan tájékozva volt; egyháziassága, bölcsesége, emberszeretete és mélységes pap-tisztelete általában meg is mutatta neki a helyes elintézés módját. Hogy ő sem találta meg mindig a megfelelő embereket, s hogy meggyökerezett emberi gyarlóságokat ő sem tudott újjáteremtés jellegű hatalmi szóval kiküszöbölni, azt igazán nem lehet rováására írni.

Amit a rideg keretek és formulák emberei hiányoltak püspöki tevékenységében, azt bőségesen megpótolta azzal, ami voltaképeni énjéből fakadt. Ő elsősorban egyházmegyéje, összes hívei pásztorának érezte magát: episcopus animarum vestrarum. Mindenekelőtt pásztorleveleiben talált eszközt, mellyel közelebb férközhetett valamennyi hívének lelkéhez. Hosszú lelkipásztori gyakorlatában megtanulta, milyen táplálék és milyen elkészítésben kell korunk embereinek. A pásztorlevelek (9: Világosság a sötétségben) a klasszikus katechézisenek korunk viszonylataiban nem csekélyebb értékű történeti dokumentuma, mint a régi időből Jeruzsálemi Szent Ciril katechézisei vagy Szent Ágostonnak Enchiridion-ja. Továbbá amit már Esztergomban megkezdett és Budapesten oly eredményesen folytatott, azt átültette székvárosába is: sokat prédikált, gyóntatott, lelkigyakorlatokat tartott. De ezzel be nem érte; még személyesebb vonatkozásokat keresett: nagy számú udvariassági látogatásaiba tudott lelkipásztori stílt és hatást belevinni; számon tartotta a város szegényeit, betegeit és haldoklóit, sokat közülük személyesen gondozott. Papjaival és híveivel rendszeres személyes érintkezést tartott fenn: sablonok nélkül, nagy bensőséggel, de mindig egy Szent Ambrusnak előkelőségével. Papjai számára és lelki ügyben mindig nyitva volt ajtaja és szíve; egy-egy plébániára akárhányszor váratlanul beállított; először a templomba ment, s megtörtént, hogy adorációja után maga sajátkezüleg tette rendbe az elhanyagolt öröklámpát; egy-egy ilyen szótlan eligazítás és látogatás akárhányszor fölért egy vizitációval.

Emellett a Budapesten oly nagy lendülettel megkezdett

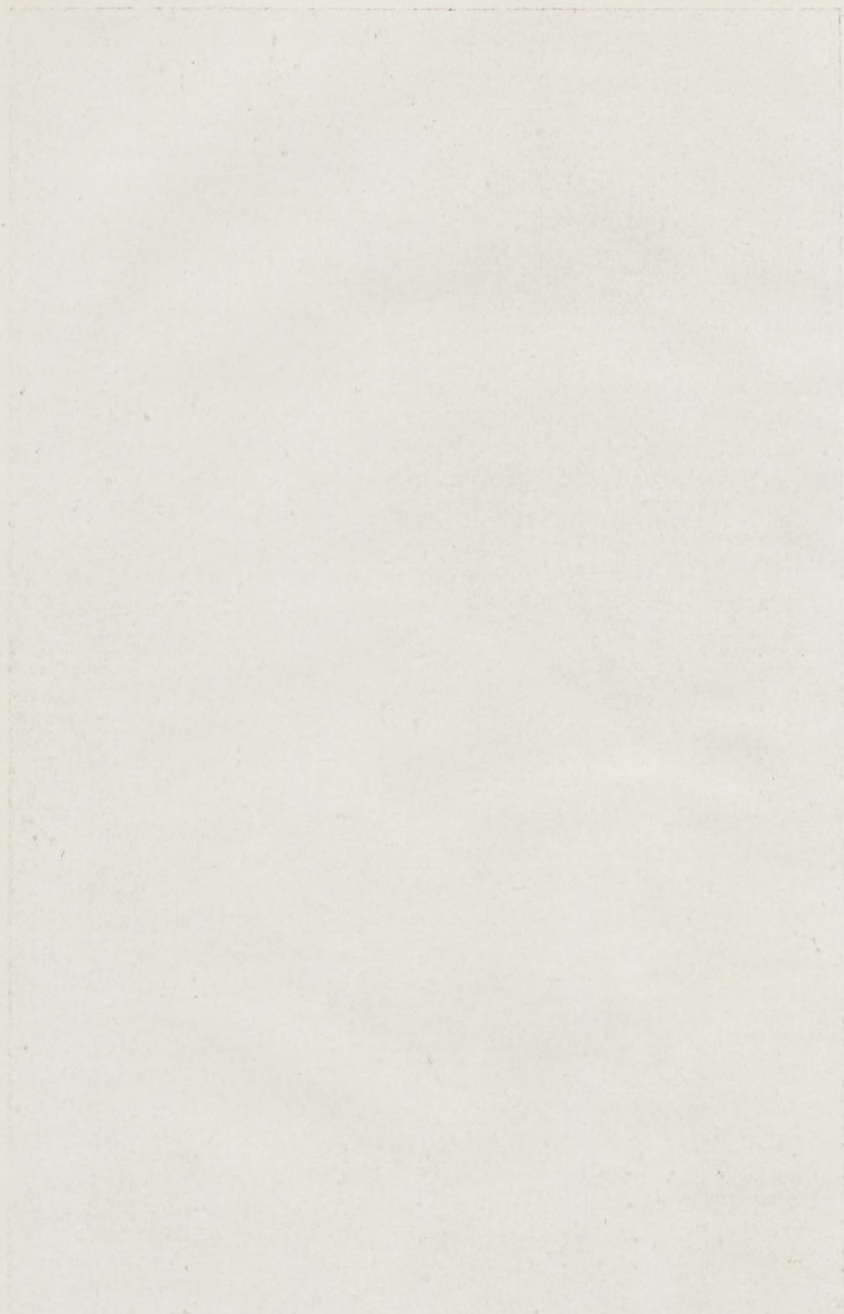
tevékenységét teljes mértékben, sőt nagyobb arányokban folytatta: az egyetemi konferenciákat, a női lelkigyakorlatokat, a katolikus nagygyűlési beszédeket, a sok egyesületi és egyéb ünnepi beszédet és előadást rendszeresen megtartotta; sőt a vidéki városokat még sűrűbben kereste föl, mint régebben. Csak 1909-ben tavaszán nyolc városban tartott tizenhárom lelkigyakorlatot, több mint száz előadással. Az egész vonalon nekilendült katolikus akció rendkívül élénk egyesületi életet teremtett; s Prohászkanak egyre növekvő népszerűsége és most már állásának dísze is lassan odaérlelte a helyzetet, hogy hovatovább alig esett Budapesten vagy nagyobb vidéki városokban egyházi egyesületi vagy kultúr-ünnep, mely őt ne kívánta volna ünnepi szónoknak. S ő elvből soha nem mondott nemet; úgy volt meggyőződve, hogy ezzel megannyi új útja nyílik apostolkodásának olyanokhoz is, kikhez konferenciás szava és írásai különben el nem jutnak. Ezért nem áttallott síkraszállni szocialistákkal és «szociológusokkal» az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszuson, és viselte a kényeskedők helytelenítését, csakhogy bizonytságot tegyen a Krisztus evangéliumának kegyelméről. Alig alakult ezekben az években katolikus szociális egyesület, mely elnökségre vagy vezérségre ne kérte volna és ne nyerte volna meg: a Katolikus Sajtóegyesület, a Katolikus Nőszövetség, Gyermekevédelmi Szövetség, Leánykereskedelem elleni Szövetség, Pázmány Egyesület, Aquinói Szent Tamás Társaság stb.

Emellett folytatja írói tevékenységét. Most már minden főnnálló és alakuló katolikus lap és folyóirat kér tőle dolgozatokat, sőt akárhányszor az épen nem katolikusok is. Ő itt is elvből nem mond nemet. Minden alkalmat megragad, hogy hirdesse annak erejét, ki minket sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott.

Szabad tehát azt mondani: a püspökség, bármily jól látható cezurat csinált is Prohászka külső élete folyásán, pályájában nem nyit új korszakot. Ő a századfordulóval az országnak lett apostola, s püspöki méltósága ennek a vonalnak irányát nem változtatta meg, csak erősebben meghúzta. Mindazáltal épen a püspökséggel kapcsolatban kitágult tevékenység és kimélyült tapasztalás Prohászka szellemi arculatán lassan-lassan előhív olyan vonásokat és előkészít olyan külső

PROHÁSZKA 1911 ELEJÉN

THE END OF THE WORLD

eseményeket, melyek már egyénisége kialakulásának új szakába vezetnek át, és így pályáján is új állomást jelentenek.

Akik kívülről nézték és nézik Prohászka pályáját, megállapíthatónak vélték, hogy abban az időben, úgy 1906—1910 közt, az esztergomi spirituális savonarolai arcán a szigorú aszkéta vonalak ellágyulnak, hogy az intranzigens reformálóból és radikális ostorozóból megértő és elnéző békéltető lett, akire hovatovább — joggal-e vagy se —, hivatkozott minden *enyhébb*, sőt lazább irány és törekvés. — Mi igaz ebből? Mindenesetre annyi, hogy Prohászka folyton táguló lelkipásztori gyakorlatában egyre mélyebben látott bele az emberi szív gyarlóságai és örvényeibe, az életnek sokszor észbontó szövevényességébe és kelepcéibe, melyek akárhányszor megejtik a jobb törekvésű lelkeket is. Hisz növekvő híre és befolyása ép a legnehezebb eseteket sodorta gyóntatószéke elé és beszéd-óráira. S így lassan eljutott oda, hova minden lelkipásztor, akit a Jó Pásztor lelke visz: szűkebbre vonta a bűnnek és felelősségnek határait, s kitágította a szerencsétlenség körét. Sokan, lélek-kezelésben megélemedett emberek fogják aláírni a tudós és jámbor Gutberlet szavát: «Nicht mehr Unwille und Verurteilung, wie in jüngeren Jahren, sondern inniges Mitleid ist das Gefühl, das mich auch dem scheusslichsten Verbrechen gegenüber beherrscht» (Willensfreiheit 2. Aufl. 457. l.). Ez azonban Prohászkanál korántsem volt a tout comprendre c'est tout pardonner elve. A bűn lángoló utálata gyöngítetlenül lobogott szívében, mint akár 20 és 25 éves korában. De egyre jobban meggyőződött tapasztalatilag is a kegyelem vezérszerepéről (l. 24, 80.); lassan határtalan türelemre és részvétre hangolódott a szerencsétlen bűnösökkel szemben, s rendkívüli esetekben nagy lelkiemberek rendkívüli eszközeitől sem húzódozott. De soha, sem szóban, sem írásban, sem tettben nem adott szabadságlevelet bármely erkölcsi vagy hitbeli szabadosagra. Istenfélő lelke nem ismert «zseni-morált, mely korlátokat nem ismer s nem ismeri az isteni mértékeket s nem méri le azokon a vágyak s ösztönök kitöréseit» (23, 294).

Az a hiedelem is visszhangra talált, hogy a valaha intranzigens «ultramontán» Prohászka «liberálissá» lett, vagy legalább liberálisabbá. Hogy ez mennyire félreismerése volt

Prohászka egész magatartásának, csattanósan igazolják azok, kik a kommunizmus utáni hungarizmusát kénytelenek voltak a régi »diberális« Prohászka frontváltozásának minősíteni. Prohászka szelleme ebben a kérdésben nyílegyenes vonalon mozog. Már első esztergomi éveiben teljes határozottsággal a liberalizmust jelöli meg mint a magyar politikai, egyházi és társadalmi életnek rákfenéjét; ezt egyre növekvő energiával és részletezéssel hirdeti, és ettől a meggyőződéstől soha egy tapodtat nem tágit. Elég evégből végigfutni a 10, 12, 13, 18, 20, 21, 22. kötetek dolgozatainak kronológiáján. Mi kelthette tehát a liberalizmus látszatát? Gondolom elsősorban az az apostoli merészség, mellyel Prohászka a missziós korok térítőire emlékeztető leleményességgel és merészséggel sokszor az ellentábor kellő közepén tűzi le a misszionáriusnak keresztes botját és kis harangját: a Napnak is ír húsvéti cikket, az Otthon-ban is föl mer szólalni, tisztulatlan törekvésekhez is van biztató püspöki szava; ő hisz a Szentlélek világjárásában, és igazi krisztusi szájalom tölti el szívét a tévelygőkkel szemben; ő aláírja Szent Ágostonnak a manicheusokhoz intézett szavát: Az vessen rátok követ, aki nem tudja, milyen keserves dolog megtalálni az igazságot. Azonban a nem katolikus és a nem keresztény irányoknak ez az igazán püspöki kezelése sohasem vált a tévedés vagy a bűn helyeslésévé. Látókörének tágulása, felelőssége és tapasztalata mezejének növekvése meggyőzte arról, hogy társadalmi és politikai téren sokszor együtt kell működni más világnézetek és irányok képviselőivel; azt a bizonyos aranyhidat, melynek Pannonhalmát Debrecennel össze kell kötnie, már akkor építette; de a dogmatikai és liturgiai téren az együttműködést, a *communicatio in sacris*-t lelke legmélyebb meggyőződésével mint a katolikus hittel meg nem férő elvtelenséget elítélte, és a gyakorlatban kényesen kerülte, és tényleg el is kerülte, mint nem sokkal halála előtt is hálás alázattal említette.

Egy harmadik elváltozás, melyet Prohászka észrevenni véltek, mélyebbre nyúlt, és ha igaznak bizonyul, aggasztóbbnak minősül: hogy világnézeti kérdésekben is elváltozott volna fölfogása, sőt hogy theologiai kérdésekben is vallott vagy helyeselt olyan nézeteket, melyek a dogma határát súrolják. Utóbb (V. fej.) megmutatom, hogy mindebből semmi

sem igaz. Most csak azt kérdem : hogyan keletkezhetett ez a hiedelem? Genezise a következő :

Prohászka az apostolnak lángoló tűzével állott neki egyre világosabban fölismert nagy hivatásának : visszavezetni Krisztushoz az eltévelyedett intelligenciát. Hisz a nagy aposztázia, melyet a XVI. századi vallásújítás hozott és a XVIII. századi fölvilágosodás megérlett, elsősorban az intelligenciát sodorta magával, és a nép lassan utána ment. Tehát a visszatérítést is itt kellett megkezdeni. Ennek a munkának Prohászka egyebek mellett két olyan akadályát látta, melyeket szerinte csak a katolikus táborban lábrakapott értelmetlenség állított föl. Az egyik az, hogy a teológia a hit és a világi tudományok érintkező felületén, nem különben a modern kultúrtörékvések és lelki igények terén több olyan pozíciót védett, melyekről az ő éles szeme meglátta, hogy egyrészt nem érintik a dogmát, másrészt nem tarthatók. Ezért a XIX. század nagy apologétáinak mintájára, a francia Duilhé de Saint-Projet és Bougaud, a német Schanz és Schell, az angol Newman nyomán az Úr igazáért folytatott harcaiban Gedeon módszerét választotta : Harminckétezren jelentkeztek harcra a filiszteusok ellen. Az Úr sokallotta : Sok a nép, több, semhogy kezére adhatnám Izrael ellenségeit. Erre elengedte azokat, kik *maguk* el akartak távozni. A megmaradt tízezerből elbocsátotta azokat, kik *neki* látszottak alkalmatlanoknak ; és a megmaradt háromszázzal bátran és győzelmesen megvívta az Úr harcát. Ezek az apologéták is a gyöngye régi érveket és a tarthatatlan szellemi pozíciókat föladták ; termékeny géniuszuk és a modern tudományban való jártasságuk szolgáltatott nekik új fegyvereket, melyekkel biztosabban értek célt. Hogy ezt az irányt elvben nem kell elítélni, egy XIII. Leó is ismételten megmutatta ; de hogy könnyen túllő a célon, az utolsó század teológiájának története bőségesen bizonyítja.

Prohászka az ő lélekmentő buzgalmában a mai embernek amúgy is merüldöző szellemi hajóját nem akarta szükség nélkül terhelni ; tehát amin a modern érzék különösen ütközött, és aminek szerinte dogmatikus jellege nem volt, azt bátran oldalt hagyta, gyermekded gyanútlanágában sokszor nem számolva a magyar közönség hihetetlen teológiai tájékozat-

lanságával és a napisajtó szenzáció-éhségével. Exegétikai kérdésekben (ember teremtése, evolúció) arra a szabadabb álláspontra helyezkedett, melyet akkor a német és francia kiváló exegéták túlnyomó része képviselt, amelyet azonban nálunk motívumaiban és dogmatikai jelentőségében még a teológusok is alig méltattak; történelmi kérdésekben bátran különböztetett az egyházban a változhatatlan isteni és a változó-kony emberi elem között, és a kritikának habozás nélkül koncessziókat tett ezen a területen megcsontosodások, formalizmus és visszaélések tekintetében.

Továbbá: amint lelkipásztori tapasztalatának növekedtével nőtt benne a modern psziché konkrét ismerete, a mai hitetlenség és egyetemes aposztázia főokát kezdte az újabb szellemnek abban a tendenciájában látni, hogy mindenestül absztrakcióknak, ideológiáknak hódol meg, melyek a valóságok világától, az élettől elvonják és egy festett világba rögzítik, és így elzárják útját a gyakorlati hitvalló keresztény élettől, mely végre is nem ideológia, hanem élet. A modern léleknek olyan diagnózisa ez, melyet korunk lelkének nem kisebb ismerője, mint Foerster, tőle függetlenül ugyanabban az időben ugyanúgy állapított meg.

Prohászka ennek a döntő megállapításnak mindenekelőtt levonta gyakorlati következtetését. Kezdte hirdetni az életnek, a megélésnek elsőbbségét az ismeréssel szemben; egyre gyérebben vette elő a régi érveket, teljesen kiérett génuszának megfelelően egyre inkább tolta előtérbe a nem érvelő, hanem a közvetlen tanúságtevő bizonyosságot, a tulajdon átéléseinek a hallgatóságba való belelehelését. Vegyük hozzá, hogy az ő hallgatóságát többnyire a teljes hitközömbösségből vagy éppen hitetlenségből kellett kiemelni; tehát a vallásos élet alapvető, egyetemes témáit kellett megpendítenie: a lélek Isten-vágya, másvilág, bűn, felelősség, bensőség, teljesebb élet stb. A speciális katolikus témák így időnként háttérbe kerültek. Ez mind együttvéve avatatlanokban vagy sanda szemű kritikusokban kelthette azt a gyanút, hogy új igehirdető állott elő, annyiban is új, hogy amint a fölülletes újságírók mondogatták, nem a régi dogmatikus hitet hirdeti.

Végezetül pedig egyénisége, korából messze kimagasló szelleme egyre határozottabban nyitott rá, nem reflektálva,

hanem a benne élő immanens törvény erejében a nagy *génusz-nak hivatására*: adni önmagát úgy mint Isten a teremtésben és kegyelem által őt megalkotta, követni a csillagát kicsinyes pedagógiai melléktekintetek és alkalmazkodások nélkül. A génusz-nak e sajátos hivatása fölött azonban sajátos végzet felhője borong. Az egyéniségnek saját törvénye szerinti kifejtőzése és önadása még oly mélyen lelki, fegyelmes, alázatos és egyházas embernél is, mint Prohászka, vezethet ütközésekre és bonyodalmakra, ha nem talál adekvát hallgatóságra. S ez neki sem adatott meg, legalább nem az egész vonalon. Lelkes bámulóinak, őszinte tisztelőinek és követőinek tábora folyton nőtt; de nőtt azoknak a kiskaliberűeknek és élősdieknek is a száma, akik szívesen sütkéreztek, ragyogtak a napon, és árnyékában kerestek a maguk gyarlóságai, idétlenségei és kiforratlanságai számára menedéket. Ezek a kicsinyes emberek akárhányszor a maguk torz lelkének homorú-domború tükrén torzra vetítették a prohászka gondolatokat és akarásokat. Az ilyen hivatlan hívek a legalkalmasabbak arra, hogy hitelt rontsanak; kivált ha akadnak, kik ezt szívesen látják és segítik.

És Prohászkanak is akadtak ellenfelei, sőt *ellenségei*. Hogy-hogy? Hisz bizonyos, hogy ő a keresztény felebaráti szeretetnek még finomabb követeléseit ellen sem vétett; őszintén tisztelte az embereket, jót akart, és ha lehetett, jót tett, fegyelmezettségét és lelkiségét belevitte az emberekkel való érintkezésébe is, alázatosan, fegyelmesen vette alkalmazkodásaikat is, és egész ambícióját abba helyezte, hogy Isten országa terjedjen és a lelkek Krisztushoz térjenek; hirt, elismerést, érvényesülést nem keresett, mások efféle törekvéseinek útjában nem állt. Honnan tehát az ellenség?

Hogy a legszentebbnek is akadnak gáncsvetői, sőt hóhérajai, annyira egyetemes történeti jelenség, hogy szinte a Gondviselés titkos törvényének, a *mysterium iniquitatis* egy elemének kell tartanunk. Többek közt nyilván az a hivatása, amit Szent Pál úgy fejez ki: Ne *superextollar super id quod sum, datus est mihi stimulus carnis, angelus satanae* (2 Cor. 12, 7). Meglepő lenne, ha Prohászka a sátánnak ez a küldötte, aki végre is Isten eszköze, elkerülte volna.

Egyébként ellenlábasai különféle táborokból kerültek ki.

A legérettebb és legnépesebb csoport a kiábrándultakból toborzódott. A csodaváró és kurta lélegzetű magyar psziché hamar lángba borul; de mikor aztán már megszokta a nagyságot, melyért előbb kész volt vért és életet adni, ha új csodát már nem lát, napirendre tér, sőt adja a kiábrándultat, hogy ezzel is igazolja a régi ember kerékvágásába való visszazökkenését. Prohászkanál is régi bámulók, kiknek azonban «gyökerük nem volt», kezdték kifogásolni: miért hagyta ott a spirituálisságot, miért lett püspök, miért nem a régi aszkéta és ellenzéki harcos, miért megy a vámosok közé, s miért nem tartja távol magától a nőket.

Ebben az utóbbi kérdésben Prohászka magatartása kristálytisztá az emberismerő előtt. Prohászka a nőket mint Szűz Mária nemének képviselőit és mint Isten teremő titkának hordozóit érintetlen szűzies lelkének egész finom lovagiaságával és géniuszának mélységével tisztelte, és évtizedes kemény aszkézisben meggyökerezett fegyelmezettséggel állt azokkal szemben, kik akár kínjukban, akár gazdagságukban fölkeresték, már a századforduló óta; finom és beleérző szeretete az ő különleges nehézségeiket másoknál jobban megérezte, s érzelmes, gyöngéd áhítatossága a buzgóknak lelki-életét másoknál jobban megbecsülte. De csak az önmagát megjellemző alantasság meríthette mindebből azt a szomorú bátorságot, hogy Prohászka nevét kapcsolatba hozza oly inszINUÁCIÓKKAL, melyektől ugyan aligha marad óva a nagyobb nyilvánosság előtt élő pap, miként azt egy Boldog Seuse Henrik példája is mutatja, melyek azonban akárhányszor kínosan élénk visszhangra találnak ott is, hol a «castis omnia casta» elve értelmében mást lehetne várni. Akiben csak némi mélyebb konkrét emberismeret van, és aki a maga kudarcainak objektíválásával a női és papi erénybe vetett hitében hajótörést nem szenvedett, az pl. a naplók áttanulmányozása után nem maradhat kétségben, hogy Prohászka e téren a legszigorúbb katolikus eszmény magaslátán járt. Legintimebb jegyzetei, néhány fönnmaradt gyónási följegyzése pozitív bizonyosságát adja annak, ami előttem merőben karakterológiai meggon-dolás alapján sem volt soha kétséges: Prohászka a hatodik parancs terén nemcsak külsőleg, hanem belsőleg sem követett el élete folyamán halálos bűnt.

Akik ezt nem érezték meg valami okból, hanem Prohászkanak a lelkek üdvéért és a Krisztus egyházának jövő diadaláért való véres verejtékezését és titáni harcát épen csak arra tartották jónak, hogy fölületes társas életüknek napi témáját vegyék róla, azok a Heródesek frivolságával és a páholyban ülő cirkuszi közönség lorgnettező szívtelenségével szóttékfonták a pletykákat, a dilettánsok veszedelmes felületességével bírálgatták módszereit, szedték ízekre meg nem értett gondolatait, és kritizálták összefüggéseikből kitépett és eltorzított mondásait. Ezek a pletyka-theológusok és egyházi kávénénik nem kis mértékben járultak hozzá annak a csomónak összebogozásához, mely nemsokára Prohászka lelkét oly fájdalmasan összeszorította.

De a legsúlyosabban számbaveendők mégis azok voltak, kik Prohászkaiban egyenest veszedelmes embert láttak. Ezen a ponton találkoztak jóhiszemű fanatikusai minden réginek és elvi ellenzői minden újnak, kiknek nem fáj a korok és lelkek vergődése, mert ők már rég a sátánnak adták át ezt a világot, és nem érzik a kötelezettséget, hogy ennek a kornak és ezeknek az embereknek is hirdetni kell az üdvösség evangéliumát, és ami velejár: olyan nyelven, melyet azok megértenek; emberek, kik elmulasztották nehéz, sűrűvérű temperamentumukat teljesen kegyelembe oldani, és most buzgóságra magyarázzák, mikor bennük szenvedély dolgozik (Kempis II. könyv 5, 1). Hozzájuk csatlakoztak aztán akárhányan a beati possidentes táborából, akiket a prófétának sokszor érdes szava és az apostolnak törtető buzgalma megzavar részint lelki nyugalomukban, részint pedig abban a biztonságban, mellyel társadalmi és vagyoni helyzetük gyönyöreit élvezik. Aki oly energikusan hirdeti a szociális felelősséget, különösen a vagyoni, állásbeli és született előkelőség szociális felelősségét, az alsó osztályok emberi jogait s a kapitalizmus erkölcselenségeit mint Prohászka, az természetesen nem mindenütt szívesen hallott próféta; s nemcsak Ferenc József neheztelt meg a «Tulpenbischof»-ra. S végül akadtak azok közt, kiknek elsősorban volt okuk hálásnak lenni Prohászka áldozatos restaurációs munkájáért, akik nem jó szemmel nézték egyre növekvő befolyását, tekintélyét és népszerűségét, melyet ő nem keregett, mely azonban követte mint napot az árnyéka. Hiszen

«invidia etiam sanctos adussit», mondja Szent Ambrus. Mindezeknek malmára látszott hajtani az a mozgalom, mely X. Pius pápaságának derekán az egyházban kezdett határozott irányt venni, melyet integralizmusnak neveztek el. XIII. Leo pápa nagyvonalú kultúrprogrammjában a kor tévedései meg vannak ugyan világosan jelölve és bélyegezve, azonban a problémák és föladatak többnyire teljes méltánylásban részesülnek. X. Pius pápa visszatér nagy névelődjének IX. Pius föladataköréhez és azt tágítja. A pozitív egyházi munka teréről energikusan a belső vallási életnek ápolását jelöli meg, kifelé pedig a specifikusan katolikus érdekek és szempontok kompromisszum nélküli érvényesítését, az ellenkező áramlatokat és tévedéseket pedig keményen megbélyegzi. XIII. Leo programjának ez a szükséges kiegészítése joggal egyik főfeladatának ismerte föl annak az iránynak a leküzdését, mely az egyházba is be akarta csempészni a modern bölcselő szellem legsúlyosabb tévedéseit, az agnoszticizmust, relativizmust, pszichológizmust és historizmust. Ezeket a tévedéseket tételesen elítélte 1907-ben a Lamentabili dekrétum modernizmus néven. Tudva van, hogy ez az elnevezés teológiailag tájékozatlan embereket, többek közt a főnt jellemzett hivatlan magántheológusokat is arra csábította, hogy ami modernnek látszott, arra mindre ráhúzzák a modernizmus sablonját és ráolvassák verdiktjét. 1910 körül aztán részben a modernizmus ellen foganatosított gyakorlati rendszabályok nem szándékolt folyományaként, részben pszichológiai motívumokból megszületett az az irány, mely magát integrális, vagyis egész, igazi katholicizmusnak nevezte, mely meggyanúsított mindent, amit az integrálizmus képviselői nem tudtak elhelyezni sablonjaikban, mely a pápai tekintély rosszul értelmezett védelmében lefitymált minden egyéb egyházi tekintélyt. Ez aztán biztatást adott felelőtlen elemeknek is arra, hogy ítéletet üljenek a legérdemesebb egyházi emberek és törekvések fölött, ha nem találkoztak tetszésükkel.

Igy állott elő az a történeti helyzet, melyben Prohászka életének következő szaka egy súlyos *egyéni* megpróbáltatással kezdődött. A világtörténet fordulása, a háború hozta aztán magával, hogy életének ez az egész szaka megpróbáltatások jegyében folyt le.

Feb. 11

A reggel 6. órában voltam a pápa ravatalanál. A nép folyton tolong
az egyházban. A bemenetnél az olt. szentély kapujáig a kormány katonái
két sorban utaztattak lepernek, hogy a sorok nem legyenek főtartak. Nem
tudom mintha az emberi sor változatos legfeljebb kombinációja
látom magam előtt. A főnök, ki az egész Itáliát ellátta
s egyenlően is mindig megvált bár kisebb területet, melyet Italia
magának nem vett, most a kormány katonáitól iratották.
Ő ki élve s hűghatlan nőt vett a helye s a betöltésével a kő,
most mindegy megközelítették az időből.
A pápa romjai romlás, ma is a szentély. A kő a kő a kő

Kedves Türelmes Úr!

Hősnőm kezébe s a másik két s.
inval, hogy konformitással leir-
ták. Fogadják a kőből minden egy-egy
példányát.

Haradnam nagy türelmes híve

1892. 11. 4.

Prohászka György

PROHÁSZKA KEZEIRÁSA 1878-BÓL ÉS 1902-BÓL

Ki állhatna megint az eucha-
risztikus Krisztus az áldozati egy-
ezsestől méltó kepel? Ki bima-
dósítja a kepel, hogy a ment-
sítésben az imádkozó és engesztelő
Krisztusi áldozat mely bűn-
mai kömpölygnek, és mely ára-
mai az engesztelésnek és tisztulá-
sának fogadják át a világot?

V.

Megpróbáltatások között.

1911-ben júniusban Prohászka ezt írja naplójában: «Kerseres hónap! 11-én kézhez vettem egy kis nyomtatványt; nem tudom, ki küldte; alighanem a nuncius. Kinyitom, hát mintha tiszta kék égből a villám csapott volna belém: olvasom, hogy indexre kerültem...» (23, 215). Tehát váratlanul érte Prohászkát, miként híveinek már akkor óriás táborát, hogy az index-kongregáció 1911 június 6-i határozata a tiltott könyvek jegyzékére helyezte három művét: Az intellektualizmus túlhajtásai 1910 (76 lap; 1910 április 10-én föl-olvasott akadémiai székfoglaló); Modern katolicizmus 1907 (71 kis oktáv lap; Hitvédelmi füzet a Szent István-Társulat kiadásában); Több békességet (Egyházi Közlöny 1910 karácsonyán megjelent ünnepi cikk; lásd Acta Apostolicae Sedis III 278).

Biztos, hogy ő maga ilyen lehetőségre sohasem gondolt. Mikor mint fiatal püspök 1906-ban Samassa egri érseknél tisztelgett, ez azt mondta neki: én önt indexre tétetem; s erre ő önérzettel azt felelte: ezt szeretném én látni! Hisz annyira az egyházban és az egyházból élt! A régi erővel és ifjú gyöngédséggel égett lelkében az egyháznak az a lobogó szeretete, melyet a római hét év alatt magába szívott; biztos volt teológiájában, melyet Szent Péter védőszárnyai alatt tanult, abban az intézetben, melyet fönt és lent az orthodoxia fellegvárának tartottak; szívének minden dobbanása az egyháznak szólt, s az egyházból, annak életforrásaiból táplálkozott: hittitkaiból, szentségeiből, eucharisztias áldozatából, áhitatából. Az is kétségtelen, hogy Prohászka egyházéleti törekvései, amelyeknek írott bizonyosságai a Sion-ban és Esztergomban megjelent dolgozatai (20 21) meglepő összhangban vannak X. Pius egyházéleti programjával.

Hogy ebben a kérdésben olyan álláspontra tudjunk he-

lyezkedni, mely Prohászkaival szemben is az igazságot és köteles méltányosságot, az egyház iránt is a gyermeki kegyeletet s tiszteletet sértetlenül óvja, mindenekelőtt eszünkbe kell vennünk, hogy úgy amint a Tridentinum megalkotta a tiltott könyvek jegyzékének fegyelmét, és amint százados gyakorlat azt kifejlesztette, indexre kerülhet egy írás vagy azért, mert tévedések vannak benne; vagy azért, mert nem tartalmaz ugyan kifejezett tévedéseket, de még le nem zárt vitás kérdésekben olyan álláspontot képvisel, melyet az egyház nem tart veszélytelennek a lelkek üdvének szempontjából, amennyiben fölös nyugtalanságot és zavart okoz, avagy a helyes theológiai megoldás megérését késlelteti; vagy végül az írás nem tartalmaz sem tévedést, sem vitás kérdésekben kevésbé bölcs állásfoglalást, hanem magában véve helyes vagy igaz dolgokat olyan hangon vagy módon, vagy időben és környezetben mond el, melyek súlyos félreértésekre vagy lelki károokra adnak alkalmat.

Minthogy állandó gyakorlat értelmében az index-kongregáció nem szokta közölni határozatainak okait, nevezetesen a kifogásokat, szabad a szerzőnek és másoknak is, ha csak nem szólnak komoly okok ellene, adott esetben a kedvezőbb eshetőséget föltenni, vagyis a fönti második vagy épenséggel harmadik eshetőséget. Ebben az értelemben a tanító egyház iránti föltétlen odaadással és engedelmességgel Prohászka jegyzékbe-vételének közvetlen okát a következőkben kell keresnünk.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy nemcsak a dogmákban, vagyis az előterjesztett hitigazságokban, hanem mindabban, ami a Vaticanum szerint a tévedhetetlenség körébe tartozik, és amit a theológusok egyetértése annak vall, Prohászka fönntartás, elmagyarázás nélkül és hiánytalanul vallotta a katolikus álláspontot. Összegyűjtött munkáinak kiadója épen ebből a szempontból tüzetes vizsgálat alá vette egész hagyatékát, és nem talált egyetlenegy olyan tételt vagy tanítást, melyre az általában felsorolni szokott tizenegy egyházi cenzura első ötjének bármelyikét rásűthetné. De találkozott nem egy kevésbé szabatos vagy kevésbé óvatos fogalmazással, melyeket a theológiai járatlanság félreérthetett; amint az az említett kiadás jegyzeteiből kitűnik. Továbbá

szállongó hiedelmekkel szemben azt is a leghatározottabban kell nyomatékozni, hogy Prohászkanak nincs semmi néven nevezendő ezotérikus, vagyis magánkörre szorítókozó és a nyilvánosan képviselt hivatalos theológiával ellenkező magán-theológiája, mintha mást vallott volna az ember, és mást a pap és püspök. Legintímebb följegyzései pozitív bizonytságot szolgáltatnak, ami különben már karakterológiaiilag is bizonyos: Prohászkanak minden legtitkosabb gondolata és lélekmozdulása is katolikus; minden ízében katolikus az áhítata is. Joggal mondhatta: «In Ecclesia catholica loquebatur et ideo catholice intellegebatur». Szent Ágoston Aranyszájú szent Jánosról való szava szerint félni nem tudtam, hogy itt baj lehet; dehát lett» (23, 219). «Én a magam részéről tudom, hogy az egyházi tant soha sehol nem tagadtam» (23, 245).

S mégis, ő is hibás volt a fájdalmas eseményben, amint nagy alázattal megvallja: «Elismerem, hogy van abban a füzetben (Az intellektualizmus túlhajtásai) sok egyoldalú megjegyzés; több mondat, melyet kár volt oly élesen kifejezni, s kellett is volna félreértések elkerülése végett másképp fogalmazni» (23, 219). Jóllehet az Officium aktái hozzá nem férhetők, mégis általános theológiai meggondolás alapján úgy gondolom, főként három dolog volt, ami kifogás alá esett:

Először és legfőképp valószínűleg Prohászkanak olyan kijelentései, melyek a Genézis első fejezeteire, az embernek, főként a nőnek közvetlen isteni teremtésére, a profán tudomány és a theológia viszonyára vonatkoztak. Efféleket ő már a Föld és ég-ben hangoztatott, amiért különösen P. Tomcsányi támadta is (lásd 4, 75). Röviden és programmszerűen összefoglalta mégegyszer a Modern katolicizmus-ban (43. kk.). Tudni kell ugyanis, hogy abban az időben vívta az egyház súlyos harcát ama sarkalatos tanításáért, hogy a szentírás mindenben az igazságnak abszolút tanítója; s ebben a harcban dogmatikusok és exegéták egyaránt véreztek, s még olyan emberek is, mint Hummelauer S. J. és Lagrange O. P. majdnem elvéreztek. A tanító egyház központi szervei aggódó gonddal kísérték ennek a harcnak minden fázisát; már XIII. Leo pápa jónak látta külön biblikus bizottságot szervezni, hogy ezekben a kényes kérdésekben irányítást adjon. Nyíltan meg kell mondani, hogy Prohászka abban az

időben már annyira lázas apostoli tevékenységben volt, hogy a theológiai helyzetnek ez újabb alakulatát már nem kísérté tüzetesebb figyelemmel. Az ő nyugodtabb tanulmányozási lehetőségeinek idejében a szabadabb állásfoglalás theológiai-lag még kiofgás alá nem esett. A harcok folyamán azonban egyre világosabban kitűnt, hogy ezek a szabadabb fölfogások, főként az ember eredetét illetőleg nem jól egyeztethetők össze a szentírás igazmondásáról vallott katolikus dogmatikai alaptanítással. S Prohászka, aki a szorosan dogmatikai kérdésekben, még a vajúdókban is, csodálatos biztonsággal igazodott el, pl. Krisztus emberi tudásának nehéz kérdésében (lásd 15, 293), itt nem ismerte föl világosan a theológiai álláspont fejlődését és nem gondoskodott eléggé ennek érvényesítéséről. Ma már nem lehet teljes biztonsággal fönn tartani azt a nézetet, hogy az embernek és külön a nőnek teremtéséről szóló szentírási részeket nem kell szó szerint venni (lásd 4, 257—258). Hogy ez a titáni szellem is megfizette az emberi korlátoltság adóját, azon legföljebb az ütközik meg, aki nem eszmélt rá, hogy a legnagyobb ember is ember, és hogy ezért kellett az Úr Krisztusnak az ő evangéliumát az egyházra bízni. Nincs ember, a legzseniálisabbat sem véve ki, és nincs iskola és szerzet, mely egymagában biztosítani tudná a katolikus igazság teljes és sérthetetlen fönnmaradását.

A jegyzékbevételnél a kortársak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak annak, amit Prohászka az intellektualizmus túlhajtásairól mondott. Nincs kizárva, hogy a hivatalos tárgyalásnak is ez állott homlokterében, amennyiben a modernista agnószticizmusnak látszott a malmára hajtani. Ma közel két évtized távlatából ezt a kérdést már sokkal nyugodtabban ítéljük meg. Prohászka különösen akadémiai székfoglalójában erőteljes kifejezésekkel marasztalja el az intellektualizmust és kicsinyléssel szól a fogalmi megismerés értékéről; mégis bizonyos, hogy amely tételekkel az egyház a merőben természeti elmének metafizikai teljesítő képességét hangsúlyozta (Denzinger: *Enchiridion definitionum* n. 1801 2072 1650), azokat Prohászka mind fönn tartás nélkül aláírta volna. Hiszen Isten létét külön könyvben bizonyítja a bölcselő elméből (1), a halhatatlanság metafizikai bizonyításával még a

Diadalmas világnézetben is találkozunk, az akarat szabadságát ésszel nemcsak megismerhetőnek ítéli, hanem tüzetesen magyarázza is (14, 147).

Amit ő erről pozitív értelemben akart mondani, az nem volt más, mint amit a misztikusok minden korban tanítottak, amit Kempis úgy fejez ki: «Mi haszna a Szentháromságról nagyelmésen vitatkoznom, ha azután a Szentháromságnak nem kellek», és amit a lelkek vezetői különösen fáradt, dekadens korokban, minő a mienk is, lépten nyomon kénytelenek tapasztalni: *La raison sans cesse raisonne et jamais n'a guéri personne.* Ezt ismételten is világosan kifejezésre juttatja: «Kifelé az absztrakciókból! Érintkezni, élni az egész vonalon a valóság életét, való célok felé törni; a valóságokon, «an der Wirklichkeit», a realitáson, annak jó megfogásán, kezelésén erősíteni a lelket» (23, 219). «Ah, szent Communio!... Nem érti, aki nem éli. Csak az tudja, aki érzi. Nem is tudja, — mit fogalmak matricái! — ha nem éli; ő az, az az élő ő. Ah, Jesu mi... Jesu quem diligo, in quo vivo» (266). «Valamit kimélyíteni csak az tud, aki megéli, akinek új megtapasztalásai vannak pl. Istenről, lélekről. Nem hogy új tételket nem találhat föl, azt teheti; de nem terem új meglátásokat» (287). S jóval később még határozottabban: «Csofálatos preokkupációm: a nagy valóságok meglátása és megérzése. Azt szeretném, hogy nagyságukban, újságukban, imponáló fölségükben omoljanak rám. Ahogy megérzik némelek a földben a vizet, a szenet, az ércet, azok sugárzatát, úgy érezze meg a lélek a nagy realitásokat: Istent, lelket, túlvilágot» (24, 158).

Ami ellen óvást emelt, nem volt más, mint az a megszéltében elterjedt és még pedagógiánkat is vészesen befolyásoló hiedelem, hogy az elméleti ismeret kimeríti a valóságot, és az efféle ismeret elsajátítása már megoldja az élet nagy kérdéseit. Ostorozta azt, aminek ijesztő példáit látta a szociáldemokrácia ideológiájában és a modern filozófiákban, illetőleg a hitetlenné vált tudomány pöffeszkedésében, amint azt ő maga is világosan kifejti (23, 217). Tagadhatatlan, hogy a fogalmi megismerésnek — nem ismerő, hanem élet-értékét alábecsülte; nem gyakorlatban, hisz semmivel sem tudott és tanított kevesebbet, mint az «intellektualisták»;

sőt!... hanem elméletben; ismeretelméletének itt egy érzékeny gyöngéje mutatkozik. De nem egy félreértést elkerülhetett volna, ha határozottan hangsúlyozza, — amint 1911 után csaknem minden egyes alkalommal teszi — hogy nem az értelemnek a metafizikai alapigazságok megismerésére való képessége ellen harcol ő, hanem a vértelen és önkényes modern ideológiák ellen; s nyilván jobb lett volna nem az intellektualizmus túlhajtásáról beszélni, hanem ideológizmusról vagy doktrinérizmusról. Mivel azonban akadémiai székfoglalójában ezeket a körülbástyázásokat és fönntartásokat elmulasztotta, fölfogása könnyen agnoszticizmusra és pszichológizmusra volt magyarázható; s mivel pozitív tana, melyet ő az absztrakt doktrinériséggel szembe állít, még akkor nem öltötte azt a határozott és átdolgozott formát, melyet utolsó Élet-cikkeiben (lásd 8 19 25), az Élet kenyérében és a kommunizmus utáni naplókban mutat, az élményszerűségnek, megélésnek egyoldalú hangoztatása azt a gyanút kelthette, hogy a Lamentabili dekrétumban elítélt pszichológizmusban leledzik. Összes ide vonatkozó gondolatainak és szempontjainak genetikus föltárása hálás föladat és értékes adalék a bölcsellettörténet számára. Itt még csak azt a történeti tényt kell konstatálni, hogy mikor akadémiai székfoglalóját tartotta, Bergsont még nem ismerte. Tanításának egyetlen forrása akkor még lelkipásztori tapasztalata volt, melyre kifejezetten utal is (14, 182; 23, 215).

Talán inkább az index-kongregációtól követett pedagógiai irányelvek szerepeltek a «Több békességet» című kis cikknek és a Modern katolicizmus ama kitételeinek kifogásolásánál, melyek az izzó temperamentumú apostolnak türelmetlenségével szólnak bizonyos egyházi körök nehézkességéről; hogy nem akarják megérteni a kor követeléseit, nevezetesen a szociális problémák vajúdasát, hogy bizonyos történeti, de korántsem isteni alakulatokhoz való merev ragaszkodással útját állják az egyház intenzívebb térfoglalásának. Prohászkat ezeknek a követeléseknek hangoztatásában az egyház szeretete hevítette, forró, kényes, nagyarányú szeretet, melyről bajosan alkot fogalmat a kispolgári mértékesség. Az ilyen szeretet igazságtalanná vagy legalább kíméletlenné tud válni; és így érthető, ha a harcokon kívül álló, messzenéző, elveket védő egyházi ellenőrzés óvást emel.

Már nem érhető ily könnyen, hanem későbbi történeti vizsgálathoz föladata megállapítani, miért esett Prohászka oly szigorú eljárás alá, mikor XIV. Benedeknek akkor még teljes érvényben levő előírása szerint az író, aki buzgó, egyházas, sőt szentéletű ember hírében állt és püspök volt, előzetesen figyelmeztetni kellett volna és a veszedelmeseknek ítélt könyveket esetleg csöndesen visszavonatni. Történeti kutatásra vár a közvetett indítékok földerítése is. Hisz tudva van, hogy az index-kongregáció nem magától jár el, hanem följelentésre. Valószínűnek kell tartani, hogy a Pascendi enciklika értelmében föllállított esztergomi vigilantia-bizottság hivatalból is eljár.

A jegyzékbevétel magában véve egyáltalán nem az a nagy dolog, amivé korunk szenzációhajhász fölületes illuzionizmus fölfújta. Története, melyet Hilgers, Prohászkanak volt germanikus társa írt meg, sok neves egyházi férfiúról, bíborosokról is tud, kiknek művei legalább egy időre rajta voltak; és ez nem volt akadály arra, hogy az egyház továbbra is nagy bizalmával, sőt kitüntetésekkel meg ne tisztelje. Az utóbbi évtizedekben azonban, különösen Fogazzaro Santojának esete óta a folyton szenzációkra leső sajtó és dologtalan fölületes olvasóközönsége rávetik magukat egy-egy ilyen esetre; nem törődnek vele, hogy itt szívek vérzenek az emberi végességgel velejáró tragikumok ütközőjében; a nyilvánosság elé rántják, ami az egyháznak és az érdekeltnek belső ügye; liberálisok fölöltik a szabadság- és zseni-kultusz tógáját, és keverik a katolikus közvéleményt, sőt fölveszik a kísértőnek maszkját, és kellemetlenkednek az érdekeltnek.

A magyar katolikusokra nagy dicséret, hogy rendkívül tapintatosan viselkedtek. Legtöbbje rajongással, vagy legalább mélységes tisztelettel övezte alakját; még a kevésbé érdekeltek is fájdalomosan latolgatták, hogy emberemlékezet óta épen Prohászka az első magyar író indexen. Mindamellett egy pillanatig sem estek kísértésbe a szentszék iránt tartozó katolikus kegyeletnek és engedelmességnek ellenére tenni. Mintha föléledtek volna régi nemes magyar hagyományok Nagy Lajos nápolyi hadjáratának idejéből, amikor még kényesebb helyzetben pillanatra sem tévesztette szem előtt a katolikus magyarság, mivel tartozik Szent Péter utódjának.

Ezt a magatartást nagyon megkönnyítette maga a dekrétummal sujtott püspök, aki habozás nélkül őszintén alávetette magát; az *Acta Apostolicae Sedis* (IV 57. l.) 1911 jún. 13-i kelettel közölte, hogy «*laudabiliter se subiecit*». A püspöknek fegyelmezett, alázatos és bölcs magatartása lassan elnémitotta azt a sápítózást és huhogást is, mely tisztulatlan emberek táborából most elővakodott. A szenzáció várakozásait nem elégítette ki, interju-vadászok elől kitért, a katolikus nyilvánosság előtti enunciaciója is abban a felsőbbeséges fináléban csendült ki: «Az ember megteszi a kötelességét, és aztán elviseli, ami hegyébe jön a kötelességnek». Ilymódon híveinek nem volt nehéz teljesen összhangba hozni az egyház feje iránti őszinte hódolatot a szellemi vezérük iránti rajongó tisztelettel és szeretettel. Ennek országos méretű kifejezést adtak 30 éves írói jubileuma alkalmával; ezt azok az irodalmi társaságok rendezték, melyeknek vagy elnöke, vagy lelke volt; tették ezt olyan katolikus kegyelettel és tapintattal, hogy az ünneplés minden volt, csak az nem, aminek egy megkésett álneves írat (Felix Tátrai: *Mehr Klarheit*, Graz, 1913) minősíteni akarta: tüntetés a szentszék dekrétuma ellen. Maga X. Pius pápa másképp ítelt. Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök, Prohászkanak az esztergomi időből odaadó híve, ezekben a nehéz időkben is nobilis jellemességgel mellette állt, és egyengette számára egy római audiencia útját. Prohászka 1913 szeptemberében megjelent a szentatya előtt, kifejezte sajnálkozását és fiúi hódolatát. A pápa igen kegyesen fogadta; már előbb saját kezű ajánlással arcképét küldte meg neki bizalma és jóindulata jeléül. Persze nem mindenki járt a szentatyának atyai nyomdokain; nemcsak a főntemlített álneves író nem; Samassa egri érsek külön pásztorlevélben óvta híveit Prohászkanak nemcsak tiltott, hanem összes írásaitól; az épen akkor megüresedett kalocsai érseki szék betöltése körül megindult hivatlan akciók és aktorok az ő komolyan szóbaejtett jelölése ellen bőven és kíméletlenül kiaknázták az esetet.

Maga Prohászka hű maradt ahhoz az elhatározáshoz, melyet első fájdalmában tett: «*En mindenütt csak csitítottam a lelkeket és hivatkoztam más megindexelt exemplárisokra is; és egyáltalában föltettem magamban, hogy*

épen úgy dolgozom, konferenciázom, lelkigyakorlatozom ezentúl is» (23, 219). Megtartotta egyetemi-templomi konferenciáit; dicsőséggel képviselte a magyar katolikusokat 1912 nyarán a bécsi eucharisztikus világkongresszuson; nagy energiával folytatta fehérvári híveinek gondozását, sűrűn járt Budapestre, hol a központi szeminárium kis vendégszobájában egymásnak adták a kilincset a legkülönbébb vagású emberek, akiket az ő beszédjei vagy írásai vagy híre fölébresztett, és kik teljesebb keresztyénységet áhítottak; továbbá az élet és a lélek tragikus szövevényeibe beleakadt emberek, akik csak tőle vártak és többnyire kaptak szabadulást és életet.

Ebben az időben alakul ki végleg a *gyóntató és lelkiorvos* Prohászka. Fölkeresik az országot minden tájáról, sőt külső országokból is hajótöröttek, megroppant lelkek, kikben még nem aludt ki a krisztusi élet tisztább vágyának utolsó szikrája, de akik rég lemondtak arról, hogy fölébe kerekedjenek körülményeik vagy önellkük terhének. Ő a legtöbbje számára újra megnyitotta a kegyelem kapuit. Hánytól lehetett hallani már akkor: Prohászka-ból élek; neki köszönhetem a hitemet. S evégből akárhánynak elég volt egyszer egyéniségének közvetlen varázkörébe kerülni. Sokan jártak úgy, mint az az egyetemi orvosnövendék, aki azt mondta: sokszor nem értem beszédét, de mikor látom és hallok, megérzem, hogy igaza van; és ez nekem elég. Ismertem olyant is, akit a modern élet és fiatal vére válságba hozott; hogy ismét helyrezökkenjen, ahhoz elég volt neki jelen lenni Prohászka egy miséjén. Hányat óvott meg a kétségbeeséstől és annak ma szokásos végső jelenetétől! Hány konok, megrozsdásodott lelket mentett meg a halálos ágyon az örök életnek! A fehérvári papok tudták, hogy ha makacs beteggel nem boldogulnak, a püspöknek kell szólni; ő különben is számon tartotta főként azokat az intellektueleket, akiknek lelkét az utolsó emberöltő liberalizmusa kiszárította. S alig volt rá eset, hogy akiket ő megkeresett, szentségek nélkül haltak volna meg.

Mi volt a titka? Mindenekelőtt az a krisztusi irgalom és részvét, mely az elvi határozottság megóvása mellett teljes megértéssel volt a konkrét helyzet és lélek iránt; határtalan gyöngédséggel és bensőséggel tudott megérteni, együttérlni,

és aztán alig sejtett lelki mélységekből belesuttogta és lehelte a szenvedőkbe a vigasztalást, biztatást, megtanította őket könnyes, de megbékült szemmel nézni a multba és bizalommal nekifeszülni a jövőnek. Ilyenkor, és csakis ilyenkor meg-megnyitotta egy pillanatra még a maga lelki szentélyének féltve őrzött ajtaját is, csakhogy az egyéni közvetlenség melegével is élessze az elgémberedett lelkeket. Szinte lehetetlen volt nem éledni ennek a krisztusi szamaritánusnak érintésére. S az volna a kép, mely Prohászka ábrázolná, úgy amint köréje sereglenek mind, akiknek visszaadta a hitét és reményét, akikben elvetette a kegyelem magvait, akikben meggyújtotta az evangélium világosságát! És hátha még hozzá csatlakoznának azok is mind, kik egyéb irgalmasságát tapasztalták!

Ebben az időben érlelődött meg Prohászka külső tevékenységének egy nagyobb jövőre hivatott intézmény-jellegű gyümölcse: a Szociális Missziótársulat, melyet az ő sugalmazásával és irányításával Farkas Edit, Pálffy Geraldine-nek a patronázs-munkában első és odaadó munkatársa alapított. Farkas Edit épen a nőkkel való szociális együttműködésben látta meg, hogy azok a szociális föladatok, melyek ma a nőre hárulnak, nevezetesen a patronázs-munka, nők gazdasági elhelyezkedése, nővédelem, a nőkérdések egész komplexumának a feminizmussal szemben katolikus értelemben való megoldása, mind hivatásos munkásokat kíván, és nem lehet dilettáns mellékfoglalkozás. Prohászka elgondolása szerint ezeknek a hivatásos szociális munkásnőknek az evangéliumi tanácsok védelme alatt, a társadalom bajai iránti nyílt érzéssel, klauzurától, apácaruhától, stb. nem feszélyezett szabad mozgással kellett beleállni a szociális munkába és más egyesületekkel és a papsággal együttműködve példát adni arra, mikép lehet nőnek a szerzetesi fegyelmet a lelkében hordani és egy szenvedő világ valamennyi gondját a munkakörébe felvenni. A Missziótársulat ezen az alapon kialakult 1912—15 közt, és az első tavasznak plaszticitástól, termékenységétől duzzadó életerejével kezdte éreztetni áldásait a katolikus restauráció művében. Prohászka az igéretes ifjú alakulatnak rendelkezésére bocsátotta tollát, szavát, szívét, tekintélyét; hozzásegítette az első anyagi

eszközökhöz, élete végéig atyai szeretettel és bölcseséggel gondozta érdekeit és segítette át a minden testületnél elmaradhatlan első válságokon.

Prohászka életének külső keretei ilyenformán nem mutattak elváltozást az 1911 előtti időkkel szemben. De nem lehet mégsem azt mondani, hogy ezek az élmények mélyebb nyomok nélkül mentek el lelke fölött. Hisz minél finomabb szálakból van szöve a lélek, minél intenzívebb a befelé való élete, annál élénkebb és mélyebb minden reakciója. Fegyelmes lélek, aminő Prohászka volt, néhány perc alatt ráveszi az akaratot arra, amit a kötelesség parancsol, miként Loyolai Szent Ignác is csak negyedórát kért annak az eshetőségnek lelki földolgozására, hogy szerzetét eltörlik. Azonban az érzések és még inkább a léleknek az idegekkel érintkező titokzatos világa fölött az akaratnak, mint Szalézi Szent Ferenc szellemesen mondja, nincs abszolút, hanem csak alkotmányos hatalma. Ha az elvi állásfoglalás meg is történt teljes szívből és fönntartás nélkül, a finomabb és gazdagabb lélekben soká utánarezeg és hullámszik még az érzések árja, és időbe telik, míg a pszichofizikum hozzátörlik vagy éppen hozzásimul az aszkétikumhoz.

Nem csoda, ha az ehhez szükséges nagy lelki energiafogyasztást megérezte Prohászkanak hatalmas szervezete is. 1911 nyarán panaszskodik először életében álmatlanságról. Addig rendkívül mély, amint ő mondja, «erős» álma volt: amint este letette fejét, elaludt, és öt óra előtt föl nem ébredt. A most beköszöntő és időnként nagy arányú álmatlanság heroikus arányokban mutatja az öregedő Prohászkanak aszkétaságát; óriási önfegyelem és áldozatosság kellett ahhoz, hogy álmatlan éjszakák után is helyt tudott állni és készenlétbe tenni azt a szellemi üdeséget és energiát, melyhez évtizedeken keresztül hozzászoktatta volt önmagát és a világot. És megtette. Ő maga az álmatlanságát egy meghülésre vitte vissza (23, 221); azonban további alakulása és lefolyása kétségtelenné teszi, hogy súlyosabb gyomoridegességről volt szó, melynek gyógyulását nem orvosságok, nem Karlsbad (23, 290) hozta meg, hanem az a teljes kiegyensúlyozottság, melyet életének utolsó szaka érlelt meg.

Azonban nem ez az, ami új állomást jelent Prohászka

belső életében. Eddigi pályája az ujjongó óriásnak útja volt, kiről oly fölséges plaszticitással szól a 18. zsoltár; meg nem akasztott lendülettel ment előre géniusza, csillaga után, kifejeletről kifejeletre, sikerről sikerre. Most először hangzott el egy szuverén «megállj», és a futó óriásnak gyökeret vert a lába. Élete és tevékenysége eddig csendes öböl volt: fölséges, tágas, gazdag, de a vihar tragikumát nem ismerte. Most megjött a vihar, mely föl kavarta annak az öbölnek mélységeit és — új kincset vetett fölszínre; megjelent az első megpróbáltatás, az a tűz- és vérkeresztség, mely nélkül Isten országában nincs igazi nagyság.

Prohászka most először kapott energikus indítást, hogy magára eszméljen — nem a lelkiember rendes lelkiismeretvizsgálásával; annak ő régen remekes mestere volt! — hanem a viharok cikázó villámainak fényénél le kellett szállnia lelke öblének addig elfödött mélységeibe és szemébe kellett néznie annak a külvilágnak, mely elébedobbantotta a «megállj»-t. Egy új belső orientáció elé volt állítva, nem eddigi elveivel és apostoli földadataival szemben — hiszen hite, hivatása soha nem volt neki komoly probléma; az egyháznak, a hitnek és lelkiéletnek problémáit mélyebben átélte ugyan mint kortársai, de nem saját lelke-vérére átszűrve, hanem a zseniális ember beleélésével —, hanem most tulajdon megélése izzó parázsfényénél meg kellett magától kérdeznie: hogyan jöhetett, ami jött? Talán nem járt mindenestül jó úton, ha biztos is volt arról, hogy jót akart?

Igy reá volt utalva, hogy mindenekelőtt vissza nézzen és végig tekintsen eddigi működésén és pályáján. Most először jelent meg lelke előtt az emlékezés szelíd, békéltető világában az esztergomi «hőskor», virrasztásaival, imádságaival, áldozataival, az elhelyezkedés küzdelmeivel, a vidék drága élményeivel (23, 238; v. h. 24, 144); azután a budapesti meggyökézés, a konferenciák, nagygyűlések, egyesületek és ünnepek; azután az országot végigszántó missziós utak... Reflektáló lelke előtt kibontakoztak a katolikus reneszánsz körvonalai; alázatos lelkétől távol állott, hogy éldelegjen ama sokat emlegetett szavakon, melyeket Mihályfi Ákos mondott harmincéves írói jubileumán: Prohászka a magyar katolikus restauráció ügyében többet tett, mint egész

szerzetesrendek. De látnia kellett, hogy a katolikus élet megmozdult, hogy ifjabb leviták és öntudatra ébredt világi emberek munkában állnak, s hogy minden katolikus megmozduláson eltörülhetetlenül rajta volt az ő apajegye; és megvigasztalódott; gyermekét, a magyar katolikus talpraállást utóbb is védelmébe vette értelmetlen anyósokkal szemben (23, 343).

Azután ráelmélt jegyzékbe-vételének közvetlen okára, mely az ő ítélete szerint az akadémiai székfoglaló volt. Kezdte számonvenni önmagától, hogy pontosabban mi is az az intellektualizmus, mely ellen ő síkra szállt. Lépésről-lépésre körülbástyázta a maga álláspontját teológiai inkorrektség ellen, és szötte ki a maga elgondolását, főként az «Élet»-ben, melynek 1909 óta főmunkatársa volt, még pedig szorgalmas és ambiciós munkatársa. Az Életbe szánt dolgozatait szemmel látható gondnal dolgozta ki; éveken keresztül főként ezekben kell keresni azt, amit az ő filozófiájának lehet mondani. Lassanként világossá lett előtte, hogy bár hiányos és félreérthető volt nem egyszer a beállítása, ő voltaképpen nem akart mást, mint az Úr Krisztus határozott akarata szerint életbe váltani az elveket és tanításokat — amit minden kornak lelki emberei és főként a misztikusok sokszor nálánál merészebb formában és hangon is sürgettek. És ezen a ponton is megtalálta megint önmagát.

Azután körületekintett: szemébe nézett az embereknek. S talán itt fordult vele legnagyobbat a világ. Naivsággal határos közvetlensége eltűnt, és eleinte bizonyos keserűségnek adott helyet, amelytől a lelkek komoly munkása amúgy sem marad megkimélve. Az 1911. és 1912. év tapasztalatai kemény lecke voltak. «Tudom, hogy az emberek szeretetére átlag semmit sem adhatok» (23, 234); s megsóhajtotta az esztergomi éveket, azt a «meleg, érintetlen eszményiséget, melynek még nem volt sárguló levele, nem elvirágzott virága» (23, 236). Az emberek más világításban, más perspektívában jelentek meg előtte. Ezt a nevezetes fordulatot ő maga jelzi és jellemzi: «Elfogulatlan, megértő, szívből jóságos akarok lenni az emberek iránt, de nem akarom ezzel a biztos ítéletet elhomályosítani s az egyéni jellemességet gyöngíteni. Ezen temperamentumon át kell nézni mindig mindent, s ez a lelkület

az egyedüli interprese minden nyilatkozatomnak másról is, más egyénekéről, kikről itt-ott megemlékezem. Lehetne mindent magunkba fojtani; igen, s talán ezt is mint finom, gyöngéd szeretetgyakorlatot végezni; igen, ezt lehetne; de az élet így elvesztené színeit, s az emberek sémák, nevek, fogalmak, de nem innervált temperamentum-keverékek, sokféleképen köszörült, többé-kevésbé átlátszó üveg-, azaz lélek-hasábok; akkor nem lelkek, erők, ösztönök, érdekek szövédékei. Pedig ők ilyenek s ilyeneknek kell őket látnunk; szívből kell őket szeretnünk, de jól kell jellemző körvonalaikat észrevennünk s azokról helyes képet alkotnunk. Én ezelőtt átlag nem alkottam az emberekről magamnak képet; tiszteltem s szerettem őket, s ha tetszett vagy nem tetszett valami, azt előnyükre iparkodtam magyarázni, vagy az utóbbit semmiesetre sem hátrányukra. De visszatekintve azután az én vélekedéseimre, sokszor láttam, hogy nincs igazam, s hogy ha szerettem s tiszteltem is, de az igazság megismerése, a jellemek meglátása, az illetők helyes értékelése csak gazdagította volna lelkemet s nem húzott volna le eoipso a felületes ítélkezés vagy éppen a vakmerő ítélet tév-útjaira» (23, 225).

Hogy megértsük Prohászka lelki világának ezt a jelentős fejezetét, az *emberekhez való személyes vonatkozását*, alapvetőnek föl kell ismernünk azt a tényt, hogy természeténél fogva magának-való volt. Volt diáktársainak csaknem mindnek tisztán emlékezetében maradt, hogy kedvessége ellenére sem volt barátkozó, hanem magának való, visszavonult. A Collegiumban is bizonyos félénkség, járatlanság, érzékenységi jellemzi társaihoz való viszonyát. Kegyelemmel teljesen átitatott lelke őszinte evangéliumi szeretettel és tisztelettel közeledett mindenkihez, társaságban szíves volt, előzékeny és alkalmazkodó; nála figyelmesebb meghallgató, önzetlenebb útítárs nem volt. A maga bajával soha senkit nem terhelt; elve volt soha senkit zavarba nem hozni és zavarban nem hagyni, és zseniális leleményessége ezt az elvet a legkényesebb helyzetben is sokszor remekül diadalra segítette. Kezére járt soha ki nem fogyó humora és jóvialissága.

Akiket különösebben becsült, akikkel szívesebben vagy külső okoknál fogva többet volt együtt, azoknak nagyobb

közvetlenséggel mutatkozott be, azonban nem szőtte azokat az intímabb szálakat, melyekből a szó szoros értelmében vett barátság szövődik. A maga legbelsejét elzárta, és ide irányuló ráhatások elől elzárkózott. A szó szoros értelmében vett barátja sohase volt. Pedig gyöngéd lelke vágyódott utána: «Ó, ha volna barátom, aki támaszom lenne!» (23, 39). S csakugyan egy kongeniális barát sok szenvedéstől megóvta volna, minőket különösen embereknek és konkrét helyzeteknek nem egészen reális megítélése hozott reá, s sok értékét termékenyebb érvényesülésre segíthette volna.

Mi volt ennek a sajátos jelenségnek oka? A fölszínesebb ok valószínűleg neveltetése volt. A jezsuita nevelésnek egyik főelve, melyet a Germanicum kemény következetességgel vitt keresztül, az ú. n. külön-barátság, az amicitia particularis gyökeres leküzdése. Ennek ugyanis kétségtelen érzéki veszélyei és a tudatos programszerű életalakítást hátráltató lehetőségei vezetik a jezsuita pedagógiát, mikor gyakorlati elvként fölállítja az ismeretes követelményt: Nunquam duo, raro unus, semper tres! — Mélyebb okát azonban a nagy lelkeknek egy sajátos végzetében kell látnunk. Az igazi nagyság ugyanis nem találja, nem találhatja meg azt a hozzá hasonlót, aki adekvát visszhanggal felelne minden lelki megrezdülésére; enélkül pedig nincs igazi barátság: amicitia pares aut invenit, aut facit. Ez fokozott mértékben áll olyanokra, kikben mint Prohászkanál épen az érzelmi élet ritka gazdagságban és finomságban fejlődött ki. Talán innen van, hogy Prohászka legbenső lelkivilágát finom és gazdag lelkű nők általában jobban megértették és tudták gazdagítani és lendíteni, mint férfiak. Prohászka is, minél jobban megtalálta önmagát, minél magasabbra lendült génusza, annál elhagyottabb tájakon járt, annál inkább csak a nagy magányosok útjai maradtak nyitva számára. Ezek az utak közvetlenül az örökkévalóságba torkollanak. Az 1921 óta tett napló-följegyzések eleget mondanak annak, aki tud olvasni.

Eddigi vonatkozásaiban tehát Prohászka az embereket általában egy szigorú aszkézissel megnevelt gyermekdedség fátyolán keresztül nézte és látta. Csak most kezdtek neki igazi valóságukban bemutatkozni, és ő ámulattal nézte ezt az új világot: «Igényem, hogy korrekturát gyakoroljak

képeimen. Annyi sok nem igaz, általam költött, általam interpretált vonást látok rajtuk, s most úgy vagyok, hogy nem bírom el ezt a pózt, ezt a csinált, mesterséges alakítást, ez üres optimizmust. Látom, hogy kulisszafal-világ van fejemben. Tehát csalódtam s kijózanodok? Dehogyan csalódtam; rendkívül sok jót, barátságot, szívességet élveztem, amit meg sem érdemeltem; de az igazságérzet kiált bennem, s a szemem megnyílt; hát látok s jó kedvvel látok. Jólesik így körülnéznom s látnom a színpadokat, s észrevenni, hogy az színpad, s hogy ott szereplők vannak, s hogy a színdarabot én csináltam, én komponáltam (ez volt az, amint én képzeltem el a dolgokat); most pedig egyszerre észreveszem a csinálmányt, s látom a színész mögött az embert, az én alakításom mögött őt és őket és a történetet. Néha mintha felhőkből esném le, mikor rövidlátásomat a realitás tiszta meglátása váltja fel, s kezdem észrevenni azt a sok mást és mindenfélét, amit akkor nem láttam» (23, 352—3).

Ezzel közelebb jutott Prohászka az emberek valószínű megítéléséhez; mondjuk, konkrétabb emberismeretre tett szert. Finom lelke, szokatlanul fejlett esztétikai érzéke itt már régtől fogva sok finomságot láttatott vagy éreztetett meg vele; s ami soha cserben nem hagyta: pontosan és biztosan ítélte meg az embereknek a kegyelemhez, illetve az Isten országához való viszonyát. Régebbi éles kritikáit, naplóiban is, az Esztergom hasábjain is, ebből a szempontból kell elbírálni. Hasonlíthatók Dantének a Divina Commediába beledolgozott ítéleteihez. A konkrét jellemeket is általában igen jól és nagy finomsággal ítélte meg — ha már bizonyos távlatba kerültek. De akikkel szemtül-szemben volt, azokat mélységes ember-tisztelete, papi lelke, együttműködésre kész optimizmusa igen sokszor olyan színben látta, amilyenben ők föltüntették magukat; ez nem egy balfogásnak volt oka intézkedéseiben és szereplésében, és nem egyszer súlyos szenvedést hozott rá. Más lapra tartozik, hogy akárhányszor nem rázta le magáról elég energikusan az elősdiéket és más férgeket, melyeket meglepő biztonsággal ilyeneknek ismert föl; a nagy szentek nyomában járt; inkább túrt száz elősdit, semhogy egy igazi életcsirát eltaposson.

Minél világosabban látta meg így Prohászka a megélés

közvetlenségével és erejével a világ hívságát, annál nagyobb készséggel vonult el saját énjének világába. Megismerte a közvetlen megélés megrázó biztonságával a látszatok világát, és most elemi erővel föltört lelke mélységeiből a vágy: szembekerülni a meztelen valósággal, leszállni az anyák országába, minden valóság és élet titkos forrásához. S amilyen elszántsággal látott neki Rómában és Esztergomban kitörülhetetlenül beleégetni lelkébe az aszkétikus eszményt és elvet, oly heroizmussal készült most megtenni a nagyok beérkezésének utolsó, legnehezebb lépését: leválasztani lelkéről minden kérgességet, az évek minden üledékét, és ezt az anyaszűzmeztelen lelket fönntartás nélkül mindenestül belevetni minden élet ösforgatába. 1913 aug. 30-án írja: «Ah, ha egy igazi darabra akadnék magamban magamból; arra, ami én vagyok s voltam s volnék! Ah, ha úgy sikerülne levetköznöm a sok ruhát, burkot; ha sikerülne kibújni a burokból, a gubóból, mit rám szóttek fonalak! Ha a lelkem meztelen valóját látnám, valódi, szűzies meztelenségében, megpillanthatnám magamat, azt az ismeretlent!» (23, 249). És 1914 január 28-án: «Nem mondhatom, hogy mi minden feszeng s feszül bennem, s hogy mily életigények jelentkeznek öntudatomban. Néha úgy szeretnék új életmódot stilizálni magamnak» (23, 258). S mi ez az új «életstíl»? Megmondja 1914 ápr. 8-án, az arcképét készíteni akaró zaklatókkal szemben: «Nekem azonban nagyon kínos s valóságos szenvedés, hogy a világban megörökítsenek. Az nekem nem dukál. Az Úr Jézus leplezze le az égben rajtam az ő vonásait; a Szentlélek az én művészem. Ah, Uram, én szegény bűnös, alázattal imádlak s kérlek, töröld le lelkem foltjait, mosd le rólam a hulla-vért, a hulla-szagot! Tisztíts meg... te, te alakíts, s ne márványból, hanem lelkiségből, dicsőséged tükrözéséből! Én csak Te akarok lenni, Te, ki vagy tőkém, forrásom, napsugaram, pálmám, Üdvözítőm, kinek vérét iszom, kinek áldozata, annak tüze, ritmusa bennem vibrál. Én örök Alkotóm!» (23, 262).

Prohászka tehát eljutott teljesedése kapujához; egészen közel volt hozzá, hogy életének már ebben a szakában elérjen oda, hol 1924 óta találjuk — mikor egyszerre új és egészen más jellegű megpróbáltatás szakadt reá; nemcsak őreá,

hanem a nemzetre és az egész nyugati emberségre. Kitört a világháború. Ennek a világháborúnak érzékeny lelke megrendítő hatása volt. Divinatórius szelleme mindjárt kezdetben ijesztő világossággal meglátta a kultúrák, a keresztény értékek hegyomlásait, látta az elpogányosodásnak pusztító, szennyes árját végighömpölyögni azokon a területeken, melyeken ő vérével és verejtékével plántálta és öntözte az evangélium ültetvényeit. Szerető, ölelő, együttrezgő lelke megszenvedte jobban mint az érdekeltek, szinte a Fájdalmas Anya compassiójával a sok egészséges fiatal élet pusztulását, az otthonmaradtak tragédiáit. Hatalmas elméje ágaskodott és szinte kifordult azon a meglátáson, hogy annyi szenvedés és pusztulás nem más, mint a kapitalizmus hideg démoni sakkhúzása és a diplomácia tehetetlen kapkodása. Teljes súlyával reáborult a háborúban fölvonuló irracionále iszonyata.

Ez a nyomás azonban őt nem bénította meg. Érzékeny szenzóriuma mindenkinél intenzívebben szenvedte meg a háború minden borzalmát; de titáni akarateréje és felsőbb-séges szelleme megbirkózott vele; azzal is, ami irracionále, azzal is, ami pusztító volt benne.

Élő hitének és tisztult Isten-eszméjének nem volt nehéz a háborút mint katasztrófát beleállítani Isten egyetemes világtervébe, és a világfejlődés drámájában neki azt a szerepet tulajdonítani, melyben korábbi tanulmányai tanították meglátni a nagy geológiai katasztrófákat. Aki oly következetesen és energikusan megszokott mindent sub specie aeterni tekinteni mint Prohászka, annak nem volt nehéz meglátni, hogy a világháború egyben nagy világítélet a modern európai kultúra nagy aposztáziája fölött, és nevezetesen a magyar tragédia történelmi büntetés az alapvető magyar bűnökért: a kereszténységgel szemben való nembánomságért és a káromkodásért.

Élő hitből táplálkozó optimizmusa az első megrendülés után a világháború káoszából egy értékesebb jövő kozmoszának körvonalait sejtette ki, és papi szeretetének tüze nem engedte tétlenül belemeredni a nyomorúság és szenvedés árába, mely körülözönlötte. Rendkívül gazdag és sok irányú irodalmi, előadói és szónoki tevékenységben, kimeríthetetlen

eszme- és hangulatgazdagsággal kezdte sugározni a maga tisztult, minden irreális háborús és nacionalista enthuziasmustól ment keresztény meglátásait, és lett a félelemtől dermedező kortársak számára a nagy jelnek, a világháborúnak váterszerű értelmezője. Nem sajnált fáradságot, hogy egyeseknek és közösségeknek levélben és személyes érintkezésben vigasztalója és segítője legyen. Mint a világosság-nak, a biztatásnak és a jövő reményének anyaga járt végig a porba lesujtott lelkek seregein, s ezek lassan megtanulták a háborút az ő lelkén keresztül nézni és viselni.

Mikor 1915-ben fölhívás jelent meg, mely az ő nevére hadiárвахáz-at akart létesíteni és adakozásra felszólította az országot, rövid idő alatt 300.000 K-nál többet gyűjtött össze az iránta való kegyelet, és azóta ott áll az ő Pilis-hegyének tövében, az ő egyházmegyéjének területén, a Szociális Missziótársulat vezetése alatt az Ottokár-hadiárвахáz. Dehát hány elárvult *léleknek* lett ő igazában menedékháza és árvagyámja !?

Amint a háborús évek gyűltek s az elnyujtott szenvedés és erőszak megérlelte természetszerű gyümölcsét, az erkölcsi elvadulást, melyet ő minden háborús illuzionizmustól ment lélekkel mindjárt kezdetben jelzett, fáradhatatlan útmutatással és példával nem szűnt meg enyhíteni a terjedő nyomort; egészséges gyakorlati érzékének még arra is volt gondja, hogy a sebesült katonák ne hagyják el a harctéren puskájukat; az is 75 K, egy családnak havi élelme és sok szegény ember adója.

Kifinomult és érett szociális érzéke világosan megmondta neki, hogy azt az óriási népmozgalmat és gazdasági földuzzasztást, mit a háború hozott, katasztrofális zökkenők nélkül csak úgy lesz majd lehetséges visszaterelni rendes medrébe, hogy komoly keresztényszociális igazságot szolgáltatunk azoknak, kik vérüket és életüket áldozták; módot kell adni a harcolóknak, a népnek, hogy közvetlenül megtapasztalja: volt miért harcolnia, volt miért kockáztatnia életét és véréét. Így érlelődött meg benne a földbirtokreform gondolata, melyben a magyar földnek és népének őserős keresztény szeretete, a társadalmi felelősségeknek és kötelezettségeknek vonakodás nélküli vállalása és a legmélyebb

keresztény emberbecsülés volt sugalmazója. Sokan megtapsolták, sokan megbámulták bátor kezdeményezését a Gazdaszövetség közgyűlésén 1916 ápr. 13-án (22, 164). Özönével kapta az elismerő, hálálkodó, érdeklődő, biztató és tanácsadó leveleket, idegen országokból is, a tengerentúlról is. Csak a közvetlenül érdekeltek vonogatták a vállukat; ők nem értették meg az idők követelését; a gyakorlati reálpolitika ürügye megölője lett az eszmének. Prohászka magát nem törte most le sem a vátesek Kassandra-sorsa; egészséges optimizmusában meg nem tántorodott, el nem kedvetlenedett, hanem tovább érvelt, tanított, lelkesített és — tett. Nem törődve gyakorlati nehézségekkel, a maga birtokán, Ósiben, utóbb Tésen megkezdte az örökbérletek megalakítását.

Ugyancsak a háború vége felé felsőbbrendű szenzóriuma és folyton a mélységeket kutató szeme egy más készülő veszedelmet is biztosan jelzett, és haladéktalanul készítette orvoságát: a zsidó veszedelmet. Ezért aztán utóbb sokan Prohászka *antiszemita* fordulásáról beszéltek. Helytelenül. Prohászkanak a zsidó kérdésben az álláspontja mindig kifogástalanul és nagylelkűen a keresztény ethika álláspontja volt. A zsidó mentalitásnak keresztény-ellenes vonásait világosan meglátta és megláttatta, keményen megbélyegezte azt a kegyetlen népnyzó és népholondító munkát, mellyel kis zsidó kapitalisták tönkretették a népet és a nagyok az egész nemzetet; észrevette, hogy mit jelent a keresztény magyar nemzeti jövő szempontjából a liberalizmus védőszárnyai alatt a zsidó szellemnek uralomra jutása. Erre neki nem kellett a háború; már a 90-es években mindezt tisztán látta és bátran hirdette (21; 22, 1). De ha az iránnyal szemben kérlelhetetlen volt is, a személyekkel szemben a legteljesebb keresztény megértést és türelmet tanúsította. Állítólagos antiszemizmusa delelőjén kimondhatta az egész ország színe előtt: «Én nem vagyok antiszemita. Elmondhatom, hogy jó barátaim közt sok zsidó van. Fehérvárott zsidó doktorokat tisztelvek. Egyike legjobb lelkifiaiimnak és barátaimnak egy ki-keresztelkedett zsidó. Minden derék zsidót szívből tisztelvek és szeretek. De vigyáznunk kell nekünk, nehogy az antiszemizmus vádjától félve, behúnyjuk szemünket nemzeti vesze-

delmek elől» (13, 316; főrendiházi beszéd 1918 nyarán). S ebben élete végéig híu maradt önmagához, amit egy fönnmaradt töredékes kézírata (22, 339) az 1920-as idökböli kézzelfoghatóan mutatja.

Az ö ú. n. antiszemizmusának ez a genezise: Amint a háború elhúzódásával kezdtek magukra eszmélni azok, kikre leginkább ránehezedett a vér és vagyon adója, gyűltek, mint a tűzhányó kitörése a föld alatt, a vészes leszámolni-akarás szenvedélyei azokkal szemben, kik a háború terheiből aránylag nagy számmal kivonták magukat, sőt még hasznót is húztak belőle. Prohászka szíven találta népének künja; fölismerte a veszedelmet, és abban fáradt, hogy a baj komoly orvoslást kapjon és végzetes társadalmi konvulziókban ki ne robbanjon. Meghúzta a vészharangot és joggal várt támogatást a zsidóság belátó elemeitől is. Az ö tette nem zsidóellenes akciónak indult, hanem a tulajdon véreinek védelme és segítése akart lenni; de immanenes logikával általános magyar problémába torkollott, amint könnyű meggyöződni az idevonatkozó dokumentumokból (22, 184 kk.).

Mind a gazdasági, mind a zsidó kérdéssel összeszővödött a magyar munkások ügye. Ezeket jobbára zsidó vezéreiknek évtizedes szocialista agitációja régóta szembeállította a keresztény magyarság zömének érzelmeivel és törekvéseivel, s a háború elhúzódásával az első ijedtségéből fölcsődott agitáció társadalom-bomlasztó hatása új végzetességgel kezdett jelentkezni. A munkáskérdés, már a 25 éves Prohászkanak gondja és világosan meglátott problémája, nem szűnt meg a nemzet apostolának központi kérdése maradni; és miként Szent Ágoston nem szűnt meg élete végéig viaskodni ifjúkora bálványával, a manicheizmussal és még öregkorában is folyton új meg új oldalról iparkodott igazolni vele szemben az evangélium felsőbbségét, ugyanúgy Prohászka is fáradhatatlan volt, mikor meg kellett mutatni, hogy a marxizmus a közjó ellensége, s csillogó ígéreteivel és programjaival szemben a keresztény szocializmus a munkásságnak egyetlen igaz barátja. A háború második felében az Életben egymás után jelentek meg fényes dolgozatai, melyeket aztán 60 éves jubileumának ünnepi asztalán Kultúra és terror címmel tett le a hálás szerkesztőség.

Mikor Prohászka mégegyszer csomóba kötve a nemzet elé tárta a munkásokkal szemben tartozó szociális kötelességeket és a szociáldemokrácia igazi arculatát: az eszményi értékeket kalapáccsal és ököllel letaglózó terrort, másfelől pedig energikusan fölhívta a magyarságot a zsidó kérdésnek becsületes keresztény hungarizmus alakjában való megoldására — szinte divinatórius világoslátással mutatott rá arra a két tényezőre, melyektől csakhamar oly nagy gyász és szegény szakadt a hazára. Ezt azonban a kortársak nem sejtették, és maga Prohászka természetesen nem az elővételező történetírónak száraz formulázásával mondta ki. Pedig a hivatalos harctéri jelentésekben rosszul leplezett óriási hadikudarcok, bizonytalan hírek menetszázadok engedetlenségéről és frontcsapatok kikezdettségéről, a teljes gazdasági kimerültség és pszicho-ethikai fásultság, a magyar politikai életben a tehetetlen Wekerle Sándor lemondásával beállott bénultság, majd kapkodás, megkésett és meddő titkos tanácskozások (melyekbe Prohászkát is iparkodtak belevonni) — mindez eléggé jelezte a háborúnak közeledő végét, és ama reményeknek is végét, melyekkel a háborús entuziaszták belekezdték. S a fásultság és dermedtség tikkadt atmoszférájába bizonytalan félelemmel nyilallott bele a baljóslatú kérdés: Mi lesz azután? és a levegőben lógott végzetként a felelet: a háborúnak vége lesz, és a régi magyar világnak is gyökeresen vége lesz.

Prohászka érzékeny időjelzője már régen megmozdult. Már 1916 jan. 1-én azt írja: «Nem védekezem a rémséges gondolat ellen s rám nehezedő borzalmas érzéstől, hogy a magyar nem győzhet. Ez a káromkodó nép okvetlenül megadja az árát, akármit csinálunk» (23, 297). Csakhogy az ő hívő lelke megszokta az eseményeket az örökkévalóság szemszögéből tekinteni; lelki békéje és alkotó optimizmusa percére sem rokkant meg. S az a lelkes sereg, mely 1918 okt. 10-én a nemzet minden rétegéből az Ottokár-árvaházba gyűlt ünnepelni atyját, püspökét, vezérét és csillagát, gondtalanul átengedte magát a makulátlan nagyság ünneplésén költ amúgy is oly ritka örömnek, és az erője és géniusza teljében ragyogó jubilánsnak színe előtt, nem tudom, hányan sejtették, hogy annak az ünneplésnek aranyos fényébe már bele-

szövődnek a nemzet-égés vörös tűzsugarai. Legalább e sorok írója nem gondolta, hogy három hétre rá, ugyanott egy teljes csendben megkezdett lelkigyakorlat elején meghozzák a vészirt: Pesten kiütött a forradalom. És aznap este Prohászka a forradalmi lázban égő Budapestről mélyen megrendült lélekkel, kelletlenül engedve jóakarói unszolásának, álruhában tért fehervári palotájába.

VI.

Romok és építés.

Prohászkt a nagy fölfordulás igen jó szellemi kondícióban érte: a háborúval rászakadt nagy problémát lelkiileg és kifelé megoldotta, a 1911-es eseményeket teljesen földolgozta kegyelmi életének felsőbbbséges erejében, apostoli lelke duzzadt a tettvágytól és bízástól; hisz épen a háború kézzelfoghatóan megmutatta, hogy csakis az ősi kereszténység talaján épülhet föl tartós kultúra s nemzeti és emberiségi jólét. A háború viharja széthányta a százados kultúrhazugságok, a fölvilágosodás, liberalizmus, humanizmus bozótját, és láthatóvá lett a világot tartó ősránit-bordázat: a meg nem alkuvó katolikus kereszténység és a meg nem alkuvó férfi jellem. Prohászkaival szemben az 1910-es évek idétlen kritikája elhallgatott, imponáló háborús apostolkodásában a tisztelet új tápot nyert, és zavaró mellékhang nélkül, egyetemesen nyilvánult meg jubileumán; s a hatvanéves Prohászkan semmi sem mutatott öregedésre; a meg nem szűnt időszakai álmatlansághoz a szervezet és a psziché lassan hozzátörődött.

Érthető tehát, ha Prohászkt a forradalom, a Károlyi-uralom és a háború szomorú likvidálása hírül sem sujtotta le annyira, mint a háború. Sőt résztvevő szíve megkönnyebbült, hogy az ember-mészárlás véget ért; buzgósága és segíteni kész lelke, mely fölkészült a leszerelésnek erre az idejére, habozás nélkül nekiállt eltakarítani a romokat s újraépíteni és szántani-vetni.

Azt is szívesen látta, hogy a nemzet kiszabadult a monarchia kötelékéből; és a Habsburg-dinasztia távozását romantikus elégiasság nélkül, sőt a búsmagynak reménykedésével nézte. Nem volna mélyebb érdek és tanulság nélkül nyomról-nyomra kísérni, amit Prohászka *magyar érzése* fejlődésének lehet mondani. A valóságnak mindenesetre igazságtalan eltorzítása volna, ha valaki a kétségtelenül megállapítható fejlődés kiinduló fázisát egyszerűen kozmopolitizmusnak,

vagy akárcsak nemzetietlen, a haza sorsa és földadatai iránt érzéketlen, bizonytalan képű «nemzetföltéttségnek» minősítené. Bizonyos, hogy a Rómából hazakerült Prohászka a katolicizmusnak világölelő távlataiba állította a nemzetet és hazát is, Isten országának szempontjából ítélte a nemzeti megnyilvánulásokról, és nem tudott egy gyékényen árulni a liberalizmus hazafi-vallásával. És mivel itthon a hivatalos nemzetet ez a kereszténységi, ethikai szolidaritás nélküli irány képviselte, mely hadat üzent mindennek, ami szent volt a nemzet katolikus múltjában és jelenében, természetes, hogy *ezt* a hazát nem nagy lelkesedéssel ölelhette keblére. De hát nem lehet nemzetietlenségnek vagy akárcsak jellegtelen nemzetföltéttségnek bélyegezni azt a következetesen keresztény álláspontot, mely első helyre azt teszi, ami odavaló: Istent és az ő országát, és utána bizvást reméli, hogy a többi, ember és haza, szintén nem szenved majd rövidebséget; kivált mikor az igazi nemzetmentő és fönttartó áldozatos és szolid munkát a liberálisoknál sokkal intenzívebben és megbízhatóbban vállalja és viszi.

Prohászka az igazi hazát, főként annak alaprétegét, a népet kezdettől fogva őszintén és tettekkel szerette; ennek már római növendék korában megható bizonyosságát adta (I. 23, 17). Szociális tevékenysége a népmentés csillaga alatt indul, a nép igaza mellett minden alkalommal rettenthetetlenül síkraszáll; az Esztergom cikkei a magyar népnek olyan gyöngéd szeretetét lehelik, mely Petőfiével állítható egy sorba. S hazafiságának mindig ez a gyakorlati, komoly keresztény népszerűség maradt a vezérhangja, akár a főrendiház szónokát nézzük, akár az inkognitóban a nép között járó-kelő püspököt, aki mindenkinek előre köszön, az ütött-kopott uhornyai tótokkal is szívesen beszédbe elegyedik azzal a megokolással: a népnek és a nemzetiségeknek a hivatalos haza, a hatóságok részéről legtöbbször zaklatás és kurta elutasítás a sorsa; nekünk kell magunkon keresztül megszeretnünk velük a hazát.

Hogy kíméletlenül ostromozta a magyar hibákat, hogy az apostolnak és Krisztus tüzes jegyesének lelkével fájlalta a legcsúnyább magyar hibát, a káromkodást, hogy sok gondot okozott neki a népnek szellemi tunyasága és csekély természet-

fölötti fogékonysága, nem ellene szól, hanem ellenkezőleg : ami egy Széchenyi igazi, töről fakadt hazafiságának perdöntő bizonyossága, azt egy Prohászknál sem lehet másképp elbírálni.

Kiáltó igazságtalanság volna megkérdőjelezni annak a Prohászknak a hazafiságát, aki a 90-es években a magyar nép ügyének úgyszólván egyetlen félelem és gáncs nélküli lovagja volt, aki a századvégi Gondolatokat és a Szent István országa cikkeit írta (25). Csak egyben van igaza a kritikának. Amint Prohászknak a tevékenysége az országba tágult bele, amint Fehérvárnak a legszentebb magyar mult emlékeitől átítatott talajába gyökerezett a lelke, ott, Szent István és Szent Imre sírjának, Szent István Boldogasszony-székesegyházának árnyékában, magyarság-szeretete és becsülete is egyre több szint és vért kapott. Miként élettapasztalatának gyarapodtával más területeken is egyre több méltányosságot és megértést tanult, és a fiatalkori kombattáns az atyai segítőnek engedte át helyét : a magyart is megtanulta atyailag szeretni bajaival és hibáival együtt, és minél jobban ráeszmélt, hogy vértanú nemzet vagyunk, annál inkább érlelődött meg hivatása : fölvenni és tovább szőni azokat a szálakat, melyeket régi magyar katolikus áhitat dolgozott belé székvaróságának talajába és környékébe, a Pilis szent hegyébe és a Duna-Tisza tájaiba. Ebben az időben eszmélt rá, hogy az Ausztriával való együttesség, a dinasztiaának Ausztria-kedvelése és magyar-elhanyagolása a magyar elmaradottságnak egyik döntő oka. Szívébe nyilallott, hogy az áhitatos magyar multból a jelenbe hídát alkotni hivatott fehérvári Boldogasszony-székesegyházat, melyet lehetett volna még a XVIII. század közepén is restaurálni : egyszerűen lebontotta, amint ő gondolta, a rideg osztrák katonai bizalmatlankodás. Mellétekintetet nem ismerő apostoli parréziája nem egyszer nagyon is plasztikusan kimondatta vele, amit igazságnak fölsímt ; ezért is nem volt kegyben Ferenc József előtt, és föltűnően későn, 1917-ben kapta meg IV. Károlytól a püspöknek szinte kijáró valóságos belső titkos tanácsosságot.

Nem lehet ezek után megütközni azon, hogy a nemzet függetlenedésének nem kevésbé örült, mint a háború befejezésének, és ha nem a közelmultat siratni, hanem a magyar jövőt építeni nőtt óriás kedve.

Ugyancsak nem siratta meg azokat a rendi kiváltságokat, melyeket az új irány radikális demokratizmusa elsöpörni készült. Az evangélium szellemétől teljesen átjárt lelkének egész őszinteségével és következetességével demokratikusan érzett és cselekedett kora ifjúságától kezdve, s ha most az új irány e szellem érvényesülésének főakadályait erővel is elhárítani látszott, csak örülni tudott a demokrácia meggyökerezésének és égő buzgósággal munkatársa kívánt lenni.

De nem áltatta magát. Aki csak az imént tette le azt a tollat, mely a Kultúra és terror-t írta, tisztában volt vele, milyen demokráciát lehetett várni a marxisták köréből. Annál égőbb volt a vágya a keresztény demokráciának útját egyengetni. Egyelőre iparkodott fölhasználni azt a hitelt, melyet régi és sokszor bátran vallott demokratizmusa még a Károlyi-uralom emberei előtt is szerzett neki, s cikkeiben, pásztorlevelekben, előadásokban és magánlevelekben erőteljesen és nyomatékosan kifejtette, hogy komoly keresztény szellem nélkül mennyire nem remélhet áldásos és tartós sikert a «forradalom». Fölhasználta azt a tekintélyt, mellyel a változott helyzetben egyszerre a püspöki kar élére került, és megbízva az egyház-vagyoni tárgyalásokkal, örökbérlet-rendszerének szellemében haladéktalanul megtette a kezdő lépéseket. Az új kormányzat az egyház és állam szétválasztásának álláspontján állt. Ő annyira megszenvedte a liberális állami gyámkodásnak átkait és szegényét (lásd pl. 20, 28), fiatal kora óta annyiszor tört lándzsát az autonómia mellett, hogy teljes meggyőződéssel megragadta a kínálkozó alkalmat: energikusan fölhívta hitfeleit, hogy álljanak a maguk lábára, bízzanak a katolikum belső erejében, szervezzenek autonóm hitközségeket és haladéktalanul készítsék elő az országos autonómiát.

Becsületes lelke és a konkrét problémákat is szívesen megoldozó szelleme itt is hamar meglátta a nehézségeket. Hogy Prohászka mennyire hű maradt önmagához egész életén keresztül, annak csattanós bizonyysága, hogy most, húszéves országos tevékenység után a nem gyakorló katolikuskokat ki akarná rekeszteni az autonóm szervezetekből. De persze azt is látta, hogy a hitélet mai színvonalán ez csaknem keresztülvihetetlen, és így az őskeresztény apostolság

és a modern szervezés ütközésének minden kínját átszenvedte.

De nem volt sok ideje efféléken tépelődni. Amire nézve az első perctől kezdve nem áltatta magát, hamar bekövetkezett: a vörös terror egyre jobban előtérbe nyomult, és egyre jobban hanyatlott, aminek Prohászka 1918 november elején még örülhetett: a háborús sebek gyógyítása, a demokratikus nemzeti szellem érvényesülése, az egyház felszabadulása. Hatalmaskodás, jogfosztás, szabadságtiprás, mohó és szemérmetlen önzés lett úrrá a megcsonkult országban. Ő most már csak azért dolgozik, ír, agitál, hogy az egyre pipogyábaknak bizonyuló katolikusok ne hagyják iskoláikat, a válásoktatást, az egyházközségek szabad szervezését és a demokratikus politikai alapjognak, a szabad választásnak gyakorlását.

De már erre sem igen volt ideje. A magyar végzet gyorsan teljesedett. 1918 okt. 31-et követte 1919 márc. 21. A *kommunizmust* Prohászka érzékeny lelke hatványozottan megszenvedte. De nem azt, ami a polgárságnak elsősorban fáj, hogy szokott életkeretei szétmállottak, és hogy egyéni szenvedések, zaklatások, sőt kínzás és halál leselkedett a háttérben. Mikor jóakarói menekülésre biztatták azzal a megokolással, hogy a terroristák bármikor a falhoz állíthatják, megrebbernés nélkül, a legtermészetesebb dolog hangján felelte: kész vagyok. Mikor kezdték zaklatni palotájában, hogy «ezután meg kell elégednie két szobával», nyomban megkapták a feleletet: nekem egy is elég. A várost, híveit otthagyni eszeágában sem volt; lovagias, hű lelke mindenestül tiltakozott minden ilyen inszinuáció ellen; palotájából is csak azért költözött Streitt kanonok házába, mert egyre fokozódó undorral telt el a házába telepedett vörösök garázdasága ellen, amint azt utólérhetetlen realitással örök emlékezetül leírta püspöki kinevező okmányának védő hártyalapjaira (23, 306). Szinte hihetetlen személyes igénytelensége a testi nélkülözéseket föl sem vette. Ugyancsak könnyedén vette a kapitalizmusnak azt a radikális összeomlását, mely a kommunizmussal vele járt volna; hiszen kezdet óta teljes meggyőződéssel harcolt ellene. Százados mértékeléshez szokott szelleme a jövőre szegezte tekintetét, a fejlődés világánál

nézte a jelent, s a történesekben Isten útjait nyomozta ; a kommunizmus homlokán meglátta ugyan a kain-bélyeget, de tudta, hogy Isten már nem egyszer használt föl ilyen «mocskos fickókat», hogy ítéletet tartson korhadt kultúrák fölött, és hogy helyet csináljon a fejlődés új fokának.

Erre a világtörténeti magaslatra állott Prohászka most is, és miként a 90-es években a liberális füleket sértő bátorsággal és felsőbbbséges tudománnyal bebizonyította, hogy a pénz nem produktív, és hogy a modern kapitalizmus hamiság és átok, ugyanígy most a vacogó polgárságnak fülébe kiáltotta, hogy az evangélium és diadala nincs hozzákötve azokhoz a merőben emberi és történeti formákhoz és alakulatokhoz, melyekbe belecsontosodtunk, s legkevésbé a kapitalizmushoz, mellyel voltaképen szeges ellentétben áll.

Égette lelkét a szégyen a nemzet megaláztatásáért, mérhetetlen fájdalmat szerzett lovagias lelkének az intelligencia átlagos gyávasága és megalkuvása, s megrendülve állapította meg, hogy néhány hét alatt összeomlott minden, amit ő közel négy évtized óta szíve vérével táplált és erősített. A külső tehetetlenség, melyre a körülmények kényszerítették, módot és időt engedett neki olvasni, elmélkedni jelenről és jövőről, és a magábanzésnek és önelemzésnek azt a munkáját, melyet a háború abbahagyatott vele, ismét fölvette. De hangulatát akármi másnak lehetett volna minősíteni, mint a hívságos világ utálatával eszményibb régiókba menekülő rezignációnak. Ellenkezőleg, bámulatos tettvágy feszítette keblét ; «degnagyobb kínom így vesztelni és nézni az általános züllést» — írja 1919 júl. 19-én (23, 324). Körülötte rom meg rom ; nemzet, kultúra, katolikus restauráció, minden amihez lelke hozzátapadt, szétmállóban, a közel jövő kilátástalan — sokkal jobban ismerte a marxizmus lelkét, semhogy áltatta volna magát — s mindamellett egy új világ születésének sejtései szántottak végig lelkén. Lehetetlen megrendülés nélkül olvasni azokat a prófétai erejű elmélődéseket, melyeket a történelem új fordulójáról, régi történeti értékek és alakulatok végleges letűnéséről s egy új világnak kiemelkedéséről és benne az egyháznak elhelyezkedéséről ír (23, 309 kk.).

A kommunizmusnak gyors letörése és a világnak mostani polgári folyása azt a hiedelmet kelthetnék, hogy Prohászka

itt áldozatul esett érzékeny művész-lelkek ama magatartásának, melyet jobb szó híján henopathizmusnak lehetne nevezni: nagymérvű fogékonyságuk és ennél fogva a külső hatásoktól való hihetetlen befolyásolhatóságuk egészen lefogja őket egy élménynek, háttérbe szorítja az ellensúlyozó és egyensúlyozó szempontokat, éles körvonalozással és túlzásokkal dolgozó képzeletük az amúgy is már egyeduralkodóvá lett benyomást a földolgozásban és közlésben még megnagyítja, az asszociatív tevékenység dominánsává teszi és mindent annak színeibe márt. Tagadhatatlan, Prohászka említett följegyzései keltenek ilyen gondolatokat is. Azonban aki végigjártatja tekintetét egész életén és türelmesen összeveti valamennyi divinatórius megsejtését a bekövetkezett tényekkel, csak nem tud elzárkózni ama gondolat elől, hogy Prohászka megállapításai itt is elővételezik a történetet, és talán csak a harmadik nemzedék jár majd ehhez a forráshoz biztatásért és útmutatásért.

Bármint van, Prohászka új idők tavaszának lehetőségét érezte és tágra nyílt mellel szívta annak levegőjét. És apostoli nagy lelkének minden izma, génuszának minden feszülése részt követelt annak az új világnak alakításában: egy a történeti keretekben megrekedt világ romjain Isten országának új fázisát készíteni, mely évezredes meggyarapodásai dacára is sokban hasonlít az ősegyházhoz, és pedig magyar földön. Hátha ez a jövő magyar történeti hivatás: itt kezdőnek és úttörőnek lenni...?!

Egyelőre híveivel keresett érintkezést. A szószéken félelem nélkül hirdette meggyőződését, a templomi funkciókat rendesen elvégezte, nevezetesen megtartotta a híressé lett úrnapi körmenetet. Hívei, kiknek a szegyenkezés és szenvedés jobban megnyitotta lelkét Isten országa számára, áhitattal néztek föl püspökökre, kinek apostoli nagyságát soha ily foghatóan nem látták. Elhalmozták volna élelemmel és gondoskodással; titkos őrséget szerveztek biztonságának védelmére. Távolabbi híveivel írásban keresett érintkezést; pásztorlevelet is fogalmazott, melyet azonban a cenzura megakasztott megjelenésében (20, 229 és 318).

Igy tehát őserővel fakadó építésvágya megtorlódott lelkében; de csak azért, hogy a sejtettnél hamarabb nyíl-

janak föl zsilipjei, és zúgjon végig árja még egyszer — utóljára a magyar földön.

A kommunizmus bukása után, az entente-bizottságok nyomasztó atmoszférájában, ösztönszerűen feléje fordult minden szem; politikusok és nép benne látták a titkos tájékozási közép pontot. Nem mintha tőle vártak volna gyakorlati vezér séget; hanem már a háború folyamán hozzászórtak a hazának komolyabb fiai, még a nem katolikusok is, hogy benne lássák a nemzet legmélyebb fájdalmainak és igényeinek hites helyét, legnemesebb akarásainak expónensét; ami az embereket mozgatta és feszítette, az benne meggyűlve, megtisztulva, formára hozva és szárnyra kelve vált igazán hatékony köz eszmévé.

Az első hazafias kormánykísérletek őt mindjárt belevonták tanácskozá saikba és tőle várták mintegy az erkölcsi jóvá hagyást. A Friedrich-kormány súlyos helyzetben benne találta legbiztosabb erkölcsi támaszát; a Szociális Missziótársulat döntő eredményű agitálásának ő volt hátvédje és ünnepi harangja; ami magát keresztény nemzeti szervekedésnek nevezte, hallgatagon őt vallotta szellemi atyjának és vezérének. És a 62 éves férfiú a 28 éves Prohász kára emlékeztető lendülettel, testtel-lélekkel állt bele ebbe a szerepbe.

Hogy is ne! Mikor minden jel arra mutatott, hogy most végre külső kereteiben is megvalósul, amin ő négy évtized óta dolgozott, és aminek akarásai az utóbbi hónapok önkénytelen veszteglése alatt újra hatalmasan földuzzadtak benne: belevinni a keresztény gondolatot következetesen, fönttartás nélkül a társadalmi, gazdasági, politikai életbe is; megszabá dítani az erkölcsi, kultúrai, gazdasági ellenállásban gyöngé népet a liberális zsidó prepotenciától és a marxista szocialista terrortól, a meddő modern ideológiáktól és destruktív sajtótól; a keresztény népet eleven kapcsolatba hozni földével, a munkást munkaadójával, megteremteni szociális földbirtok politikával a haza reális szeretetének első föltételét és így egy új, keresztény Magyarország felé haladni! . . . Keresztény Magyarország — erre fölcillant a háború és a kommunizmus szenvedéseiben megörlődött intelligencia szeme, fölébredt az elnyomott nép értelmesebbjeinek jobb vágya és reménye; sőt fölfigyelt a háború utáni nyomorúság és társadalmi

bizonytalanság konvulzióiban vergődő külső népek őrszelleme is, és sokan más országokból is úgy néztek akkor a Duna-Tisza tájára, mintha innen indulhatna ki annak a vénhedt Európának megújhodása, mely nagyon is hajlandó volt hitelt adni Spengler prognózisának: der Untergang des Abendlandes.

Hogyne követte volna ezt a százhangú hívást Prohászka, aki ifjúkora álmát, férfikora küzdelmeinek eszményét látta közel a megvalósuláshoz? S lehet-e csodálni, ha nem érte be vele, hogy gyakorlati karitatív szelleméhez híven mindenekelőtt a kommunizmus utáni nyomor enyhítésén dolgozott? «Aranyért kenyeret», kiáltotta országgá, és kevesen tudják, hogy íróasztala titkos fiókjában őrzött néhány drágaság, egyetlen «kincse», melyhez személyes élmények és emlékek tapadtak, akkor maradék nélkül kenyérré vált.

Mindjárt a kommunizmus bukása után birtokreform-programja értelmében javaslatot tett Csernoch hercegprímásnak az egyházi javadalmak örökbérletbe adására; a maga javadalmán a tési parcellázást keresztülvitte, és teljes erővel nekilátott a kommunizmus alatt az egyházmegyei életben esett károkat jóvátenni. Nagy buzgalommal megszervezi az egyházközségeket, példájával, papjainak személyes biztatásával, pásztorleveleivel igyekszik új hitéletre kelteni a végigtarolt községeket.

Ezzel azonban be nem érte. Szócsöve és megfogalmazója lett a keresztény magyar ébredés aspirációinak; hihetetlen termékenységgel írt dolgozatai (Nemzeti Ujság, Uj Nemzedék, Fejérmegyei Napló, Élet, Cél, Zászlónk, Magyar Nő, stb.) iparkodnak ismét megnyitni és hozzáférhetőkké tenni a katolikus megemberelésnek forrásait. Egészséges életérzéke meglátta, hogy a nemzeti hadsereg talpraállítása a keresztény föltámadásnak nélkülözhetetlen biztosítéka; s bár a világháború kínjaiban megtisztult lélekkel imádkozott és dolgozott a világbékén, az ernyesztő és öncsonkító pacifizmus-sal energikusan szembeszállt, ha még oly tiszteletreméltó emberek képviselték is. Ugyanez a biztos és felsőbbbbséges életérzés képesítette arra, hogy teljes mértékben meglássa a judaizmus veszedelmét és megértse, méltányolja és segítse a magyar nemzeti lelket ama vajúdásaiban, melyekkel ezt

az öldöső éldődjét iparkodott lerázni. Az egyoldalúságot, erőszakot, a pogányságba hajló turánkodást azonban sohasem helyeselte, és ahol módja kínálkozott, tapintatosan, de határozottan elítélte.

Ilyen körülmények között érthető, hogy mikor sok baj után végre megalakulhatott 1920 elején a nemzetgyűlés, a közvélemény őt is ott akarta látni: reményei csillagának és zálogának. Attól a nemzetgyűléstől várta az elcsigázott keresztény magyarság nemcsak az új helyzetnek megfelelő alkotmányt, hanem még inkább azt a törvényhozást, mely igazságos és szolid jogalapot volt hivatva adni elevenbe vágó szociális igényeinek.

Prohászka az ő alázatos, evangéliumi szolgálatra hangolt lelkével egyszerűen — engedelmeskedett. A szíve ugyancsak nem vonzotta a gyakorlati politika porondjára, és ismételten hálával gondolt vissza vágvecsei bukására. De úgy volt vele, mint Szent Márton, tours-i püspök, aki halálra váltan meg-sajnálta könyörgő híveit, elállt attól, hogy az örök béke hazájába siessen: ha itt még szükség van rám, jól van, non recuso laborem. Prohászka elfogadta Székesfehérvár képviselőjelöltségét, 1920 jan. 11-én megtartotta programbeszédét és 25-én egyhangú lelkesedéssel megválasztották. A *nemzetgyűlésben* osztatlan bizalom és szinte határtalan tisztelet fogadta. Mikor Horthy Miklós személyében kormányzót választottak, a bizottság élén őt küldték el, hogy ezt a választást tudomásul adja és őt a gyűlésbe elhívja. Mikor az első elvi jelentőségű törvényeket kellett megalkotni, és kitűnt, hogy bent a gyűlésben és kint az országban sokan nem értik meg az új idők lelkét, az ő szava szerezte meg ezeknek az ügyeknek az igazi győzelmet; így nevezetesen a numerus clausus híres kérdésében (22, 245). S mikor az új nemzetgyűlésben is hamar felütötték fejüket a régi parlament kicsinyes huzakodásai, intrikái, és a régi magyar politikai fegyelmezetlenség készült szétmállasztani a keresztény egyesülés pártját, az ő föltétlen tekintélye még egyszer összefogta: 1920 nyarán országos elnöke lett a pártnak; ezt is engedelmesen elfogadta (24, 58) s csak akkor hökkent meg és tiltakozott teljes lélekkel, mikor a miniszterelnökség veszedelme fenyegette (1920 júl.; lásd 24, 57).

Csakhamar azonban új gondja támadt a politikus Prohászkanak — súlyosabb és reménytelenebb. Az új nemzetgyűléssel kezdtek elégedetlenkedni azok, kik annyi reményüket küldték oda képviselőik megbízásával együtt. S erre volt is bőségesen okuk: a kapitalizmus és a terrorista szocializmus törvényes visszaszorítása késett, a keresztény népvédő szellemenben építő szociális törvényalkotás nem haladt előre. Megvoltak ennek az okai és részben mentségei: az új honatyák nagy részének politikai, szociális és gazdasági iskolázatlansága, keresztény politikai cégér alatt besurrant vén rókák gáncsvetése, a trianoni béke, IV. Károlynak 1920. húsvéti megjelenése és ezzel a királykérdés Éris-almája, a kilátástalan külpolitikai helyzet, a gazdasági nyomás, a belső konvulziók, melyekben törvényen kívül is megkönnyebbülést keresett a beteg nemzeti szervezet, és ezzel szemben a jogrend-védők akadékoskodásai benn és künn... Az amúgy se hosszú lélekzetű magyar türelem fogyott; a szokásos «kiábrándulás», elidegenedés, elégedetlenkedés résein befurakodott a lesben álló liberalizmus és szociáldemokrácia; s mindez még inkább nehezítette a nemzetgyűlés munkáját.

Ebben a helyzetben Prohászka az Esztergom éveire emlékeztető lendülettel, munkabírással, készséggel és fordulatossággal, de egyben kiérett szellemének szuverénségével állott ki a frontra; fényes cikkekben (22, 225—273) védelmébe vette a keresztény magyar politikai programot és a nemzetgyűlés hivatását saját táborában a kishitűekkel szemben s még inkább azokkal szemben, kik előkelő tartózkodásban és a jogrend időszerűtlen hangoztatásában nemzetgyilkos érzéketlenséggel állottak a beteg nemzet vonaglásai előtt. Őt a konkrét gyatraságok, kudarcok, nehézségek és machinációk meg nem tévesztették az eszme igazsága iránt; a tökéletlenségek-ből és erőszakos rángatózásokból is biztosan kiérezte a nemzet mély élni-akarásának motívumait, azokat beállította az ő székuláris távlataiba és rendületlenül iparkodott a gáton tartani a nemesebb lelkeket.

Igy újra a nemzet lelkiismerete és magára-eszmélése lett. De nem nagyon sokára meg kellett győződnie, hogy bármennyire volt életrevaló a keresztény nemzeti politika programja, bármily reményekre jogosított a «keresztény kur-

zus» első irama, bármennyire elnézést és megértést követeltek az első kilengések : a gyökeres megvalósítás ideje még távolról sem érkezett el. Amint eljártak a hónapok a nemzetgyűlés fölött, tagjai nagy részének elégtelensége egyre inkább súlyosodott rá Prohászka becsületes, nagy tekintetű, elvekhez szokott, fegyelmes és érzékeny lelkére. «Ez az egész irreális világ, ez az egész kritikátlan összetévesztése az absztrakt gondolatoknak a konkrét valósággal, s maszk mögött járó hitványságával, melyet a tömeg végre is felfedez, megrendíti a bizalmat az igazság s az erkölcsi rend iránt» (24, 61). S teljes ridegséggel meredt eléje a kérdés : Lehet-e keresztény kurzust csinálni keresztények nélkül? De érett bölcsesége most is megtalálta a maga útját : «Egy-két év alatt népmentő műveket végbevenni nem lehet ; de kötelességet teljesíteni mindig, minden nap lehet» (21, 276). Ő tehát helyt állt, még 1920 nyarának teljesen meddő és ernyesztő tárgyalásain is. A keresztény nemzeti programból ki nem ábrándult, hisz azt nem konjunktúra és kurzus diktálta neki ; sem el nem kedvetlenedett, hanem fölismerte a helyzetet : «Vannak reakciók, melyek a bomlást meg akarnák állítani ; s ilyen reakció indult meg nálunk is, s azt keresztény kurzusnak nevezték el. Hasonlítsák össze ezt a mi reakciónkat az ősi kereszténység kiindulásával. Az őskereszténység magát a világfölényes lelkiséget, a legmélyebb s legbensőségesebb vallásosságot állította a világba, míg ellenben a kurzus programokat adott s gyönyörű beszédek, tehát theóriát ; az őskereszténység az élő valóságot, a homo christianus-t állította a frontba, míg ellenben a mi reakciónk keresztelt embereket hívott zászlói alá, kikben kevés volt a kereszténység ; az őskereszténység tisztaságot s tisztességet lehel a bűzös, miazmás világba, míg ellenben a mi keresztény erkölcsünk inkább kíváncsi és követelmény, tehát megint csak fogalom és theória volt s hozzá oly gyöngének bizonyult, hogy még a falragaszok közt sem, — nemhogy az elégedetlenkedő emberek közt — teremtett rendet. Szóval az kereszténység volt, ez pedig theória és program volt a kereszténységről».

S amint ezt világosan meglátta, levonta a gyakorlati következtetést : «Értsük meg e vállalkozásnak képtelenségét s csináljuk újra — csináljuk meg jobban ! Fogjuk meg a dolgot

szavak, theóriák s beszédek helyett a valóságon, a keresztény kultúra lelkén, tehát önmagunkon. A keresztény kultúra bennünk van; ha ott nincs, sehol sincs, mert kívül nem lehet. A keresztény kultúra a mi hitünk, a mi tudatunk. A keresztény kultúra Krisztus világossága, melyben látunk célt, utat, eredményt, lelket s kötelességet; a keresztény kultúra az az értékelés, mellyel a pogány világot, a pogány gondolatot s érzést átértékelünk; a keresztény kultúra a mi személyes, bensőséges viszonyunk az Úrral s Üdvözítővel, kit imádunk és szívből szeretünk, kivel az élet útjain együtt járunk s kinek vére lelkünkön ég. Az ilyen kultúra szellem és élet, erő és lélek; az tud embert talpraállítani s világot megreformálni» (20, 309).

Működésének súlypontját tehát megint áttette az apostolkodás és lélekalakítás terére, melyet különben közben sem hanyagolt el: megtartotta az előzőknél még nagyobb eredménnyel az egyetemi-templomi konferenciákat, a női lelkigyakorlatokat, sokat gyóntatott, sok lelki látogatást tett. Közben a merő szellemi területet sem hanyagolta el: 1921 május elején megtartotta Dantéről rendes akadémiai tagsági székfoglalóját (12, 309); a katolikus nagygyűléseknek, a Szent Tamás Társaság, Pázmány-Egyesület stb. közgyűléseinek ezután is vezérszónoka volt, szerte az országban a régi arányokban vállalt lelkigyakorlatokat és ünnepi előadásokat; 1921 húsvétja után nagy bérmaútra indult. Ebben az időben neve és híre túllépte az ország határait. A német nyelvterület amúgy is már régen ismerte; szokatlan arányban használta az Elmélkedéseket, olvasta dolgozatait a Hochlandban és a Das neue Reich-ben. Prohászka föl is használta nevének ezt a növekvő tiszteletét az akkor életérdeket jelentő külföldi fölvilágosító munkára; nevezetesen mikor Magyarország zsidóüldöző hírbé jutott, egy németül, franciául és angolul megjelent kis füzetben fölvilágosította a külföldet a tényállásról; mikor pedig 1921 szeptemberében meghívták Frankfurtba a német katolikus nagygyűlés ünnepi szónokának, megint az ő mellétekintetet nem ismerő egyenességével az ünnepi program ellenére is megértette a németekkel a magyar kereszténységnek sajátos nehézségeit és vívódásait.

1922 februárban föloszlott a nemzetgyűlés. Prohászka föllélekzett. Fölszabadult a nyomás alól, mellyel már régóta reánehazedett finom lelkére a parlament levegője, fölszabadult a felelősség alól is, melyet a maga számára is érzett a nemzetgyűlésnek kétségtelen mulasztásai miatt; de főként: mindenestül vissza volt adva tulajdonképeni hivatásának, az apostolkodásnak és lelkek gondozásának.

Prohászka gyakorlati politikai szereplése tehát valóban képen sikertelen és céltalan vargabetűnek látszott. Némelyek nem is mulasztották el sajnálkozásukat kifejezni amiatt, hogy Prohászka leszállott magas piedesztáljáról a napi politika porondjára. Mások impresszionizmusról és állhatatlanságról vagy éppen öregkori fáradtságról rebesgettek. Ezek azonban nem ismerték föl igazában Prohászkanak a *politikához való viszonyát*. Ő sokkal közvetlenebb kapcsolatban állt az élet realitásaival, semhogy kezdet óta ne látta volna meg egész jelentőségében a politikának döntő szerepét; ezért szívós energiával sürgette a katolikusoknak politikai szervezkedését és térfoglalását; a néppártnak ő volt egyik megteremtője, s nem sajnálta tőle ragyogó tollát, szellemét, sőt még képviselőjelöltséget is vállalt, és nem áttallott a napi politika esélyeibe is fáradhatatlanul belevilágítani szuverén tudásával és látásával; nem szűnt meg sürgetni, biztatni, irányítani, ingadozókat az elvekhez visszaterelni, a homályosodni kezdő elveket újra meg újra eszményi tisztaságukban bemutatni és igazolni; szóval spirituálisa lett a katolikus magyar politikának, és az is maradt élete végéig. Ennek: a keresztény kurzus spirituálisának indult ő 1919 végén is. Miért szállt le ennek az eszményi tevékenységnek magaslatairól a napi tülekedések lapályaira, mikor ehhez nemcsak kedve nem volt, hanem igazi hivatottsága és tehetsége sem? Először is azért, mert teljes életében komolyba vette a szeretet evangéliumi parancsát, mely praktikus segítséget sürget akkor és ott, amikor és ahol baj van; ilyenkor nincs helye okoskodásnak, fontoskodásnak, tekinteteskedésnek, hanem neki kell állni a segítségnek. Hozzájárult, hogy mélyen kegyeletes lelke a közszükséglet és egyetemes kívánság megnyilvánulásában megszokta Isten akaratát látni, melynek természetesen engedelmeskedett.

Itt a segítségnek egy magasabb, hősi fokával állunk szemben, melyet csak a legnagyobbaknál látunk, egy Páli Szent Vincénél, Néri Szent Fülöpnél, nálunk egy Széchenyinél. És ez a hősi lélek kincse marad a közönségnek akkor is, ha fogható eredményeket nem ér el. Prohászka a «keresztény kurzus»-sal szemben megtette a kötelességét, meghozta az áldozatát; áldása nem maradhatott el.

VII.

Cursum consummavi.

Mikor Prohászka világosan fölismerte, hogy az ő politikai programja megvalósításának még nem érkezett el az ideje, miként a mély értelmű német monda szerint Barbarossa a Kieftäuserbe, visszavonult fehérvári kápolnájába és dolgozószobájába; nem a kiábrándultnak rezignációjával, nem a félretoltnak duzzogásával, nem az elfáradtnak tehetetlenségével, hanem a bölcsnek világos látásával és az apostolnak töretlen optimizmusával és buzgóságával.

Amint a nemzetgyűlés gondjaitól és lekötöttségétől megszabadult, osztatlan erejét szánhatta annak a munkának, melyet mindig voltaképeni hivatásának ismert és melynek a kommunizmus és háború rommezőin oly beláthatatlan területe támadt.

Ebben az időben rendes püspöki, papi, egyetemes lelkipásztori és írói meg előadói munkán kívül főként az egyházmegyei *papnevelés* ügye adott neki gondot. Amúgy is sokat foglalkoztatta a papi toborzáskérdése általában; sokat vívódott és elmélődött azon, ki való inkább papnak: a gazdagabb lelkű, de billenékenyebb, vagy pedig az állhatatosabb, de gyámoltalanabb típus, és sokat szenvedett az oltár szolgálóinak gyarlóságaitól és formátlanságától; ha pedig fölütötte fejét a pusztulás utálatossága a szenthelyen, a Krisztus tiszta, érzékeny jegyesének valamennyi fájdalma vonaglott végig lelkén. Az egykori theológiai tanárnak és spirituálisnak állandó gondja volt emelni, mélyíteni, krisztusibbá tenni papjait; e téren sokkal többet tett, mint amennyit aktaszerűen ki lehet mutatni; hatott példájával, bensőségével, komoly paptiszteletével és egyéniségének varázsával. De nagy gondba jutott, mikor anyagi kényszerűségből a háború után egy időre a papnevelőt be kellett zárnia. Kispapjait részben Esztergomban, részint a központi papnevelőben helyezte el. Szemét és gondját ezekről sem vette le. Meg-meglátogatta és magához hívta őket,

lelkigyakorlatokat tartott nekik, és ott világított előttük példája és az a tudat, hogy ők Prohászka kispapjai. De a toborzásban nem volt mindig szerencsés. Irgalmas lelke, nem sablonokkal mérő apostoli tekintete akárhányszor megnyitotta az egyházmegyei szolgálatot olyanoknak is, kiket a mérlegelő okosság elutasított volna. Ő hitt az embereknek, nem engedte magát a konkrét kritikai ember-ismerettől zavartatni; bízott a kegyelem erejében és külön útjaiban; itt sem akart egy életcsírat sem elfojtani; inkább vállalt alkalmatlanságokat és áldozatokat. A pap-toborzásnak és -képzésnek ezt a módját azonban csak átmenetnek lehetett tekinteni; 1925-ben áldozatok árán is újra megnyitotta szemináriumát és ezzel a papi pótlást és nevelést ismét rendes és általában termékenyebb útra terelte.

Másik jelentős egyházkormányzati ténye volt az egyházmegyei zsinat, melyet X. Pius előírása értelmében megtartott 1924 nyarán. Bölcs mérsékletet és mély gyakorlatiasságot lehelő határozatai más egyházmegyék számára is például szolgáltak és új bizonyosságot nyújtottak, hogy Prohászka az ideálok világában szárnyaló szelleme és a kereteken túlradó bensősége nem gátolta abban, hogy lelkiismeretesen eleget ne tegyen a törvényes rendelkezéseknek és hogy a földön ne maradjon akkor, mikor az Isten országának és a lelkeknek konkrét érdekéről van szó.

Országos apostoli munkájában némi szünet állott be, mikor 1925 telén a jobb lábán vérkeringési zavarok mutatkoztak, melyek hónapokon keresztül a szobához kötötték és még sokáig akadályozták a huzamos állásban és járásban. Soha nem pihenő és nem lankadó szorgalma ezt az önkénytelen szünetet sem hagyta használatlanul. Sok kisebb-nagyobb dolgozat mellett ebben az időben született meg az Élővizek forrása, mégpedig mint egészen új munka, miután a kb. 15 évvel előbb elkészített kézirat eltűnt (l. 7, 356); ebben az időben bontakozott ki alapvonalaiban és főmotívumaiban legeredetibb és legjellegzetesebb műve, a posztumusz *Élet kenyere*. (24, Bevez.) Az *Élet kenyere*, *Élővizek forrása* és az 1921—25-i naplók sajátos trilógiát alkotnak, pendantját a *Föld és ég*, *Diadalmas világnézet*, *Elmélkedések trilógiájának*. Ugyanazok a tájak, és mégis mennyire más hangulatok! Itt a szellem má-

jusa, ott szeptembere ; de azok a szeptemberi színek nem kevésbbé szikrázók és ragyogók, mint a májusiak ; sőt tüzei mélyebbek, és a még zöld lombokból mindenütt zamatos, érett gyümölcsök csillanak elő.

Aki csak beletekint ezekbe a művekbe, döbbenettel kérdezi, mikép kelhetett szárnyra az a hír, hogy Prohászka megrokkant ; hogy a fehérvári sas szárnyaszegetten mereng fészékében, elégedetlen és elkeseredett papság közepett, szellemi erőinek fogytán. Mindennek épen az ellenkezője igaz ; Prohászka szelleme soha oly mélységeket nem járt, soha oly kincseket nem hozott föl ; erről megföllebbezhetetlenül beszél utolsó trilógiája. A hirt némi látszattal egyetlen egy kis adalék támogatta : az 1925-ös jubileumi búcsút ajánló körlevél, amely csakugyan kuszaságnak kínos nyomait viseli ; de ennek merőben technikai okai voltak : egy diktátum rossz följegyzésének pongyola áttétele került a nyomdába, onnan pedig megfelelő korrektúra nélkül a nyilvánosságba. A hírnek igazi forrása nem volt más, mint a tehetetlen talmudi gyűlölet, mely 1920 őszén gyáván meglapult, de 1922 vége óta, az észrevehetően liberális csillagzat felé eltolódott politikai konstellációban elővakodott és a már haldoklónak kívánt és gondolt oroszlánon nemtelen elégtételt akart venni. Hívei közül is akárhányan nem tudták mire vélni visszavonulását ; ő egész életén keresztül követett gyakorlatához híven személyére vonatkozó ügyeket nem közölt a nyilvánossággal és téves híreket nem cáfolt meg.

Az egész ügy, mely végre is az újságírásnak szégyene marad, őt egyáltalán nem érintette. Akkor ugyanis már elért pályájának utolsó fordulójához, oda, ahová oly biztos léptekkel közeledett a háború kitörésekor. Amint az aktív politika forgatagából kikerülve kápolnája csöndjében ismét kedvére átadhatta magát a szentségi Krisztus titkainak, és külső tevékenységtől (ha mindjárt kénytelenségből is) fölmentve magára eszmélhetett : rohamosan s nem sejtett gazdagságban és intenzitással bontakozott ki misztikai élete. E világ vásári sürgölődéséből mindenestül Istenbe tért, maradék nélkül átadta magát Jézus szent Szívének, amint annak mélységei az Oltáriszentségben tárulnak föl. A természetfölötti valóságok, melyekben élt egész életén keresztül, most fogható

közelbe kerültek lelkéhez ; évtizedes intenzív imádságos élete, Isten-szeretése és élő hite útját készítette annak a kegyelemnek, hogy most már nemcsak alázatos elméje, nemcsak Isten szaván igazodó hite fogta meg a hitnek titkait és tényeit, hanem a Szentlélek alakító ereje kiformálta benne azt a «belső érzéket, a misztikumot» (24, 80), mely közvetlenül megéli és megtapasztalja a legmélyebb valóságokat, a hitnek titkait, és ennek megfelelően új bensőséggel, tűzzel, gyöngédséggel öleli át azokat.

Ebben az időben Prohászka egész lényén eddig soha nem tapasztalt intenzitással és állandósággal valami lobogó bensőség ömlött el, mely a boldogító nagy kincs biztos birtokában belülről, legmélyebbbről folyton ujjong és áradoz : csöndesen, befelé. Lehetetlen volt annak a tekintetnek titkon boldog csillogásából, annak a hangnak vizontszeretéről biztos csendéséből, az egész lénynek új életet lüktető ritmusából — még írása duktusáról is ez árad — ki nem érezni, hogy ott belül a legszentebb tüzek égnek immár olthatatlanul és elveszítethetetlenül, s azok ontják fényét, melegét annak a valóságnak, melynek jelenléte nekünk csak sejtés és elhívés, neki megélés és élet. «Nyúlok, kitárulok, lágyulok, s veszem s fogadom s reprodukálni igyekszem magamban a körülöttem elomló csodákat — ami nem én, hanem ő, Ő.» (23, 354.) Így ír még 1919-ben; és 1923 elején : «Tele van az ajkam csókkal, tele van a szájam ízzel, tele van a szívem vérrel, tele meg a lelkem tűzzel. Miséről jövök. Ah, hegyvidékem és gyümölcsösöm, májusi és júniusi és júliusi kertem !» (24, 137.) S azután szakadatlan sorban jönnek ditirambjai az Oltáriszentség iránti szeretetnek, valóságai megélésének, minőket hiába keresünk a misztikai irodalomban.

Ezzel a föltétlen és hiánytalan Istenbe-téréssel egyáltalán nem járt együtt a világ vagy az emberek utálatá vagy megunása. Misztikai elmerültségének és öröm-életének szentélyéből értő és szerető szemmel tekintett ki a világba és az emberekre ; és amint a napba néző szem mindenütt napot lát, ő is most mindenütt és mindenben meglátta azt a magát mérhetetlen szeretetben odaadó szent, szerető, gazdag Istent. Nem hiába idézte abban az időben annyit a konvertita misztikai költőnek, Angelus Silesiusnak versét :

Du sollst die Sonne sein, du sollst mit deinen Strahlen das farbenlose Meer der ganzen Gottheit malen. A magát adó és kinyilatkoztató Isten neki mindenestül megjelenik az Oltáriszentségben, és minden az Oltáriszentséget szimbolizálja, sőt eidétikusan megképezi: a lovasberényi hárs, a bodajki forrás, az abaujmegyei gejzir, a lánchíd melletti Duna, a nádist fölgujtó szikra, hegyek, virágok, csipkerózsa — mind az Oltáriszentségről és a belénknövő mérhetetlen Isten szeretetéről beszélnek neki.

Utolsó írásaiban és előadásaiban (Hűlő világ, A Pilis hegyén, utolsó katolikus nagygyűlési beszédje) nem fakultak el, sőt különös új fényben fölragyognak Prohászka képzeletének és látásának összes színei — sicut in diebus iuventutis, sőt gazdagabban, teltebben, tüzesebben; szaván végigzsong és zúg érintetlen, gyermekded lelkének egész érzelmi skálája és egyben az érett férfikor alkotó szellemi energiája. S mindezzel valami csodás egységbe olvad a beérkezetttség békéje, a kiérettség tartalmassága. «Sohasem hallottam ilyen fiatalon ilyen öregül szólni», mondotta valaki a tizenötéves Bourdalouéről; sohasem hallottunk ilyen öreget ilyen fiatalosan szólni, mondogattuk álmélkodva mi. A 66 éves Prohászka megjelenésben, szellemi teljesítményben, tetterőben és tettvágyban, optimizmusban és bizásban fiatalabb volt mint valaha. Az a valahonnan máshonnan, messziről és mélyről jövő derű, öröm, bensőség és gondos jóakarat, melyet egész lénye, szeme, hangja, beszédje, kezefogása sugárzott, emlékeztetett arra, amit már esztergomi idejében lénye legsajátosabb vonásaként emeltek ki.

Aki mélyebbre nézett és összevetett multat és jelent, azelőtt földerengett az a sejtés, hogy a fényes pálya az utolsó állomásához jutott. Nemcsak, mert a halál sejtelmei őt is megkörnyékezték. Végignéz a megakadt katolikus restauráción, és elmereng: «A Deus absconditus csendes vértanúi vagyunk... de hányan leszünk és hányan maradunk!» (24, 112); s érezte, hogy az ő tanuságtétele befejezéséhez közeledik. Hanem, mert neki megadatott, amit a Gondviselés kegye csak ritka nagyoknak juttat: *megadatott neki befejezni a maga körét*; élete alkonyán visszatért oda, ahonnan kiindult, nem hajótörötten, nem kifosztva és kiábrándulva, hanem a kezdetnek

érintetlenségével, jövőbe néző sejtéseivel, gondtalan örömeivel, reményeivel és hitével.

Nagy Albert, a középkornak legtudósabb embere, késő öregkort ért; a híres tudós elfelejtette minden tudományát és egészen elgyerekesedett. A bensőséges és elmélő középkor közhite azt mondta: Albert gyermekkorától fogva Szűz Máriának különös tisztelője volt; az ő segítsége szerzett neki tudományt és hírt, és most megadta neki azt az utolsó és legnagyobb kegyet, hogy mint gyermek térhessen be anyjához az örökkévalóságba. A legendának megvan a mély értelme és pszichológiai igazolása: Isten teremtő gondolatában mint anyaméhben öröktől fogva pihen minden ember összes tehetségeivel, hivatottságával, fejlődésével, sorsával és végső kifejtésével; és mikor az öröklét méhéből kihelyeződik a teremtés párkányára, a gyermekben ott szunnyad mindez az ajándék és hivatottság, és kezd fesleni az örök isteni terv szerint, titkos célbiztonsággal — innen az egészséges gyermek bája: mintha ebbe a bukott világba belenyílna az elveszett paradicsomnak egy megmentett virága. Aztán leperog az élet sora; beleszól sok sorsfordulás és amit kiméletlen «élet»-nek szokás nevezni; és belemarkol, amit Hartmann és Klages az öntudatosság mállasztó munkájának mondanak, ami voltaképen arra van hivatva, hogy közelítsen az élet ősforrásához, de sok bájt és közvetlenséget és üdeséget kiöl, sok teremtő erőt megakaszt, sok finom életszövetet szétmar a kétely és reflexió lúgjával... Ha aztán valakinek megadatott az életút száz kanyargója után, az élettapasztalat sok nyűvő és nyúzó benyúlása után, sok becsületes és kínos küzdelem után visszatérni gyermekkorához, annak eszményeihez és legmélyebb sejtéseihez, közvetlenségéhez és üde életegységéhez: akkor az az életpálya a befejezettségnek koszorújával a homlokán lép a bámuló elé; megkapta az Isten titkos záró pecsétjét, és ezzel bizonyoságot tesz, hogy kivételes értékeket őriz mélyében.

Prohászka pályája ezt a titkos kört megfutotta. 1921-ben és 24-ben még alávetette magát egészségi obszervanciáknak, bár kelletlenül; ő az aszketikából jött, sehogyan sem akart belezőkkenni a higiénikába. Jó egy évvel a halála előtt azokat az obszervanciákat elhagyta, az orvosokat következetesen

kerülte; elve lett, hogy nem kell az embernek törődni az alkalmatlanságokkal, hanem keményen kell fognia magát; visszatért a római és esztergomi idő aszketizmusába formailag is — még lélek- és emberkezelésében is: tartózkodóbb lett és nagyobb önmegtagadásokat kívánt. De a köráramlásnak mélyebb hullámai is visszatértek az eredethez: a Collegiumból kikerült Prohászkanak világfölényessége, szigorú természetfölöttisége minden téren újra éles vonalakban vágódott ki; a világ esélyei többé nem háborgatták, az emberek idétlensége nem bántotta; «én mindig örülök», mondotta valakinek, aki szomorúságról panaszkodott. És ami legjelentősebb: gyermek- és ifjúkorának érintetlen, kikezdetlen, tapadó, nem okoskodó, fölolvadó áhitatával jelent meg Isten és a mennyei udvar színe előtt. És ez az áhitat 1921 óta egyre szorosabb körökben az Oltáriszentséget ölelte, mely már kispap-lelkének centruma volt; úgy ad hálát szentáldozás után, «sicut in diebus iuventutis»; úgy térdel a Szent Szűz előtt, mint gyermekkorában: «Ah, Szent Szűzem, téged alakítlak, talán sok rajzhibával; de az áhitatom tiszta s gyermekded. Hiszen te tudsz mindent... s tegnap láttam ablakaidat az esztergomi szeminárium kupoláján...» (24, 79).

Még külsőségekben is befejezte a körét: a volt kalocsai diák és kollégiumi növendék pesti tartózkodásai alatt visszatért a Horánszky-utcába, az elmélkedések legmagasabb magaslatain járó mester De Ponte-t vette ismét elő, és az Esztergomtól elszokott hegyjáró visszakerült — a Pilis tövébe. A Pilis Csobánka és Esztergom dombvidékének választó vonalán áll; csúcsáról egyszerre tekinthette át ifjú és öregkora legkedvesebb helyeit, hol minden hegyvonal és levegőáram, minden felhő és színárnyalat lelke nagy zsol-tárának egy-egy hangja lett. És az a másik Pilis, mely az ő alkotó, elmélő, misztikai lelkében emelkedik lassankint a ténylegesnek helyébe, lett elválasztója és kapcsa gyermekkora legszűziesebb ábrándjainak és férfikora legkeményebb harcainak, a Szent István és Nagy Lajos Magyarországnak; és lett egyben vízválasztója Prohászka két nagy életének: A Pilis lett a Nebo hegye, honnan visszanézett diadalmas csatáinak színterére és előreérezett örök hazájába.

Utolsó éveit többször szelték nagy kortársak jubileumai, és a jubileumi ünnepeknek többnyire ő volt harangszava. Csernoch és Apponyi jubileuma után ő reá került a sor. 1925 decemberében, püspöksége húsz éves fordulóján megegyeszer körülözönlötte egy nemzet hálás tisztelete és szeretete — utoljára. A kör, melyet Isten eléjeírt, be volt zárva; aki megcsinálta, annak immár ki kellett lépnie belőle abba a pályavonalba, mely már nem tér vissza, hanem a végtelenbe tör.

Prohászka úgyszólván mindenben, amit a természet adományainak mondanak, az élet kegyence volt: egészségében is. Amit a hatodik osztályt végzett gimnázistáról megállapított az öreg esztergomi szemináriumi orvos a fölvételénél: «*constitutionis sanae penes celebrem corporis evolutionem*», azt nagy arányokban igazolta további élete. Utolsó római évében, 1881 bőjtjén — amint utóbb jellegzetesen ő maga mondta — vérköpésre adta a fejét; ez azonban nyomot nem hagyott. Azt is láttuk, hogy 1911 után huzamos és néha súlyosabb álmatlanságban szenvedett. 1921-ben kislábujján kötőszövet-gyulladásra volt. De komolyan beteg sohasem volt. Fejedelmi termete, acélos izmai, hatalmas melle, hihetetlen munkabírása, a legnehezebb elmélésekre mindig kész és képes agya elpusztíthatatlan szervezet benyomását tette. Mikor azonban 1925 telén súlyosabb orrvérzése jelentkezett, az orvosi vizsgálat haladottabb érlelmeszedést állapított meg — egy ilyen szervezetenél némileg idő előtt. Az orvosi javaslat volt a nyilvános szerepléstől való tartózkodás és szénsavas fürdők használata. Az utóbbira sok rábeszélésre rászánta magát; 1925 nyarán elment Balatonfüredre s jellegzetesen csak azzal vigasztalódott, hogy a pénz legalább az országban maradt; 1919 óta ezért mondott le nyári hegyi utairól; kevesen gondolják, hogy a hegyek és fenyvesek szerelmesének ez minő áldozat volt!

De arra már nem volt rávehető, hogy eddigi tevékenységétől visszavonuljon. Hogyan is? ! Ő, aki ha valaha, most látta világosan, most érezte az életérzés teljességével, hogy van mit adnia a lelki laposság és elanyagiasodás mocsaraiban megrekedt kortársaknak; ő, aki mint Szent Pál nem tartotta életét becselebbnek magánál, csakhogy elvégezze az Igének szolgáltatását, melyet az Úr Jézustól vett, hogy bizonyosgot

tegyen az Isten kegyelmének evangéliumáról (Act 20, 24). A halál régi jóbarátja volt, és jöttét ugyancsak nem rettegte. 1925-ben azzal kezdi végrendelet-fogalmazványát: «Örömmel halok meg, mert így remélem, hogy Krisztushoz megyek és dicsőséges arcába nézhetek»; és naplójában: «Ó, örökkévalóság s örökélet s boldogság, mit nem adnék érted, s mit nem szenvednék el érted!» (24, 45); és már jóval előbb, 1915-ben születése napján: «Nem akarom, hogy az Úristen azt mondja nekem: Ej, ez a jó szolgálom hogyan húzódik el tőlem; nem is akar az örök boldogság felé menni! Nem, nem úgy van! Készen vagyok, Uram!» (23, 293).

Egytől borzongott: az aggkor dekrepitségétől és marazmusától; bensőséges lelke ezt is alázattal vette volna az Úr kezéből, de tűz-lelke arra már nem vállalkozott, hogy elébe dolgozzon. Sőt valami szent lázasság vett erőt rajta; sietett még dolgozni, míg nappal van; érezte közeledtét annak az éjtszakának, mikor senki sem dolgozhatik. Az orvosoknak annyira-amennyire megtartott tanácsait most hivalkodás nélkül, de határozottan félretolta; teste-lelke kiegyenesedett mint javakorában, és miután szokása szerint megtartotta 1926 karácsonya előtt lelkigyakorlatát, elindult — utolsó apostoli útjára. Lelkigyakorlatokat tartott Veszprém-ben, Pápán, aztán Pécs-ten egyetemi hallgatóknak és tanároknak, s nagy vigasztalódással számolt be a kegyelemnek ottani nagy aratásáról. Mindjárt utána ünnepi beszédet mondott a pesti Múzeum-kertben, Vasvári Pál emléktáblájának leleplezésén (18, 287) és minden pauza nélkül megkezdte az egyetemi-templomi férfikonferenciákat; tervbe volt még véve egy-egy lelkigyakorlat a Szociális Missziótársulat nőszervezetei (25-öd ízben) és a tisztek számára. Azután rövid időre meg akart pihenni. Most először életében hallotta tőle közvetlen környezete, hogy fáradt. S csoda-e? Minden héten más városban, a lelki energiákat óriás arányokban fogyasztó lelkigyakorlatokkal, az egyes előadások előtt fogadni vég nélkül a nem mindig kíméletes látogatókat és ügyes-bajos embereket, megtenni a hivatalos és félhivatalos tisztelgéseket (ezt Prohászka soha sehol el nem mulasztotta), elintézni a pártfogásokat, az előadások után pedig megint órákon keresztül gyóntatni, többnyire fárasztó, nehéz esetekkel; e mellett készülni a kö-

vetkező turnusra, intézni folyó ügyeket és mesés arányú levelezést, s mindezt egy szédítő arányú, hosszú élettevékenységben elhasznált közel 70 éves szervezettel — nem csoda, ha fáradt volt, ha először életében pihenni vágyott. De hogy oly hamar hívja nyugalmaiba hű szolgáját az aratás Ura, ki gondolta volna!

1927 márc. 27-én közvetlenül a pécsi lelkigyakorlat után szeles, hideg márciusi időben, szabadban még pattogó szellemmel és harsány hangon beszélt Vasvári Pál emléktáblájának leleplezésén; teljes lendülettel kezdte meg másnap, hétfőn, óriási hallgatóság előtt a pesti egyetemi férfikonferenciákat, és egyre növekvő hallgatóság előtt és egyre mélyülő hatással zavartalanul folytatta egészen péntekig, ápr. 1-ig. Aznap reggel korán kelt, előző éjjel fáradtsága és kora dacára megtartotta éjjeli imaóráját, megmisézett a Missziótársulat kápolnájában, hol szentbeszédet mondott; szokásos elmélkedési és hálaadási órája után rendkívül fárasztó audiencia vette kezdetét, mely délig tartot; utána gyalog fölment a várba egy protekciót személyesen elintézni; ebéd után még egy irgalmassági látogatást tett. Ilyen előzmények után lépett föl hat óraker a szószékre; a sekrestyében mellesleg említette, hogy nem egészen jól érzi magát; de 1925 óta állandóan érzett láb-
fájásának tulajdonította és bízott benne, hogy fegyelmességével úrrá lesz rajta. S csakugyan, kissé bágyadt kezdet után belelendült témájába és vitte magával hallgatóságát a bűntudat és bűnbánat mélységeibe. Vagy húsz perc után azonban ez a lendület hirtelen megakadt; abbanmaradtak a gesztusok, balkarja lehanyatlott, jobbkeze görcsösen fogta a szószék peremét; tekintete rámeredt a főoltárra, az Oltáriszentség helyére, és hangja, az az élettől és bensőségtől vibráló hang, mintha idegen mélységekből jönne, tompán és rekedten hörgött el néhány szaggatott mondatot bűnbocsánatról, gyónásról. Borzongás futott végig a hallgatóságon; a nagy számmal jelenlevő orvosok nyomban fölismerték a helyzetet: a püspököt jobboldali agyvérzés érte. De az ő fegyelmezett teste hozzá volt szokva, hogy engedelmeskedjék a léleknek, és az a lélek heroikus harcot kezdett a már más törvény alá került test ellen. Mintha nem tudott volna megválni attól a szószéktől, honnan általa annyi kegyelem áradt, hová hét évvel előbb

készült fölaggatni trófeumait. Mikor már többen fölsiettek a szószékre és sürgették, ép kezével még egyszer áldást adott hű hallgatóira: «Benedicat vos omnipotens Deus»; — a körülötte fáradozóknak még elrebegte az ő jellegzetes Gratias-át; és azután elhallgattak e világ számára azok az ajkak, melyeknél szebben és áldásosabban magyar ajk még nem szólt.

Pillanatok alatt terjedt el a hír, hogy Prohászka súlyosan betegen fekszik a központi szeminárium vendégszobájában. Percek alatt óriási tömegek lepték el a szeminárium és az egyetemi templom környékét, s benn és kinn az a szomorúság ülte meg a lelkeket, mely a milétusi hívőket szállta meg, mikor Szent Páltól búcsúztak. Kemény férfilelkek megrendülései, férfikönnyek, papi miserere-k voltak a nagybeteg püspök kísérete. És hű szolgájának megadta az Úr azt a kegyelmet, melyet kérni aligha mert, csak titkon kívánt: megkímélte a lassú sorvadás és elaggulás gyarlóságaitól. Vágyott az ő karácsonya, a másvilágban való születése után; tudta, hogy «kemény és szenvedés» lesz; de azt is, hogy «jó lesz; jöjj, Úr Jézus» (24, 67). Mikor lefektették, csakhamar teljesen elvesztette eszméletét, többet nem tért magához. Az a néhány percnyi emberfölötti küzdelem ott a szószéken úgy látszik az anticipált haláltusa volt; az agyvérzés gyorsan terjedt; éjfélkor Saly László szemináriumi előjáró földalta neki az utolsókenetet; Herzog Ferenc tanár és orvosai határtalan áldozattal és tudással gondozták, de a végzetet meg nem állíthatták. Rövid haláltusa után másnap, 1927 április 2-án, a virágvasárnap előtti szombaton déli 1 óra 45 perckor Teremtőjének visszaadta nagy lelkét.

Csodálatos stílszerűsége Isten kegyelmének! Legjellegzetesebb tevékenysége közepett, miközben hatalmas géniusza lángoló lélekkel tett tanúbizonyságot Krisztusról, mintegy Illés tüzes szekeren ragadta őt magához az Úr. Megkímélte őt a lassú rommá-válástól, melytől borzongott tüzes fiatalossága; ragyogón, erője teljében, az öregedő szellem barázdái és ráncai nélkül, lángvonásokkal égett bele a kortársakba alakja, és így fog immár fényleni a történelem emlékezetében mindvégig... Távol püspöki palotájától, melyet otthonának nem tarthatott... szemináriumban, papnövendékek illetődött áhitata közepett: ott, ahonnan kiindult nagy

apostoli útjára ; férfiaktól körülkönyvezve, kik szívének legbensőbb gondja és buzgalmának koronája voltak . . . Isten ezzel is megmutatta, hogy teljessé akarta tenni életkörét az ő alázatos, áldozatos, hű szolgájának . . .

Meghalt Prohászka — mikor ennek híre ment, valóságos búcsújárás indult meg a halottaságyhoz. Kevesen voltak a boldogok, kik bejuthattak ; de legalább ott akartak lenni azon a tájon, ott állni ama ház előtt, mely tanúja volt annak az utolsó nagy órának. Az emberáradat özönné nőtt, mikor vasárnap reggel fölgravatolták abban a templomban, melynek szószéke fölött már most örökre ott lebeg vértanú géniusza. És mikor ápr. 4-én délelőtt beszentelték, hogy szék- városába kísérik testét, kitűnt, hogy Magyarország hosszú időkre legnagyobb fiát temeti. Olyan temetést Budapest még nem látott. Mintha a félnemzet lett volna talpon, hogy megadja utolsó kíséretét annak, aki utolsó lehetét és utolsó csöpp vérét neki adta. Virágözön borította koporsóját, és az ország legelőkelőbbjei kísérték. De milyen virágözön szállt rá ama láthatatlan kertekből, melyeket a kegyelem magvaival ő ültetett tele ! Soha ilyen látvány és ekkora tömeg ! És mégis soha a látványosság külsősége oly gyökeresen nem volt kizárva, soha oly őszinte és egyetemes megilletődöttség, soha annyi őszinte könny ! S milyen út volt az, az egyetemi templomtól a délvasútig azon az útvonalon, melyet ő annyiszor tett meg az ő fejedelmi járásával és fejedelmi szerénységével, gyalogosan, szentelt apostoli gondoknak kíséretében ! Mintha ezek az apostoli gondok most testet öltöttek volna ; mintha megjelent volna minden kegyelem, melyet valaha szívbe ültetett, minden életadó szó, mely valaha elszállt ajkáról, minden biztató tekintet, mely valaha elővillant világokat tükröző szeméből, minden irgalmas részvét, mellyel valaha segítségére volt a száz alakú nyomorúságnak ! Mintha mind föltámadt volna, hogy megadja utolsó kíséretét atyjának !

Mikor aztán megindult a gyászvonaton Székesfehérvár felé, azokon a tájakon, melyekbe az ő ihlete és áhitata szötte bele eltörölhetetlenül nagy lelkének meleg éltető meglátásait : azok genius loci-vá magasztosulva megjelentek . . . községről-községre, állomásról-állomásra együtt volt a nép és papjai

és értelmisége, hogy még egyszer térdrehullva vegye lélekben áldását és kezére lehelje utolsó hálacsókját. S mikor végre hazaért, hétfő estétől szerda reggelig, a temetés órájáig a templom zsúfolva volt a búcsút járó hívekkel, kik a legmeszszebb községekből is eljöttek imádkozni, búcsúzni, és valami rendkívülit várni . . .

Teste ott nyugszik a Szentháromság-temető szerény sírkápolnájában. Székesfehérvár szentelt földjében, mely Szent István, Szent Imre tetemét takarta és búcsújáró helye volt századokon keresztül a magyarnak, újra megfakadt a régi szent gyökér. Azóta nincs nap, a legkeményebb tél idején sem, hogy a sírnál, melyet mindig élő virág borít, a napnak minden órájában meg ne fordulnának kegyelet-leróvok, imádkozók, hálátadók a városhól, a környékből, az ország minden tájáról, püspökök és leviták, mágnásnők és egyszerű asszonyok, litterátusok és szegény munkás emberek. Valamennyit a hála és élő kegyelet mellett az a meggyőződés hozza, hogy egy szent embernek teteméhez zarándokolnak.

E sorok írója VIII. Orbán «Caelestis Hierusalem» konstitúciójának és a CIC 1277. c.-ának előírásai iránti fiúi engedelmességgel csak a történeti igazság mellett akar tanúságot tenni, mikor megállapítja, hogy Prohászka halálakor szinte plebiscitum egyetemességével és spontaneitásával tört ki az a meggyőződés, hogy meghalt a nemzetnek hosszú idő óta legnagyobb fia, sőt — meghalt egy szent. Az a búcsújárás-szerű halottlátogatás, azok a virrasztások az egyetemi templomban és a fehérvári székesegyházban, azok a tetem- és koporsó-érintések olvasókkal, szentképekkel, érmekkel, az a sok könyörgés, mely mindjárt nemcsak érte, hanem hozzá szállt, a szentnek szólt, és azzal a naív, de erős meggyőződéssel és várással párosult, hogy itt csodának is kell történnie.

Csoda nem történt. Az Úristen kímélte fáradt szolgálójának békéjét, aki alázatos magától-értetődéssel vette a földön az ünnepléseket, de ép olyan őszinte alázattal szenvedett meg minden, személyének szóló demonstrációt; még külsejének megörökítése is fájdalmat szerzett neki (I. 23, 262).

Hogy azóta mi történik, ájtatos és inséges emberek magányában, azt hűséges kezek jegyzik; de tárgyalása már nem tartozik ide. Itt csak annak a megállapításnak van helye,

hogy nem volt az *deus ex machina*, ha a nép Prohászka halálakor és azóta is csodát várt, és ha meg volt győződve, hogy egy szentje halt meg. Nagyon is nyilvánvaló volt, milyen heroikus Isten- és emberszeretés, milyen mélységes és élő hit lángol benne. Hisz ez lesugárzott szaváról, hangjáról, tekintetéről. Hány ember kapta vissza hitét és kegyelmét azáltal, hogy Prohászkan keresztül, mint a gót templom festett üvegablakán át az áhitattá vált napsugárt, látta beleragyogni ebbe a profanizált és kihűlt világba a természetfölötti valóságot. S nem voltak-e sokan közvetlen tanúi, sokan áldottjai annak az emberfölötti arányú irgalmasságnak, mely soha semmiféle testi-lelki inség mellett nem ment el részvétlenül és komoly segítség nélkül. Tudva volt, hogy a püspök a maga személyére nézve legendás arányokban igénytelen és takarékos. Halhatatlan műveit a hozzá intézett hivatalos és magánírások hátlapjára írta, s még a levélborítékokat is kifordította; a Pestre szóló leveleket elhozta vagy elküldte, hogy csekélyebb költséggel menjenek; megjelenése, ruhája mindig tiszta, föltűnés nélkül előkelő volt; egyéniségének felsőbbbéséges finomsága és ízlése ide is kisugárzott. De a sejtő és fürkésző szem már ezen meglátta a szegénységet; és csak a beavatottak tudták, milyen leleményességgel és gonddal biztosította minimális ruhaállományának hosszú használhatóságát. Az sem volt titok, hogy mindig pénz szűkében volt; de az sem, hogy csakis azért, mert semmiféle kérő nem ment el tőle üres kézzel. De ő nem várta meg, míg az inség őt megtalálja, hanem azt rendszeresen fölkereste a maga tanyáján. Apró tételekben megolvasatlan ezrek és százezrek mentek el azoknak a mindennapi nyomorúságoknak enyhítésére, melyekből az élet mindennapos tragédiái szövődnek.

A nagy koncepciók embere kérdezheti: nem lett volna-e üdvösebb, ha Prohászka nagy alkotásokra gyűjt s nem aprózza így el jövedelmeit; az inség tengerében mi az a néhány csöpp, mely tőle került? De a szeretet nem kalkulál, és a szent lelkület nem reklámra dolgozik. Prohászka magányos erdei sétáin szeretett kerti ollóval és kötőszerral járni; egy-egy lelógó ágat helyre-kötözött, egy-egy fát megszabadított az elősdiktől, egy-egy kavicsot eltávolított az útból — mert azon valaki elcsúszhat; egy-egy kátyút föltöltött, egy-egy

pocsolyát levezetett. Nem kalkulálta, hogy úgy sem tud minden erdőt megtisztítani, minden utat rendbe tenni. Az evangéliumi segítség nem az eredményért dolgozik, hanem az útjába akadt nyomorúságon segít, magáért a szeretetért: *L'amour pour l'amour*; s ez nem a *l'art pour l'art* végzetes egyoldalúsága, hanem a legmagasabb ember-eszmény gyakorlati megvalósítása.

Ezt az életet megpecsételte halála: így hálnak meg a hű lovagok a csatatéren, így a polgári élet nagyjai a kötelesség mezején. Annál nagyobb szeretete senkinek sincs, mint ha valaki életét adja barátaíért. S hogy Prohászka adta a maga gazdag életét, hogy fölséges egészségét és szervezetét apró tételekben fölörölte Istenért és az ő országaért és az ő háza népeért, azt még a távolállók is megérezték, és tétovázás nélkül megadták neki a legnagyobb emberi nagyságnak kijáró hódolatot.

S ha valakinek lelkében mint novemberi reggel a köd fölmerészkednék a kérdés: mégis nem lett volna-e jobb, ha kíméli magát és ritka értékeit tovább megtartja ennek az amúgy is szegény világnak, élete és halála határozott nemmel felel. Ő teljesítette azt a törvényt, melyet Teremtője eléje szabott, mikor őt ilyen ritka természetes és kegyelmi adományokkal halmazta el; és nekünk nincs jogunk keseregni azon, hogy ő életét nem becsülte többre Istennek róla való elgondolásánál...

Titokzatos törvénye az a szellemi világnak, hogy a nagy emberek értékei csak akkor ragyognak föl teljes tisztultságukban és áldásukban, mikor életük napja lealkonyul. És a bánkódó kortársaknak és a bámuló utódoknak kötelességük ezeket az értékeket fölismerni és fölhasználni. Prohászka meghalt; de amit ő belőle a kortársak bámulata ebbe szóba foglalt: «Prohászka», — az él.

VIII.

«Prohászka.»

Az igazi emberi értékek és nagyságok mélységeiből, miként általában a kinyilatkoztatásnak és a teremtésnek kozmoszából, folyton, örök ifjúságban lépnek elénk a kérdőjelek. Alig volt az utolsó emberöltőben Magyarországon gondolkodó ember, aki legalább egyszer életében magának vagy másnak számot ne iparkodott volna adni arról, mit lát ő Prohászka-ban ; mi az az új, az a rendkívüli és varázsszerű, aminek ígézetét megérezte, aki vele vonatkozásba került. Csattanósan megnyilvánult ez megint halálakor, mikor a kegyeletes megemlékezések akarva-nemakarva a «Prohászka-probléma» oldozgatásában csendültek ki.

Még nincs itt az ideje maradék nélkül megfelelni mindazokra a kérdésekre, melyek Prohászka egyéniségének mélységéből, mint forrásból a buborékok, fogyhatatlan gazdagságban gyöngyöznek elénk. Hisz a nagy emberekkel általában így vagyunk : mindig föladat marad, ki és mi is volt egy Szent Ágoston, egy Platon, egy Shakespeare, egy Szent Teréz. Tehát a karakterografiának sokáig sok úttörő teendője marad Prohászka körül. Azonban már ma legalább a benyomások és nyilvánvaló tények áttekintésével meg lehet kísérelni egy fenomenológiai feleletet arra a kérdésre : ki volt Prohászka?

Ez a karakterológiai fenomenológia arra tanít, hogy mikor egy ember szellemrajzáról van szó, azt az embert először tartalmilag kell nézni, aztán formailag. *Tartalmilag* Prohászka-nak alapvető velejárója példátlan gazdagsága. Amit az irodalmi hagyaték áttekintése mutat a teljesítmény szempontjából, azt itt a teljesítménynek alapul szolgáló tehetségek oldaláról kell néznünk. S e tekintetben összefoglalóan azt mondhatjuk : Prohászka-ban ritka teljességgel voltak kifejlődve úgyszólván az összes emberi tehetségek, olyanok is, melyek legritkábban egyesülnek egy emberben, még pedig azon a

fokon, mely a legnagyobb emberi nagyságnak kritériuma. Egy szóval : Prohászka zseni, ritka sokoldalúságban.

Az *elme* oldaláról megvolt benne mindaz, ami egészen kivételes elméleti teljesítményekre képesít : a legbonyolultabb gondolatszövevényeken biztos eligazodó, a lényeket mindig biztosan kiemelő világos látás, amelynek tág és szívós memória szinte korlátlan receptivitást biztosít. Enélkül képtelen lett volna megszerezni azt a sokoldalú és alapos tájékozottságot, mely úgyszólván minden köteténél bámulatba ejt. Emlékező tehetségét jellemzi, hogy mérhetetlen összeköttetései dacára évek mulva is biztosan emlékezett a legigénytelenebb mesteremberre és diákra : mikor és miben volt vele dolga ; ugyanígy emlékezésből intézte egyházmegyéje kormányzásának ügyeit, szédítő arányú levelezését. Történelmi, természettudományos adatokat, irodalmi utalásokat époly könnyedén tartott meg és idézett vissza mint elvont gondolatokat. Hány beszédre és előadásra kellett készülnie ! és az előre elkészített és épen nem mindig könnyű eszmefonalát soha el nem vesztette. Világos elméje nagy dialketikai készséggel és kapcsoló képességgel párosult.

A nagy befogadó képességnek megfelel alkotóereje. Mindenekelőtt megvolt benne a finom probléma-érzék. Hisz akárhányszor csak őrajta keresztül támadt az embereknek sejtelve, hogy a gondolkodásnak és nézésnek egy-egy megszokott útja voltaképen híd, mely szédítő mélységek fölött vezet el. Megvolt benne az a gondolat-energia, mely az egyszer támadt problémát nem ejti el, hanem hordozza, érleli, minden oldalról megforgatja, folyton új meg új fogantyúkat talál rajta az oldozgató elme számára. Egyenest azt kell mondani, hogy dús bölcselő vénával rendelkezett. Ennek csattanós bizonyossága nagy absztraháló ereje is. Bármennyit harcolt évtizedeken keresztül az absztrakciók ellen, ő maga nemcsak ritka méreteken tudott legáltalánosabb szempontok alá foglalni részletjelenségeket, hanem ami talán még meglepőbb : a fejtegetéseiben is tudott igen absztrakt lenni (iskolapélda : 20, 298 kk.). Jórészt innen van, hogy akárhány olvasója vagy hallgatója nagyon nehéznek találta és kevésbé értette dolgait. Volt kedve és ereje bogozni a legnehezebb és legelvontabb bölcselő kérdéseket, az ismeretelmélet kérdé-

seit, melyek az ő bölcselő érdeklődésének homlokterében állnak.

Persze ezt az absztraktív bölcselő elmét sajátosan árnyékolta egy kiapadhatatlan, színes, eredeti fantázia; és ezt a képzeletet folyton új anyaggal látta el fáradhatatlan, rendkívül finom és egyetemes megfigyelő páthosza és képessége. Aki valaha beszélt vele, nem győzött álmélkodni, hogy a szónak és szellemnek ez a szuverén mestere hogyan tud hallgatni, kérdezni és meghallgatni. De hogyan tudott egészen gyermekded önátadással rajta feledkezni az életnek vagy a természetnek akármilyen csekély jelenségén!

Hogy ebben a gazdagságban veszély lappang, kézzelfogható. Nem is annyira a befogadó és alkotó elmének harcára kell gondolni; hanem az egyetemesítő és absztraháló értelem egyfelől, a konkrétizáló, egyediségre éhes képzelet és szemlélet másfelől könnyen szembekerülhet egymással, különösen ha azt a hatalmas szemlélő tehetséget oly olthatatlan életsomj hajtja, mint Prohászkanál. S nem lehet mondani, hogy Prohászka ezt a veszedelmet teljesen elkerülte. Hogy előadása nem egyszer híjával volt a kíváncsós, körültekintő szabatosságnak, hogy fényes elméje dacára sem lett belőle tudós a szónak közönséges értelmében, annak mélyebb okát itt kell keresnünk.

Az *akarat*i élet terén Prohászkanál már gyermekkorában föltűnik mind a pozitív, mind a negatív akarásnak nagy energiafoka; fáradhatatlan szorgalom és kitartás egyfelől, fegyelem és engedelmisség másfelől: ez az, ami már diák társainak föltűnt a középiskolában; és élete további folyamán céltudatos, rendszeres, önmagát nem kímélő aszkézis és döbbenetesen kemény elszántság által a pozitív akarás fáradságot és tétovázást nem ismerő, hősi áldozatra is mindig kész buzgósággá és apostoli tűzzé fokozódott, fegyelme teljesen önuralma alá gyűrte egyéni életének minden területét; 30 éves korában jezsuita akar lenni, vagy olasz kamalduli kolostorba vonulni; 40 éves korában kész az afrikai missziókba menni, ötvenes éveiben habozás nélkül aláveti magát a legnehezebb próbának, 60 éves korában kész akármikor szemébe nézni az erőszakos halálnak is; és ha kolostorba nem vonult is, az evangéliumi szegénységet, a kemény

fegyelmet és igénytelenséget mindenüvé magával vitte. Csakis ez a fegyelmezett és egyben lángoló akarat tudta létrehozni a munkateljesítésnek és szolgáló felebaráti szeretetnek csodáit, amiket élénk tár élete. Hogyan győzte azt az írói, lelkipásztori, karitatív, szónoki, egyházkormányzati, társadalmi tevékenységet, a sok protekciót, melyeknek mindegyike egymagában is elnyomással fenyeget egy normális munkabírással és dolgozni-akarással rendelkező embert! Pusztán levelezése legalább 15.000 levelet jelent! Hogyan győzte emellett aztán a konkrét helyzetekben koncentrálttsággal, elmeheli, érzelmi üdeséggel, aminek következtében mindenki, akivel éppen együtt volt, azt hihette, hogy ő van figyelmenek, érdeklődésének, szívének, gondoskodásának főhelyén! Honnan került aztán ideje és ereje arra a hihetetlenül intenzív belső életre, melynek némi ízelítőit adják a naplók? Bajos itt magyarázatot találni; ez egy páratlanul életerős és üde fizikumtól támogatott, ritka fokban intenzív és extenzív akaratőrnek ténye — pszichofizikai csoda!

Még nagyobb értékskálát mutat Prohászka *érzelmi élete*. Jézus szentséges Szívének ez a hárfása mintha elsősorban a szívnek embere lett volna, még pedig megint az érzelmi életnek mindkét irányában: az érinthetőségnek, hangolhatóságnak centripetális és a belülről áradó megindultságnak, megilletődöttségnek centrifugális irányában. A legfinomabb illetésekre is a legteljesebb hangzatokkal rezonált, akárhonnan jöttek: a hajnali harmatcsepp, a fenyőerdő gótikus áhitata, a havasok zordsága épúgy ezer hanggal zengett bele a lelkébe, mint egy gyermeknek könnye vagy egy anyókának sóhajta; s mindebben híre sem volt szentimentalitásnak. Különösen finom volt a szenzóriuma a szellemi világ időjárásai iránt és még inkább a természetfölötti világ illétései iránt. Hogyan is tudott volna másképp az a minden bajjal együttérző, minden nehézséget megértő segítő lenni, hogyan tudott volna korának vátese, a vergődő lelkek vigasztalója lenni! Minde nekfölött hogy tudott volna az a másokat fölrazó és megértő lelki ébresztő lenni, hogyan tudott volna folyton új meg új hangokat adni a minket körülözölő természeti és természetfölötti valóságoknak, ha maga a leglágyabb érintésre ezekkel a valóságokkal erőteljesen együtt nem zengett volna?

Prohászkanak ez az intenzív illethetősége nem volt futólagos hangolhatóság. Fogékonyságát egy állandó benső, önerejében égő tűz táplálta; a bensejében meggyúlt, elmélyült és megtisztult érzelmeknek állandó kisugárzása ott rezgett hangjában, tekintetében és belesugárzott és zsongott az elfáradt, kiszáradt lelkekbe. Ez az ő lélekhódításának és hitvédelmének új útja: «élni akarni, nemhogy valakit valamiről meggyőzzön, hanem aki látja, az előtt tanuságot tenni a lélekről» (19, 136). Ezt a lelket suttogta bele szavába, ezt lehelt bele nézésébe, kézszorításába, ezt csókolta rá az érmekre és szentképekre, melyeket megszentelt, ezt illatozta adoráló lelke szent tömjénként mindennap az Oltárszentség előtt.

De ha lehet itt egyáltalán szuperlativusoknak helye, azokat a kifejező tehetségére, illetőleg a szó tágabb és szabatosabb értelmében, az *alakító tehetségére* kell alkalmazni. Ez természetesen elsősorban a nyelvén és stílusán ütközik ki: de tévedés volna erre korlátozni. Az igazi alkotó tehetséget éppen az jellemzi, hogy átöleli az élet minden nyilvánulását. És Prohászkanál ezt találjuk. Ő a magyar nyelvből új színeket és hangokat csalt ki, két kézzel szórta az élettől, szemléletességtől duzzadó kifejezéseket, fordulatokat és kapcsolatokat, a jellegzetes mondásokat és jellemzéseket, melyek egy hallásra megtapadtak és jelszavakká lettek; evégből elég végigmenni pl. az Esztergom-cikkek címein. Ugyanez a teljesség és plaszticitás jellemzi a beszédjét; nemcsak a szószéken és előadó asztalnál, hanem mindenütt: étkezésnél és úton, abban az egy-két szóban, amit odavet a futólagos találkozásnál és amit leír egy rövid levélben; akkor is, amikor a humornak vagy szatírának szikraesőjét szórja, akkor is, mikor súlyos helyzetben biztatni, vigasztalni kell. Az ő muzsája sohasem musa pedestris.

S ez az alakító erő mindenestül átfogja őt magát is. Soha olyan test- és fejtartás, olyan taglejtések, olyan járás! Hogy milyen művészi tökéletességek és eredetiségek nyilatkoztak itt meg, leginkább akkor tűnik ki, ha többé-kevésbé tudatos utánozóinak hátterébe állítjuk. Hogy aztán arckifejezése és kezeírása, és alapvetőbben egész fiziológiai és morfológiai struktúrája mily tökéletesen fejezte ki azt a gazdag és szép

szellemiséget, azt majd külön tanulmány lesz hivatva megmutatni.

A karakterológiának tétele, hogy az alakító erő első-sorban fokmérője annak, amit «tehetség»-nek mondunk. Tehát a tehetség tetőfoka, a *zsenialitás* is első-sorban itt fog érvényesülni.

Mi alkotja a zsenit? Mindenesetre az érték-termelő eredetiség és gazdagság. A gazdagságot ne csak egyetemes keresztmetszetekben vegyük; Prohászkanál láttuk, ez nála a tehetségek sokoldalúságában adva van. De meg kell annak lennie legalább némely tehetségeknek külön keresztmetszetében is. Hisz a zsenialitásnak nem teljesen megfelelő kifejezése az eredetiség, vagyis új gondolatok, avagy új formák termelése, hanem ennek az eredeti értéktermelésnek fogyhatatlan gazdagsága, folytonos új fakadása és bugyogása. Prohászka azt mondja: «Ez az, ami megkap a forrásnál, a hegyipataknál, a tavaszi fakadásnál: az örök, ami mindig új, a ki nem merült élet. Boldog, kinek lelke forrás, kedélye friss hegyi patak, szíve tavaszi fakadás» (24, 31). Ezzel megrajzolta a maga szellemének képét. Azonban teljessé ez a kép csak akkor válik, ha hozzátesszük, hogy Prohászka eredetisége nem szorítkozik a gondolat-termelésnek és a formaadásnak területére — ami már maga is többnyire két külön embertípuson, a tudóson és művészen jelenik meg —, hanem ő az akarat és szív életének is zsenije, és főként ezáltal teremtetett új életstílt. Nemcsak egy fényes beszédje hordja magán a zsenialitás lángjegyét, vagy pl. a Magasságok felé sok dolgozata, az Elmélkedések, Soliloquia akárhány része, hanem ezt a zsenialitást sugározza minden tette, minden helyzet-megoldása: mikor mint esztergomi spirituális a megkéssett és még útközben is öltözködő papnövendéknek csak annyit mond: «Ez hivatás! ?»; mikor megtartja legendás bevonulását szék-városába; mikor egy egyesület tisztelgése alkalmával a bemutatott pénztárost azzal üdvözli: «ah, a pénztáros, akinek a zsebe tele van reménnyel»; amikor virágot küld a súlyosan beteg asszonynak és a tudakozódó kapustól csak azt üzeni: egy fehérvári pap küldi; mikor nyári útjában odaáll minisztrálni az öreg papnak és mosolyogva hallja latin tudásának dícséretét; mikor az öreg sekrestyésnek figyelmeztetésére a

püspöki módon fölvelt stólát «da semplice prete» igazítja . . . Micsoda Fioretti lenne az a gyűjtemény, mely csokorba foglalná minden jellegzetes szavát és tettét, miket oly pazarul szórt, amerre járt!

Ez a kimeríthetetlen fakadás állandó ifjúság varázsába öltöztette Prohászka alakját és művét, és állandó érdeklődést biztosított szavának és írásainak. Ahányszor hallotta valaki, akár ugyanarról a témáról is, mindig újnak érezte őt és szavát, mindig vonzónak, érdekesnek, mélynek. Úgy voltak vele kortársai, mint vagyunk az örökértékű műalkotásokkal, vagy a természet legszebb bemutatkozásával: sohasem lehet megunni, mindig újnak és vonzónak kell találni.

A tehetségek azonban egy lélek szövevényének csak lánc-szárait adják. Az ontok benne azok a célirányok és érdekcsoportok, melyekre a tehetségek irányulnak, és melyek adott esetben megjelölik a tevékenység irányát és jellegét. S ha erről az oldalról nézzük Prohászkat, megint azon kell kezdenünk: az ő tevékenységi irányait, az ő érdek-szféráját valami példátlan gazdagság jellemzi. Igazán megjellemmezte önmagát, mikor 1905-ben az egyetemi ifjúság díszlakomáján Tisza István idézetén: *Homo sum et nil humani a me alienum puto*, a maga zseniális csattanósságával fordított egyet: *Theologus sum et nil divini et humani a me alienum puto*. Betű szerint: törekvése, érdeklődése, munkája köréből nem volt kizárva semmi, ami nemesen emberi, semmi, ami isteni. Élete műve úgy bontakozik ki előttünk mint egy *Divina commedia*, melyet szerzője úgy jellemez, hogy szent költemény az, melyen ég és föld dolgozott (Parad. 25, 2).

Ha ebbe az irány-gazdagságba némi rendet akarunk belevinni, és közeledünk hozzája, mondjuk egy E. Sprangernek ismert típusaival, talán az egy *Machtmensch*, az uralkodói, a *cézári típus* az, melynek legkevesebb tere van lelki alkatában. Nem volt meg benne az uralomra termett embernek az a hajthatatlansága, mely konkrét helyzetben biztos fogással megmarkolja a fejlemények gyeplőit és aztán nem enged többé. Őt részvevő szíve, objektivitást sürgető lelkiismertessége, nagy emberbizalma és hangolhatósága a konkrét helyzetekkel szemben nem egyszer ingadozóvá tette. De rendkívül jellemző, hogy ezt ő élete utolsó szakában hiánynak

kezdi érezni, és mélyen járó elmélésekben keresi okát és orvos-ságát (23, 332 kk. 352). Ámde a fejedelmi ember típusa, az igazi szellem-erkölcsi felsőbbtség uralkodni-akarása és tény-leges hódítása tiszta formában kiverődik titáni egyéniségén. A zseni felsőbbbsége ez, mely cézári póz nélkül kényszerít térdre; az apostol hatalma, mely erőszak nélkül alapít orszá-gokat. Prohászknak nem lett volna igazi küldetése, ha ebben az értelemben hódítani és uralkodni nem akart volna. Tüzet hozott; akarhatta-e, hogy ne égjen? Itt kell keresni a gyö-kerét annak a magától-értetődésnek is, mellyel az ünneplést vette.

Spranger *homo oeconomicus*-ára már sokkal könnyebb ráismerni Prohászknak: az elérhető valóságokkal számoló, a javakat megbecsülő és termelő, a lehetőségek reális határain bel-ül céljait kitűző és megfelelő eszközöket mozgósító lelkület — ki ne ismerne rá itt Prohászknak, hivatási életének minden szakában és minden területén! Csak földi gazdagodásra és e föld javainak élvezetére nem volt beállítva. Megvolt ő benne az érzék a föld javainak megbecsülésére és gazdaságos keze-lésre; hiszen láttuk, hogy tudott takarékoskodni — ennek kedves és beszédes szimbóluma az a szokása, hogy amint meg-misézett, maga oltotta el a gyertyákat: ne égjenek fölös-legesen. Ez a hősiek takarékoskossága, mely azonban távol állt a fukarságtól, annyiban is a szó szoros értelmében a *homo oeconomicus* vonásaként mutatkozik be, hogy határozottan egy célt szolgált: menteni a közös értékeket, ellene dolgozni az egyetemes szegényedésnek, és takarékoskodni a család: a szegények számára. Erre a lapra tartozik az a gyakorlatias-ság is, mellyel gondjába vett kertben, erdőben sérült fát, javított utat, szakadó partot, sokszor nehéz kövek és fadara-bok fáradságos összehordásával is. Látni kellett, hogyan adott egészen gyakorlati, részletes figyelmeztetést kocsinak, tehe-nesnek az állatok gondozására és kímélésére; hogyan taní-tott gyerekeket vigyázni ruhájukra, észszerűen ülni, étkezni. Különben csak egy tekintetet kell vetni bármilyen kézirat-lapjára, még a nem-grafológus is nyomban kiérzi a fölségesen gazdaságos és egyben utólérhetetlenül művészi tér-kihasz-nálást.

Spranger az uralkodói és gazdasági típus mellett még

négyet sorol föl : az elméleti, a szociális, az esztétikai (találób, ha azt mondjuk : művészi) és a vallási típust. Ha már most Prohászka fölületes ismerőjének meg kellene állapítania, hogy ő melyikbe tartozik, illetve melyik uralkodik benne, nyilván meg volna akadva.

Hallottuk, hogy Prohászka «*vallási zseni*». Ez a megállapítás azonban keveset mondó mind tartalmilag, mind formailag. Bizonyos ugyan, hogy Prohászka minden törekvésében, érzésében, lelkének legmélyebb érdekelttségével vallásilag van beállítva ; egész élete ezt mutatja, folytonos elmélyülésben, gazdagodásban, egyenes vonalú fejlődésben. Naplói alig egyebek, mint vallásos lelkének megannyi gyöngyözése ; csakugyan : Soliloquia cum et coram Deo . . . Bizonyos, hogy az életet és természetet a vallás színeiben látja ; bármire néz, onnan Isten néz vissza reá. Bizonyos, hogy következetesen a természetfölötti világban él ; belőle veszi indítékait, neki szólnak megfeszülései és áldozatai ; a kegyelem választott edényének érezték kortársai és ünnepelte nemzete.

De époly bizonyos, hogy Prohászka teljes mértékben magán hordja a *szociális* típus jellegét is. Láttuk ugyan, hogy az emberekkel nem lép abba a közvetlen személyes vonatkozásba, mely pl. a barátságot jellemzi. Az is tagadhatatlan, hogy idő haladtával, amint megismeri az életnek sötét oldalát, egészséges lelke erőteljes undorral fordul el ettől a piszoktól és nyomorékságtól. Megdöbbenően erős szavak kerülnek tolla alá, mikor megremeg lelkének ez a húrja.

De megint bizonyos, hogy páratlan együttérzéssel, gyöngédséggel tudja átölelni az embereket, és egész magatartásában a másokra való tekintet szinte ösztönszerű biztonsággal működik. Finom lelke megkínlódta az emberi útálatosságokat, sőt még a kisebb tapintatlanságokat is ; s mindamellett élte fogytáig kimeríthetetlen türelemmel engedte magához a farizeusokat és szadduceusokat, sőt még hiszterikusokat is — nem ember- s lélektanulmány céljára, hanem igazi emberszeretéből, részvétből és segíteni-akarásból. Semmiféle elfoglaltság és munkahalmaz nem tartotta vissza, hogy sujtottakat, betegeket, sokszor huzamos időre is, meg ne látogasson, és legintenzívebb egyéb munkája után is szellemének kincseit teljes üdeséggel ne ontsa. Ha előadói, bérma- stb. útjai olyan

társaságba sodorták, melytől egyébként egy világ választotta el, a nem-tetszésnek minden jele nélkül a legteljesebb közvetlenséggel helyezkedett el benne. És amint a hozzá érkezett írások üres lapjaira rögzítette szárnyaló gondolatait, s nem zavarta, hogy a másik lapon az élet prózája nyüzsg, ugyanúgy a legkülönbélebb emberek társaságába is tétováság nélkül, teljes közvetlenséggel szőtte bele a maga felsőbbbéseges küldetésének szálait. Tehát Prohászka finomsága és lelki arisztokrata-sága dacára lelke legmélyén szociális, nemcsak elvből, hanem hajlamból demokratikus lélek — a szó nemes értelmében; neki voltaképen gyönyörűsége volt az emberek fiai közt lenni; főként azért, hogy ama gyönyörűség ősképe, a Bölcseségnek (Prov. 8, 31) áldásait vigye közéjük.

Emellett mélységes evangéliumi segíteni-vágyás és akarás feszíti szívét. Üres kézzel nem ment el tőle sem kérő, sem panaszkodó. Ráért minden szomorúnak személyesen írni, mindenkit személyesen meglátogatni, sőt még társas meghívásokat is elfogadni. Ha még oly sok emberrel volt is dolga, ha még oly népes társaságba került is, mindenkire volt egyéni szava vagy legalább meleg tekintete vagy kézszorítása. Nem várta meg, hogy a nyomor őt keresse; maga járt utána. Esztergomi korában csakúgy, mint püspök korában a legnagyobb nyomorúság tanyái voltak az ő üdülőhelyei. Vasárnap délután kereste föl a súlyos fekvő beteget, mikor mindenkinek van kimenője, csak a szegény ágyban fekvőnek nem; s a hihetetlenül elfoglalt püspök, aki az előkelők szalon-székeiről percnyi pontossággal, kérlelhetetlenül tudott föl pattanni, órákig ült el egy-egy szegény beteg munkás vagy cseléd betegágyánál.

Bizonyos, hogy ez a fáradhatatlan, egyetemes ember-szeretés Prohászkanál csak úgy, mint a felebaráti szeretet más nagy hőseinél, pl. egy Páli Szent Vincénél, a vallásosságból, közvetlenül az evangélium élő szelleméből táplálkozik. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy akárhány kiváló szentet is az égő Isten-szeretés a magányba terelt és csak óriási önmegtagadásnak, úgyszólván saját lényé megtagadásának árán irányult az emberekre. Prohászkanál azonban nem nehéz megállapítani, hogy szociális érzéke és elhelyezkedése egyéniségének közvetlen, természetszerű fakadása, melyet val-

lásossága csak mélyített, megtermékenyített és állandósított, de nem teremtett meg. Tehát azt kell mondani, hogy Prohászka nem egyszerűen vallási zseni, hanem egyben szociális zseni. S ez a megállapítás új színben mutatja be szociológiai tanulmányait, gyakorlati, politikai és nemzetgazdasági és publicista tevékenységét.

Hogy pedig az esztétikai, illetőleg *művészi komponens* Prohászka egyéniségének önálló, sőt alapszála, már első tekintetre világos. Írásainak minden lapja és életének minden megnyilvánulása megannyi tanú rá, hogy mennyire hangolja őt a természetnek és életnek minden jelensége és vonása, a kinyilatkoztatásnak és történelemnek minden ténye, még pedig nemcsak vallási hódolatra és elmélyedésre, nemcsak szociális segítségére és építésre, hanem ami a művészi magatartás sajátos jellemzője: szemléletes és harmonikus megformulázásra és az így megalakított élménynek plasztikus kifejezésére. A naplók tanulságos bizonyosságot szolgáltatnak, milyen szenvedélyes és mélyen meggyökerezett benne a szépnek szeretete, mely azonban nem szentimentalizmus és nem esztétizmus.

Végül: *a theoretikus ember*. Akinek a lelkében még visszhangzanak az «intellektualizmus túlhajtásai» ellen, az absztrakciók, a merő fogalmi élet ellen folytatott harcainak kardcsengései, hajlandó azt mondani: igen, Prohászka fényes elme, azonban a homo theoreticus karakterológiai komponense mégis hiányzik belőle. De ne felejtsük, hogy áttekintésünkben azokról a szellemi irányokról van szó, melyeket célkitűzések, illetőleg érdekek és indítékok jelölnek ki; itt azt kérdezzük: mi szabja meg egy tevékenység irányát, érdek-terét. S ha ezt szem előtt tartjuk, nem lehet kétséges, hogy Prohászka szellemi struktúrájának egy alapvető készítetésével igenis be volt igazítva a probléma-látásra és oldozásra. Igaz, problémái és feleletei nem a sablonos tudós keretekben mozognak, hanem az ő génuszának anyajegyét viselik; de ez nem változtat magán a tényen; s így azt kell mondanunk, hogy Prohászkaiban megvolt az elméleti ember típusának komponense is.

Épen ezért, mikor az ő szellemi arculatának *formai mozzanatait* kell meghatározni, vagyis mikor meg kell álla-

pítani: a tehetségeknek és törekvéseknek e sok-sok drága szálából milyen minta szövődött, első megállapításunk az, hogy Prohászka pszichikai jellegtípusa többdimenziós; nem lehet azt mondani, hogy benne egy tehetség vagy egy irány uralkodó, mely köré mint nap köré a többi bolygóként csoportosul. Azt azonban kell mondani, hogy tehetségei közt valamennyinek szokatlan kiválósága mellett is kimagaslik alakító és kifejező ereje, életirányai közt pedig a vallási és a művészi komponens szinte egyenrangú összeszőződésben kimagaslik a szociális, és még inkább a theoretikus fölött. S így Prohászka szellemi jellegét formailag is nagy gazdagság, a poláris elemeknek és tényezőknek valami csodálatos harmonikus és szabad erőjátéka adja. Ő egyforma intenzitással és jellegzetességgel bensőséges, magába-forduló, önmagán dolgozó, és ugyanakkor kifelé irányuló: imádkozó és apostol, szemlélő és segítő; de ugyanígy eszmélő és céltudatosan jóakaró; bölcselő és egyben mélyenérző; evangéliumilag egyszerű és ugyanakkor a legmagasabb művészettel alakító; az erény-élet oldaláról nézve: szelíd és energikus, önérzetes és alázatos, izléses és keresetlen, epés és humoros; az érdekek területén: eszmei régiókban szárnyaló és gyakorlati eszményekben rendületlenül hívó, és a világot hiánytalan realizmussal látó, a másvilágba tájékozódó és a jelenvilágban teljes odaadással dolgozó; mindent Istenben értékelő és mégis a földi értékekért teljes energiáját latbavető; a formális oldalról temperamentumos és higgadt, gyermekded és eszmélő, közvetlen és tartózkodó.

Mindamellet ez a lelkivilág mélyen egységes. Igaz, az emberi keretek végességén az ő gazdagsága sem tehetett túl magát. Lelki életének szokatlan gazdag tartalmú polaritása és óriási életenergiája hozza magával, hogy az antagónista jellegtényezők a polaritásból nem egyszer az ellentétességbe akarnak átcsapni; s ezzel adva vannak Prohászka lelkületének korlátai, sőt hiányai. Volt alkalmunk rájuk mutatni: elméleti téren a képzeleti és intuitív elemnek, gyakorlati téren a hangolhatóságnak (henopathizmus) és passzív erényességnek időnkénti egyoldalú érvényesülése. Amit a sablonnal mérő figyelő Prohászkanál következtetésnek minősít, mindig ebben a finom és sokszor túlsúlyra

gravitáló hangolhatóságban gyökerezik. De ez lelki élete egységének nem lerontása, hanem csak magátólértetődő korlátja. Entelechiája önmagához hű. Ha életének bármely szakában bárhol keresztmetszetet csinálunk, és összenézzük valamennyi tevékenységét, teljesítményét, tendenciáját, idegen hangot, hamis színt nem találunk. Minden leírt mondata, minden kimondott szava, minden politikai vagy társadalmi tette, minden állásbeli vagy magánérrintkezése mindig ő, mindig «prohászka». S ugyanígy ha lelki organizmusának bármely szövetén teszünk hosszmetstet, sehol nem találunk átrétegezéseket vagy töréseket, de még elkanyarodásokat vagy elágazásokat sem. Egész élete egy egységes alapgondolatnak zavartalan harmonikus kifejtőzése: in eodem genere et eodem dogmate. Maga Prohászka életének utolsó tizedében olykor úgy érzi, mintha le kellene magáról választania, amit reárakott élete és fejlődése. De láttuk (93. l.), itt a legmagasabbra hivatott géniusz a teljesedés kapujának küszöbén csak azt az utolsó fájdalmas önmagától-szabadulást végzi, mely az Istenbe való teljes átférmálódásnak útjában áll.

S mi ez az egységes alapgondolat, Prohászka *valójának magva* és csirája? Talán nem nyúl melléje a szinte szédítő sokszerű valóságnak ez a megállapítás: Egy átfogó méretű, domináló erejű, a lélek legmélyén természetszerű spontaneitással fakadó vallásosság, melynek fejedelmi folyamatát táplálja a tehetségeknek és életirányoknak fönt vázlatozott ritka magas fokú fejlettsége és sokasága, és minden csöppjében, minden hullámában és sodrában, mindabban az életben, melyet hordoz és öntöz, át meg átjárja egy egészen sajátos jellegű zseniális fokú alakító tehetség: ez Prohászka.

Prohászka mindent sub specie aeterni tekint; lelke minden rostjával a kegyelmi világban, a katolikum konkrét formájában eléje lépő kereszténységben él; ennek szempontjai irányítják gyakorlati magatartását; ez szolgáltatja elméleteinek témáit, szociális érdekelttségének jellegét, mely karitatív, papi és apostoli egyszerre; ez szabja meg elméleti állásfoglalásait problémákkal szemben, ez adja alakító páthosznak állandó terét és anyagát. Minden egyéb szempontot és indítékot ennek rendel alá, és minden tehetségét és tendenciáját fönn tartás nélkül ennek állítja szolgálatába: a hű

szolga, aki mind a tíz talentumát gazdag kamataival együtt visszaadja gazdájának . . .

Ami aztán ennek a mi külsőséges világunkba szakadt vallásos géniusznak sajátosságát adja, ami «Prohászka»-vá teszi és páratlan hódító erejét biztosítja, az nagystílusú művészi tehetsége és érdekeltsége. Hogy ez mennyire lelke legmélyéről fakad és következőképpen mennyire lényéhez tartozó komponenes, csattanósan mutatja az a tény, hogy egyszerre csak tudatéletébe is beletör, és nem engedi többé nyugodni:

«Nem tudom, minek tulajdonítsam, de az én lelkemben a legnagyobb hatalom a szépség, melynek teljesen hódolok. Nem értem az igazságtól s jóságtól absztraháló szépséget, hiszen ilyent nem is fogadnék el; de az igazság- s jóságnak előttem a szépségbe kell öltözködniök; mert míg ezt meg nem teszik, azt érzem, hogy szegények s nincs ruhájuk» (1913 dec. 15 : 23, 256). Jézusom, «te tudod, hogy nekem a szépség szeretetét adtad, de csak morális tündöklésben, áttetsző lelkiségben» (1922 jún. 25 : 24, 111). Sőt világossá lesz előtte a jellegzetes művészi hivatás:

«Megfog a gondolat, hogy a lelkemmel járjam át világot, s mindent, ami körülöttem van: helyet, várost, kertet, falukat, réteket, ligeteket, a moóri s a bodajki vízereket, a Gaját, Csókakőt, ezt a piszkos, nádas velencei tavat s a gránit «hegyeket» Sukoró körül. Meg kell látnom őket, megismerem . . . a lelkem kinyilatkoztatásaivá váljanak s elém döbbenjenek. Eddig objektumok; de szubjektív alakításaimmá kell válniok. Le kell őket lepleznem, igazi, reális szépségükben meglátnom. Akkor lesznek enyémeik s akkor szeretem őket» (1922 okt. 14 : 24, 122).

Ez az annyira prononszirozott művészi komponens adja vallási életének is sajátos színeit és strukturáját. Az alkotó zsenit, a művészi embertípust három dolog jellemzi: a megilletődés, a kifejezés pathosza és a formaadás ereje. Ez a három határozza meg Prohászka vallási életének is a géniuszát. Az ő vallási életének uralkodó jellemvonása az *élményszerűség*. Egészen közel lép hozzá az Úr Krisztus, Szűz Mária, a Szentlélek, a szentek, az Egyház; nemcsak testet öltenek, hanem közvetlenül érintkeznek vele, a lelki érintkezés minden melegségével és bensőségével. Hogy miről van itt szó,

fejtegetésnél világosabban megmondja egy példa : Leírja Fra Filippo Lippi ismert imádó Madonnáját. Aztán folytatja :

«Hát szent oltárok, katolikus templomok, s ami fölöttek van, nyílt menyországok ! Fessetek nekem mindig úgy, mint Fra Filippo Lippi erdőszele, virágos gyepűs, kíváncsi pintyőkés s imádkozó Madonnás erdőszelei. Ez lebegjen a miséző papnak s ez minden Oltáriszentséget imádó léleknek szeme előtt ! Hogyan nézzük akkor Pákoz, Sukoró, Dinnyés, Velence, Napad, Pázmánd fel-feltűnedező tornyait ! A katolikus templomok fénytölcsérek, a csúcsuk az oltárok, s fölfelé tágnak s befogják az egész eget ! Mily egyszerű geológia az ott a hegyekben, de mily fénytölcséres s mennyeket nyitogató theológia az ott, az oltárokon kezdődő s égbenyúló s egeket hasogató csúcsok, kráterek világa ! Szem kell hozzá . . . Ah, Uram, tele van a szemem fénnel s a lelkem ábránddal s pintyökedallal s a pataksörgéssel s piniák karcsúságával s gyepek selymével s a Madonna szerelmével ! Hívek, áldozárok, anyaszentegyház, új világok, új geológiák, uranológiák meglátói ; csak a karotokat emeljétek fel, ott kezdődik a nyílt ég, az arany felhőzet ; a templom boltját már nem látom, arrafelé már az Atyaisten, s a Szentlélek kifeszített szárnyai fogják meg a szívet» (23, 278).

Vallásosságának és általában tájékozódásának ez az élmény-jellege magyarázza meg, miért harcol annyit a merő fogalmi valóság-megfogás ellen : nem mintha nem tudná, hogy a fogalmak is adnak valamit a valóságból, hanem, amit azok adnak, az neki szegény a közvetlen valóság színeiben égő világhoz képest ; olyanok, mint az árnyak a testekhez, a képek az eredetihez viszonyítva ; ezért idézi oly szívesen Newman sírjátát : *ex umbris et imaginibus ad veritatem*. S ezért vallási életében szükségképen a misztikai irány felé orientálódik és előbb-utóbb odajut. Hiába mondja magáról : «Nem vagyok »médiomos« konstitúció ; igaz, hogy az megint egészség is, természetesség nálam» (24, 23). Ami a tágabb értelemben vett misztikai vallási életnek alapvonása : a «Deum pati», a természetfölötti valóságok megtapasztalása és megélése, szemben a következtetésekben haladó vagy merőben fogalmakkal dolgozó hitismerettel, az ő vallási életében már igen korán jelentkezik, közvetlenül a háborúelőtti időben megerősödik,

és 1921 után teljessé válik. A Soliloquiában ez a fejlődés nyomról-nyomra kísérhető, és az Élet kenyere legérettebb írott bizonyossága.

Karöltve jár ezzel Prohászkanál a megélt valóságok kifejezésének őserős igénye. Ezért bármiről és bármikor kész és képes írni, s ezért született szónok, aki gazdag nyelvéhez teljesen hozzásimuló csodálatosan hajlékony hangjával, hang- és taglejtésével, mimikájával a szó legsajátosabb értelmében meg is játssza beszédjét. A kifejező igény intenzitásával lépést tart nála a formaadás igénye és tehetsége. Amit ő kifejez, akár írásban, akár szónoklatban vagy közönséges beszédben, akár magatartásával, az kihordott és megérett élményeknek megtestesítése, és ezért művészileg hat. Látni Prohászkat, amint liturgikusfunkciót végez, lelkigyakorlat volt; de úgyszólván minden életnyilvánulása liturgiai aktus. Minden szavában és minden gesztusában, egész megjelenésében egy átélt és kiformált élmény áll elénk, úgy azonban, hogy megérezni rajta: ez kinőtt egy gazdag lelkiélet legmélyebb gyökereiből és belemutat a végtelenbe; ezért tele van kenettel csepegőség nélkül, művészi hatással esztétizmus nélkül: épülés a szó legteljesebb és ritkán teljesülő értelmében.

Prohászkanak ez a tökéletes életművészete mélyebb forrásra utal. Hisz nála ez nem egy élettevékenységnek sajátossága, hanem kiterjed minden életnyilvánulásra, valamennyit átjárja az eredetiségnek, a folytonos újságnak és fakadásnak varázsával; ha mindjárt ugyanazt a témát tárgyalja is, sohasem az az embernek benyomása, hogy ismét, hanem mindig újszerű, s ezért mindig érdekes és elragadó; mindig önmagát adja, ezt megérzi az ember, de sohasem unalmas és sohasem tolakodó.

Ez mélyebb forrásra utal. S ez a mélyebb forrás abban keresendő, hogy Prohászkanál minden lelki tartalom élmény, és minden élmény képpé válik, nem előkészület és fejlődés nélkül, de töről fakadó ős élet-készlettel; nem úgy, hogy a megszületett élmény keres képet, melyen kiformálódhatik, hanem az már képnek születik; s megint nem halvány, vértelen rajznak, hanem élettől duzzadó, az élményt személyesítő és ép ezért valóságot, életet sugárzó képpé: amilyen képe az atyának a jól sikerült fia, amilyen képe a szép léleknek

a finoman megalkotott test. Ez az, amit *Prohászka eidetizmusának* mondtunk. Ő ama ritkák közül való, akiknél kép és valóság, gondolat és kép öseleven, meg nem tépett egységben van, miként azt a primitívek lelki életéről állítja Bachhofen és Dacqué; miként a hat év körüli gazdagabb lelkű gyermekekről és a legtermékenyebb és leghatásosabb művészekről állapítja meg E. Jaensch, az eidetizmus theorétikusa; aminek vesztét siratja Klages, mikor megállapíthatónak véli, hogy a kultúra haladtával a szellem, a reflektáló és absztraháló szellem elszakadt a lélektől, vagyis az átlelkesített valóság egységétől. Ha Klages ismerné Prohászkat, érdekes, de hibás elméletét meg kellene korrigálnia. Prohászkanál megtalálná azt az életteljességet, mely eleven egységbe fűzi a gyermekded közvetlenséget és művészi képes-látást a legtisztább szellemséggel, a ráelmélő és megfogalmazott világnézetnek és a célirányos akarással átjárt megfegyverzett lelkületnek teljességével. Prohászka ezáltal ritka példáját adja annak az életteljességnek, mely emberben egyáltalán megvalósulhat.

S itt kell kopogtatnunk, ha mindenáron *formulára* akarjuk hozni, ami Prohászkaiban köztünk megjelent. Az életnek ritka kegyeltje ő; annak az életnek, mely az élet ősforrásában, a Szentháromságban fakad és hullámszik végig az örökkévalóságon a tartalom és forma hiánytalan tökéletességében, s aztán a teremtésnek és kegyelemnek kettős kataraktájában árad és zuhog bele az időbe. Prohászka ez életáram egy hullámának tudja magát; hivatását abban éli meg — ha ezt eleinte nem is látja világosan —, hogy benne forrás fakad, honnan tisztán, egészségesen, folyton új buzogásban tör elő a teremtés és a kegyelem medrében áramló szentháromsági élet; ami a teremtésben és kegyelemben, természetben és kinyilatkoztatásban, történelemben és egyházban, lélekben és Szentlélekjárásban, emberben és Krisztusban mint élettartalom és gondolat, mint életcél és érték és motívum, mint öröm és remény és tetterő föl tud ragyogni és tudatos bensőséggé születni emberi szellemben: mindazt Prohászka ritka sokoldalúsággal és intenzitással a Szentháromságban előképezett életnek harmóniájában egyesíti, megéli és életet árasztó művészi kifejezésre hozza.

Ez Prohászka, és ez az ő páratlan jelentősége; és ez

halálával meg nem szűnt, hanem a megfelelő keretek közé kívánczik.

Nincs kétség benne, hogy hanyatló kornak vagyunk gyermekei. Kultúrbölcselek, historikusok, szociológusok a legkülönbébb oldalról megállapítják, hogy az egyesben és közösségben az életnek ősegysege folyton bomlik és mállik, az élet-nemző alakulatok széthullanak. Klages ezt a szellem és lélek antagonizmusának nevezi, Tönnies a Gemeinschaft és Gesellschaft harcának. Ebben a mi kultúrkörünkben az élet-akarat, sőt még az emberiség fönntartására irányuló akarat is szemmel láthatóan gyöngül. Gyöngül a természetfölötti hitnek is életformákat építő, hatalmas tömegeket mozgató és emelő ereje.

Maga Prohászka ezt világosan látja és siratja: «Folyton siratom a kereszténység rémséges aposztaziáját. Szakad minden... part és kötelék, s a lelkek széthullanak» (24, 180). «Szentegyház, tudod, mi vagy szememben? Szép matróna egykét elkésett, lassan le-leiparkodó könnyel arcodon. Elkésett könnyek; a nagy emóciók fáradt gőzének lecsapódása... Szent Egyház, legyenek gyöngyeid, legyenek könnyeid! Élj rá, küzdelmeid közt sírni, szent örömtől, elmélyedéstől. Élj rá szeretni, érezni, élni, virágot ültetni és gondozni. Élj rá örülni, énekelni...» (24, 190). Tagadhatatlan, hogy a katolikum minden ízében át van itatva azokkal a közvetlen fakadású indítékokkal, melyekből kiindulhat egy életmegújulás; és nem volna nehéz megmutatni, hogy a fönnt jelzett eidétikum és a katolikum benső rokonságban vannak — új szempont a katolikum közeljövő kultúrhivatásának méltatására, és új szempont Prohászka katholicitásának megértésére és méltatására. Most elég megállapítanunk, hogy egyre fogy azoknak az egyéniségeknek a száma, akiktől erőteljes életlökések indulnak; mert hiányzik még az értékesebbekben is az életnek vagy gazdagsága, vagy ereje, vagy egysege. Pedig csak egyéniségekben feslik az egységes, koncentrált, szerves, közvetlen élet, az igazán élő élet. Tehát csak onnan indulhat a regenerálás. Ezeket az életadó egyéniségeket azonban csak az élet ősforrásának, a Szentháromságnak árnyékában lehet találni. S itt válik meg Prohászkanak egészen sajátos hivatása.

Ha végignézek ott, hol az örökélet igéi letétben vannak, — másutt igazán kár is volna járni, — ha végignézek az egy-

házon, és nagy emberei közt keresem Prohászka társaságát, kevés az, kiken megakad tekintetem, alig néhány, kiknél megállok.

Korunkhoz korunknak gyermekei állnak legközelebb, és ezek közt csak *Newman* az, akit Prohászkaival össze lehet mérni. Benne megvan miként Prohászkaiban a lélek lényéből fakadt mélységes vallásosság mint domináns, a misztikai közvetlenség, a fogalmi megismerés jelentőségével szemben való rezerváltság, a szellemnek probléma-forgató ereje, az egyéniség varázsa; de nyomába sem ér Prohászka sokoldalúságának, egyetemes plasztikai tehetségének, örök ifjúságának; jellemző, hogy *Newman* már 50 éves korában aggastyánnak érezte magát, jóllehet 92 éves korában halt meg. Majdnem teljesen hiányzik belőle Prohászkanak fáradhatatlan és letörhetetlen apostoli páthosza.

Bossuet és *Pázmány* azért kínálkoznak összehasonlításra, mert szónok-fejedelmek, és az utóbbi magyar egyházfő. De első tekintetre nyilvánvaló, hogy ezekből az erőteljes reneszánsz- és restauráció-vezérek közül hiányzik Prohászka finom művészi lélek-struktúrája, váteszi szelleme; amint viszont ő benne hiányzik amazoknak uralkodó és kormányzó tehetsége. A szónak mestere mind a három, de más értelemben; egy *Pázmány* és Prohászka szónoksága közt körülbelül az a különbség, ami a durvább és finomabb anatómia között van.

Írói tehetség tekintetében *Pascal* vehetné föl a versenyt Prohászkaival, akivel mélységes, az egész lelki jelleget meghatározó komoly vallásosság és misztikai közvetlenség állítja egy sorba. De egyébként *Pascal* egész lelki struktúrájával inkább *Newman*, mint Prohászka.

Ha a távolabb multban keresünk párhuzamot, meg kell állnunk *Assisi Szent Ferencnél*; nem véletlen, hogy Prohászka első s szinte utolsó írásában fölséges emléket állít *Umbria* Isten-dalosának (12, 125 154). Az evangéliumi szegénységet majdnem ugyanazzal a szenvedelemmel szerette, vallásossága nem kevésbé tüzes, átfogó, bensőséges és gyöngéd, jóllehet a teológusnak és a XX. század gyermekének vallásossága, és nem a középkori *umbriai* kereskedőfiúé. Ami leginkább egymás mellé állítja a kettőt, az az plasztikai adomány, az a szent művészi tehetség, mely egészen új életstílust tud teremteni,

és ezzel igazán gazdagítja magát az életet. Ezt az életstílt mindkettőnél jellemzi, hogy a következetes természetfölötti orientáció és világgyőző aszkézis mellett valami őserős, tüzes életigenlés és életöröm lüktet bennük, mely a világot, a természetet csak úgy mint az életet és az embereket nem massa damnata-nak tekinti (pokoltöltelékeknek mondja Prohászka), nem megátkozott várnak, melyet kerülni kell, hanem Isten kertjének; s aki Isten gyermekének lelkével jár benne, annak Istent és az ő szépségét és kegyelmét dongja, zümmögi, illatozza minden bokor és virág. Isten- és emberszeretésben egy színen állnak; de Szent Ferencben hiányzik az az egyetemeség és elméleti páthosz, mely ennek a problémákban győtrődő nemzedéknek fárosza lehetne; viszont Prohászkaiban hiányzanak a misztikai életnek ama rendkívüli útjai és adományai, melyek az assisi stigmatizáltak alakját örök glóriával övezik.

Ha visszamegyek az egyház ókorába, megállapodom *Szent Ágostonnál*; és nála tovább kell időznöm. Hiszen a nagy hippói püspök a maga hatalmas és mozgékony szellemében szintén egyesítette egy kornak, egy hanyatló kornak vajúdásait és fáradhatatlanul kereste a megoldásokat. Tüzes temperamentuma, apostoli buzgalma, fogyhatatlan kifejező kedve és tehetsége, irodalmilag is megfelelő módon lecsapódó szellemi élete: Prohászkaiban mind párhuzamra talál; sőt még a külső életkörülményekben is föltűnően egyeznek a szerény hippói és a szerény fehérvári egyházmegye író, tudós, szellemies püspöke. A legföltűnőbb eltolódás köztük talán abban van, hogy Ágoston életstílje hírül sem annyira eredeti és új, mint irodalmi stílje; s Prohászkanál ép az a nagyszerű, hogy a kettő tökéletesen egybevágh. Továbbá Ágoston mégis inkább homo theoreticus, bár egy eidétikus betétet nála is meg lehetne találni; összteljesítményének zavartalan eredetiségéből és tökéletességéből levon, hogy egy kifacsart, előre-gedett műveltségnek, egy külsőséges retorikába foszlott latin irodalmi hagyatéknak örököse, és annak porát nem tudta mindenben elég gyökeresen lerázni, míg Prohászkat kegyes végzete a magyar nyelvnek, irodalomnak, kultúrának úgyszólván szűzi talajába állította bele, mely az alkotó zsenit semmiben sem kötötte meg. Viszont Szent Ágostonnak ez a történeti helyzet és tanító-páthosza olyan helyet biztosít

tott neki az egyházban, milyent Prohászka már nem foglalhat el.

Elutasíthatatlanul fölkinálkozik a párhuzam Szent Pállal, a nagy «lélekgyujtató»-val (24, 128), melyet csak azért nem merek keresztülvinni, mert Szent Pál a rendkívüli kegyelmi fölkészültség régióiba van beleállítva, és ezeknek a mozzanatoknak a rendes kegyelmi élet útjaitól való gondos elválasztása, az összehasonlítás szükséges előfeltétele, külön vizsgálatot igényelne. Csak jelezni akarom, hogy psziché, irodalmi jelleg és kiválóság szerint Prohászka legközelebb áll a 40 év körüli Platonhoz, a Phaidros és Symposium Platonjához.

Ha Prohászka itt a legnagyobbakkal van párhuzamba állítva, azon nem kell megütközni. Mert közülük és közöttük való. Ez a rövid tanulmány ezt minden lehető ellenvetéssel szemben tüzetesen bizonyítani nincsen hivatva; de talán sejteti azokkal, kik meg akarják látni. Mert hát nem kell feleltetni, hogy a közelmúlt nagyság kellő arányozásához kell mindenesetre megfelelő távlat, melyet azonban nem okvetlenül hoz meg az idő; de kell azonkívül bizonyos fogékonyság; s ezt az utóbbit fejtegetésekkel és bizonyításokkal segíteni lehet, de megteremteni nem.

Nekünk magyaroknak nagy érdekünk erre ráeszmélni. Hiszen az imént vázolt párhuzamokból önként kínálkozik a következtetés, hogy Prohászka-hoz hasonló érték még nem jelent meg a magyar szellemi égen.

Áhitattal állunk a Gondviselés útjainak kifürkészhetetlen fordulójánál. Prohászka atyja 1871-ben Feldkirchbe költözött, és majdnem magával vitte tizenkétéves fiát is; és így kicsinybe mult, hogy az atyja révén osztrák és az anyja révén német eredetű Prohászka hatalmas életfolyama bele nem torkollott a német kultúra tengerébe. Prohászka maga, mikor időnként nagyon a lelkére borul nehéz küldetése egy érzéketlen és pogány hajlamú néphez, tűnődni kezd: miért épen ide, ehhez a néphez küldetett (23, 297). Nem egyszer hallottuk, hogy Prohászka génuszának egyedül megfelelő keret egy nyugati nagy kultúrnép és annak nemzetközi irodalma és nyelve lett volna. Hisz tagadhatatlanul probléma is az: Prohászkanak egyetemes nagysága és kétségtelenül

gondviselésszerű egyetemes hivatása hogyan nő majd ki a magyar kultúra és nyelv keretébe szorult elszigeteltségből?

De azt meg lehet állapítani, hogy a gondviselésnek különös kegye volt, hogy Prohászkat *magyarnak* tette meg. Nemcsak azért, mert a magyar oly szegény prohászkaik értékekben; hanem azért is, mert mindent összevéve: ennek a ritka és ép ezért kényes virágnak — bár különösnek hangzik — a magyar talaj felelt meg arra, hogy teljesen öntörvénye szerint kifejlődjék és Isten-alkotta entelechiájának egész tartalmát kiteljesedésre hozza. Egész szellemi temperamentuma, és nevezetesen eidetizmusa föltűnően rokon a magyar lélekkel és a legmélyebb magyar irodalmi élni-akarással; és így homogén pszichikai temperatúrában fejlődhetett gényusza. Jelentősebb azonban, hogy a még meg nem csontosodott magyar kultúra és a még meg nem merevedett magyar irodalmi nyelv szabad utat engedett új világot alkotó gényusznak. Itt még lehet nagy arányokban alkotni irodalmi, sőt életstílt: a nagy nyugateurópai kultúrákban hovatovább már a kicsiszolt és kifinomodott nyelv beszél az ember helyett, és a részletezett és rögzített életformák tologatják az embert és oldják meg helyette a helyzeteket, melyek különben hivatva vannak alkotásra kihívni a szellemet. Továbbá a mi differenciátlanabb nemzetközi kultúrviszonyaink ilyen őseredeti gényusznak inkább engednek szabad alakulást saját törvénye szerint; míg a nagyobb nemzetközi nyilvánosság hamar hajlandó sablonjaival befogni, megbosszantani, sőt föltartóztatni.

Prohászka legfőbb hivatása lesz hosszú időre causa exemplarisnak és magister vitaenek lenni abban, hogy a mai ember, a mai kultúrértékek és életigenlés igényével keblében mikép élheti a teljes katholicizmust. Nos, ma a magyar katholicizmus ennek a katholicus problémának a megoldása szempontjából előkép-jellegű. Megvolt és megvan itt a katholicus életáram, de kissé erőtlen; hiányzik belőle az a törlesztés, elszigetelődésre is kész elszántság, mely pl. a francia katholicizmust jellemzi; hiányzik az a félelmes szervezetség, mellyel a német katholicizmus dolgozik. A szellemi negációk, melyek kikezdték az európai szellemet, ide is beszüremkeztek, tehát megoldást sürgetnek és arra módot adnak; de a lelke-

ket tönkre nem tették. Gyökerében egészséges, alkotásokra hivatott katolicizmus ez a magyar katolicizmus, nem annyira polemikus éllel, hanem inkább a katolikus őserkékek pozitív érvényesíteni-akarással. De kell még bele magáreszmélő öntudatosság, mélység és lendület. Prohászka ezt hozott.

S az örök Isten, kinek gondja és irgalma épen a legsujtattabbakat karolja föl, két évezred mesgyéjén, egészen új, minden eddiginél súlyosabb megpróbáltatások küszöbén talán azért adta a magyarságnak Prohászka, hogy tőle vegye, aminek eddig leginkább híjával volt, és amit eddig egy nagyja sem adott meg neki: Hogyan lehet a katolikus bensőséget és misztikai lelkiséget egy elkülsőségesedett korban is érintetlenül és hősi fokban megőrizni, hogyan kell hitetlenek közt hitben és hitből élni, úgy hogy annak a régi hitnek új világmegváltó ereje nyilvánvaló legyen; hogyan kell és lehet következetesen vallani a magánéletben és a nyilvánosság előtt a teljes katolikumot, úgy hogy a világ fiai is térdre kényszerüljenek; hogyan lehet egy vásári korban, technikai versenylázak közt éltető összefüggésben maradni az élet és természet ösközvetlenségével; hogyan lehet ráeszméléssel önmagát szétszedő meddő időkben gyermekded közvetlenségben élni Istennel, természettel és másvilággal.

Prohászka egyénisége, élete és műve immár eltörülhetetlenül beleszövődött a magyarság szellemi életébe és történetébe. A következő nemzedékek lassan megtanulnak az ő szemével látni magyar tájakat és látni a katolikus multnak génusz-járását, melyet ő támasztott föl nemcsak a Pilis-hegyén, hanem mindenütt, hol magyar szó hangzik és magyar sóhaj száll égnek; megtanulják az ő szíven és lelkén keresztül nézni a magyar történelem utainak és kanyargóinak értelmét, a magyar közélet jelenségeit és föladatait. Prohászka magyar nemzet-megújító munkája útban van.

Mikor és mikép válik hatékonyvá egyetemes hivatása? Talán mikor a magyar nemzet ismét egyetemes történeti hivatáshoz jut a keresztény népek családjában? Vagy talán ő van hivatva utat nyitni ennek a jövő magyar hivatásnak...?

TARTALOM.

	Oldal
I. Itt az írás	3
II. Tanuló évek	16
III. Sion hegyén	33
IV. Az ország apostola	50
V. Megpróbáltatások között	77
VI. Romok és építés	100
VII. Cursum consummavi... ..	114
VIII. «Prohászka»	130

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYUJTOTT MUNKÁI

25 kötetben. 1927–29.

Sajtó alá rendezte, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta

SCHÜTZ ANTAL.

KIADJA A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT.

1. **Isten és a világ** különös tekintettel a természettudományokra. Missziós levelek.
2. **A keresztény bűnbánat és bűnbocsánat.**
3. **Föld és ég.** Kutatások a geológia és teológia érintkező pontjai körül. I. kötet.
4. Ugyanaz. II. és geológiai értekezések.
5. **A diadalmas világnézet.** Függelék : Harc a félszégesség ellen és : Régi és új utak a hitvédelemben.
6. **Elmélkedések az evangéliumról.** I. kötet.
7. Ugyanaz. II. kötet és : **Élővizek forrása,** elmélkedések Jézus szent Szívéről.
8. **Magasságok felé.** I. Az élet költészete ; II. Áhítatos helyek ; III. Kapcsolatban a természettel ; IV. Lelki kultúra ; V. Szent Ignác lelkigyakorlatai.
9. **Világosság a sötétségben.** Pásztorlevelek.
10. **Korunk lelke.** I. Keresztény ébredés ; II. A XX. század szelleme ; III. A háború lelke.
11. **Kultúra és terror.** A társadalmi kérdés. Az e címen megjelent cikkeken kívül tartalmazza az alapvető elméleti szociológiai dolgozatokat.

12. **Ünnepnapok.** Emlékezések. I. Szentév ; II. Gondolatok a magyar katolicizmus kilencszázéves jubileumának ünnepére ; III. Szentek ; IV. Pápák ; V. Írók és államférfiak.
 13. **Élet ígél.** Beszédek. I. kötet.
 14. **Az elme útjain.** Bölcséleti dolgozatok.
 15. **Hít és ész.** Hitvédelmi dolgozatok.
 16. **Utak és állomások.** Útirajzok és leírások.
 17. **Élet Igéi.** Beszédek II. kötet (Az Úr ünnepei).
 18. Ugyanaz. III. kötet (Szűz Mária ; Szentek ; vegyesek).
 19. **Új elmélkedések.**
 20. **Az Úr házáért.** I. Az egyház szabadsága ; II. Az egyház igaza ; III. Egyházi korszerűségek ; IV. Egyházi élet.
 21. **Az igazság napszámában.** Politikai és szociológiai vezércikkek.
 22. **Iránytű.** I. Holt vizeken (a háború előtti iránycikkek) ; II. A vihar (a háború alatt) ; III. Új idők áramában (a kommunizmus utáni vezér- és iránycikkek).
 23. **Soliloquia.** Naplók. I. kötet.
 24. Ugyanaz. II. kötet. **Élet kenyere.** Posztumus munka az Oltáriszentségről.
 25. **Sion hegyén.** I. Prohászka pályája, egyben életrajzvázlat a kiadótól ; II. Szent István népe (a katolikus magyarság eszményeit tárgyzó cikkek) ; III. Betűrendes tartalommutató a 25 kötethez.
-

SCHÜTZ ANTAL MUNKÁI:

A böleselet elemei Szent Tamás alapján. 1927. (283 nyolcadrét lap) P 7.60

Summarium Theologiae Dogmaticae ad utilitatem tiro-num litterarum Sanctarum. 1923. (346 nagy nyolcadrét lap) P 13.40

Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere. Főiskolai és magánhasználatra. Két kötet. 1923. (1100 nagy nyolcadrét lap) P 26.50

Az Ige szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok, előadások, beszédek. 1928. (650 nyolcadrét lap) P 10.—*

A klasszikus ferences theológia. 1927. (51 negyedréti lap) P 2.—

Charakterologia és aristotelesi metafizika. 1927. (M. Tud. Akad. székfoglaló. 74 lap) P 1.60

Katolikus Vallástan közép fokú iskolák számára és magánhasználatra :

1. *Hittan.* 8. kiadás, 1929. Kötve P 4.—
2. *Erkölcstan.* 7. kiadás, 1928. Kötve P 4.—
3. *Egyháztörténelem.* 6. kiadás, 1929. Kötve P 4.—
4. *Hitvédelem.* 5. kiadás, 1927. Kötve P 4.—

Imádságos könyv, egyszersmind kalauz a lelki életre, a katolikus ifjúság számára. (Sík Sándorral) 7. kiadás, 1927. (662 lap). Kötve P 5—25.—

Kaphatók a

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT

könyvkereskedésében

BUDAPEST, IV., KECSKEMÉTI-UTCA 2.

* A szerzőnél (Budapest, IV., Piaristák) a pénz előzetes beküldése mellett : P 7.—.

